

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
ECONOMIC RESEARCH
INSTITUTE

ТОМ 71 | БРОЙ 3 | 2026

ISSN 0013-2993 (Print)
ISSN 2815-3189 (Online)

© ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРИ БАН, 2026

Публикациите в списанието са лицензирани под CC BY-NC 4.0.

Адрес на редакцията: ул. „Аксаков“ № 3, София 1040, т. 02 810-40-37; 0888 929 041
<https://etj.iki.bas.bg>, econth@iki.bas.bg

Отг. редактор **Христо АНГЕЛОВ**, отг. секретар **Илко ВЪЛКОВ**,
редактор **Ноемзар МАРИНОВА**, редактор на английски език **София КЛАЙНЗАСЕР**,
редактор на френски език **Диан КАРАГЕОРГИЕВ**

© ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE AT BAS, 2026

This work is licensed under CC BY-NC 4.0.

Address of the Editorial Office: Sofia 1040, 3, Aksakov Str., т. +3592 810-40-37; +359888 929 041
<https://etj.iki.bas.bg>, econth@iki.bas.bg

Editor-in-charge **Hristo ANGELOV**, Secretary-in-charge **Ilko VALKOV**,
Editor **Noemzar MARINOVA**, Editor in English **Sophia KLEINSASSER**,
Editor in French **Dian KARAGEORGIEV**

Този брой е отпечатан с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ при МОН
съгласно договор BNSF-1.001-0088-C01 от 12.12.2025 г. Фонд „Научни изследвания“ не
носи отговорност за съдържанието на материалите.

This issue has been printed with the financial support of the Bulgarian National Science Fund at
the Ministry of Education and Science under contract BNSF-1.001-0088-C01 of 12 December
2025. The Bulgarian National Science Fund is not responsible for the content of the materials.

Списанието се отпечатва с
любезното съдействие на
Университета за национално
и световно стопанство.

**Академично издателство –
УНСС**

Печатница УНСС

The journal is published
with the courtesy of the
University of National and
World Economy.

**UNWE Academic Publishing
House**

UNWE Printing House

Икономическа мисъл Economic Thought

СЪДЪРЖАНИЕ

ЮБИЛЕЙНИ СТАТИИ

Виктор Йоцов	Цената на стабилността: Уроци от опитите за фискална консолидация в страните от ЦИЕ	359
Николай Неновски, Цветелина Маринова	Георги Петров и българската стопанска реформа: четири преоткрити статии от „Родопски устрем“ (1964)	382
Димитър Златинов, Цветан Мадански, Диляна Славова	Външната търговия с традиционни селскостопански стоки в България: Исторически бариери и търговски ограничения	401
Хенрик Егберт, Теодор Седларски, Александър Б. Тодоров	Основи на съвременната икономика: Уолт Ростоу за етапите на икономическия растеж, политиката за развитие и антикомунизма	424
Даниела Д. Попниколова	Устойчивото банкиране като процес на институционална адаптация: Регулаторна рамка и приложение в Европейския съюз и в България	447
Septemvrina Kostova, Goran Angelov	Artificial Intelligence in Retail: Consumer Attitudes toward Voice Commerce	468
	100 години от рождението на Стоян Ризов	493
	Резюмета на английски език	494

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д-р Спартак КЕРЕМИДЧИЕВ, главен редактор – Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, България

проф. д-р Димитър ДИМИТРОВ, зам. главен редактор – Университет за национално и световно стопанство, България

проф. д-р Александър МИХАЙЛОВ – Университет на Рединг, Великобритания

проф. д-р Алла КИРОВА – Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, България

проф. д-р Асен СЛИМ – Национален институт за източни езици и цивилизации, Франция

проф. д-р Ганчо ГАНЧЕВ – Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

проф. д-р Георги КАМБУРОВ – Университет на Торонто, Канада

доц. д-р Даниела В. ГЕОРГИЕВА – Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, България

проф. д-р Димо ДИМОВ – Университет на Бат, Великобритания

доц. д-р Екатерина КИСИМОВА-СКАРБЕК – Ягелонски университет, Полша

проф. д-р Ираж ХАШИ – Стафордширски университет, Великобритания

проф. д-р Йото В. ЙОТОВ – Университет Дрексел, САЩ и ifo институт, Германия

проф. д-р Кирил ТОШКОВ – Тексаски християнски университет, САЩ

проф. д-р Кристиян ХАДЖИЕВ – Нов български университет, България

акад., проф. д-р Лучиан Ливиу АЛБУ – Институт за икономическо прогнозиране при Румънската академия на науките, Румъния

проф. д-р Миряна РАДОВИЧ-МАРКОВИЧ – Институт за икономически науки, Сърбия

проф. д-р Мустафа ЙОЗЕР – Анадолски университет, Турция

доц. д-р Петя БРЪНЗОВА – Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, България

проф. д-р Раул де АРИБА – Университет на Валенсия, Испания

проф. д.ик.н. Росица РАНГЕЛОВА – Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, България

проф. д-р Румен БРУСАРСКИ – Университет за национално и световно стопанство, България

проф. д-р Цветана СТОЯНОВА – Университет за национално и световно стопанство, България

доц. д.н. Цветелин ЗАЕВСКИ – Институт по математика и информатика при Българската академия на науките и СУ „Св. Климент Охридски“, България

Икономическа
Мисъл Economic Thought

CONTENTS

	JUBILEE ARTICLES	
Victor Yotzov	The Price of Stability: Lessons from the Fiscal Consolidation Attempts in the CEE Countries	359
Nikolay Nenovsky, Tsvetelina Marinova	Georgi Petrov and the Bulgarian Economic Reform: Four Rediscovered Articles from “Rodopski Ustrem” (1964)	382
Dimitar Zlatinov, Tzvetan Madanski, Dilyana Slavova	Foreign Trade in Traditional Agricultural Products in Bulgaria: Historical Barriers and Trade Constraints	401
Henrik Egbert, Teodor Sedlarski, Aleksandar B. Todorov	Foundations of Contemporary Economics: Walt Rostow on the Stages of Economic Growth, Development Policy and Anti-Communism	424
Daniela D. Popnikolova	Sustainable Banking as a Process of Institutional Adaptation: Regulatory Framework and Application in the European Union and Bulgaria	447
Septemvrina Kostova, Goran Angelov	Artificial Intelligence in Retail: Consumer Attitudes toward Voice Commerce	468
	Centenary of the Birth of Stoyan Rizov	493
	Summaries in English	494

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Spartak KEREMIDCHIEV, Editor-in-Chief – Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Prof. Dr. Dimitar DIMITROV, Deputy Editor-in-Chief – University of National and World Economy, Bulgaria

Prof. Dr. Alexander MIHAILOV – University of Reading, UK

Prof. Dr. Alla KIROVA – Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Prof. Dr. Assen SLIM – Institut national des langues et civilisations orientales, France

Prof. Dr. Gancho GANCHEV – South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria

Prof. Dr. Gueorgui KAMBOUROV – University of Toronto, Canada

Prof. Dr. Dimo DIMOV – University of Bath, UK

Assoc. Prof. Dr. Daniela V. GEORGIEVA – Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Ekaterina KISSIMOVA-SKARBEB – Jagiellonian University, Poland

Prof. Dr. Iraj HASHI – Staffordshire University, UK

Prof. Dr. Kiril TOCHKOV – Texas Christian University, USA

Prof. Dr. Kristian HADZIEV – New Bulgarian University, Bulgaria

Acad., Prof. Dr. Lucian Liviu ALBU – Institute for Economic Forecasting at the Romanian Academy of Sciences, Romania

Prof. Dr. Mirjana RADOVIC-MARKOVIC – Institute of Economic Sciences, Serbia

Prof. Dr. Mustafa ÖZER – Anadolu University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Petya BRANZOVA – Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Prof. Dr. Ec. Sc. Rossitsa RANGELOVA – Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Prof. Dr. Rumen BRUSARSKI – University of National and World Economy, Bulgaria

Prof. Dr. Tsvetana STOYANOVA – University of National and World Economy, Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Sc. Tsvetelin ZAEVSKI – Institute of Mathematics and Informatics at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Prof. Dr. Raúl de ARRIBA – Universidad de Valencia, Spain

Prof. Dr. Yoto V. YOTOV – Drexel University, USA & ifo Institute, Germany

ЦЕНАТА НА СТАБИЛНОСТТА: УРОЦИ ОТ ОПИТИТЕ ЗА ФИСКАЛНА КОНСОЛИДАЦИЯ В СТРАНИТЕ ОТ ЦИЕ

Виктор Йоцов

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ORCID 0000-0002-9956-0483

Резюме: Изследвана е цената на макроикономическата стабилност в страните от Централна и Източна Европа чрез сравнителен анализ и панелни оценки, базирани на балансиран панел от 11 държави за периода 1995–2024 г. Емпиричният подход е съобразен с реално наличната база данни, като опитите за фискална консолидация се измерват посредством подобрението на наблюдаваното бюджетно салдо, а не чрез структурни фискални индикатори, които отсъстват в използвания статистически масив. Получените резултати разкриват устойчиви различия между предпазливите, експанзивните и консолидационните фискални режими. Оценените панелни модели не подкрепят хипотезата за универсална краткосрочна цена на стабилизацията – в базовата спецификация подобрението на бюджетното салдо е положително, макар и само слабо статистически значимо, свързано с икономическия растеж. В същото време фискалната композиция на консолидацията се оказва определящ фактор – рестриктивната фискална политика, основана преобладаващо на увеличение на приходите, е отрицателно и статистически значимо свързана с растежа, докато фискалната корекция, базирана предимно на намаление на разходите, кореспондира с по-благоприятна макроикономическа динамика. България е разгледана като отделен казус (case study). Анализът показва, че по-ранното натрупване на фискални буфери е ограничило дълговата цена на стабилността, но не е елиминирало напълно напрежението между целите на макроикономическата стабилизация и динамиката на инвестиционната активност.

Ключови думи: фискална консолидация; Централна и Източна Европа; бюджетно салдо; икономически растеж

JEL codes: C33; E62; H62; H63

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671301>

Received: 3 June 2026

Revised: 21 July 2026

Accepted: 18 August 2026

Въведение

Фискалната консолидация представлява един от най-дискуссионните инструменти на съвременната икономическа политика. На фона на нарастващи бюджетни дефицити, ускорено акумулиране на държавен дълг и засилена външна несигурност тя обичайно се разглежда като необходимо условие за възстановяване на макроикономическата стабилност, за укрепване на доверието във фискалната политика и за гарантиране на дългосрочната устойчивост на публичните финанси. Същевременно процесът на фискална стабилизация има своята цена – когато се осъществява в среда на вълн икономически растеж, ограничено вътрешно търсене и неблагоприятна фаза на икономическия цикъл, той по правило е придружен от съществени икономически разходи под формата на понижена икономическа активност, отслабена инвестиционна динамика и по-продължителен хоризонт на възстановяване.

Темата придобива особена значимост в европейски контекст. След пандемичния шок, рязкото повишение на енергийните цени, ускоряването на инфлационните процеси и затягането на финансовите условия след глобалната финансова криза, проблематиката за устойчивостта на публичните финанси отново се превръща в централен елемент на икономическия дебат. Новата рамка за икономическо управление в ЕС поставя по-силен акцент върху средносрочната фискална устойчивост, върху националните фискално-структурни планове и върху взаимовръзката между бюджетна дисциплина, структурни реформи и приоритетни публични инвестиции (European Commission, 2025; Eurostat, 2025a).

Страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) представляват особено подходящ емпиричен контекст за анализ на разглеждания проблем. Те оперират в относително хомогенна европейска институционална среда и споделят близък исторически контекст, характеризиращ се с постсоциалистически преход, с процеси на икономическа и политическа интеграция, както и с повишена чувствителност към външни шокове. Наред с това обаче между тях се наблюдават ясно изразени различия в бюджетното поведение, в динамиката на публичния дълг, в скоростта на коригиране на дисбаланси и в способността за натрупване на фискални буфери. Поради тази комбинация от институционална прилика и поведенческа хетерогенност регионът предоставя възможност да бъдат сравнени не само различни фискални резултати, но и различни типове опити за фискална консолидация – превантивни, отложени, постепенни или наложени в условия на криза. Представеното изследване обхваща периода 1995–2024 г. и поставя в центъра на анализа не консолидацията като абстрактна фискална стратегия, а изведените уроци от практическите опити за нейното прилагане в страните от ЦИЕ. Основният изследователски въпрос не е дали консолидацията е „добра“ или

„лоша“ сама по себе си, а по-скоро кога и при какви институционални, макроикономически и политически условия цената на стабилизацията остава управляема и кога започва да се превръща в ограничение за икономическото развитие.

Изследването си поставя три взаимосвързани цели. Първо, да диференцира съществуващите фискални режими в държавите от ЦИЕ и да покаже, че регионът не следва единен модел на бюджетно поведение. Второ, да оцени дали усилията за фискална консолидация са свързани с краткосрочни разходи по отношение на икономическия растеж. Трето, да провери дали част от тези разходи се материализира чрез инвестиционния канал. По такъв начин аналитичният фокус се измества от формалното подобрене на фискалните показатели към по-същественото изследване на качеството на стабилизационния процес.

Основната хипотеза на изследването е, че цената на макроикономическата стабилност в страните от ЦИЕ е условна, а не универсална. Тя е по-ниска в случаите, когато фискалната корекция е навременна, предвидима и съвместима със запазване на инвестиционната активност, и по-висока, когато е закъсняла, рязка и реализирана след продължително натрупване на дефицити и уязвимости. От това следва, че ключовият въпрос не е дали е необходима консолидация, а какъв тип консолидационна стратегия се прилага и какви уроци могат да бъдат извлечени от различните национални траектории на фискално приспособяване.

Теоретична рамка и преглед на литературата

Теоретичният дебат относно фискалната консолидация се структурира около две конкуриращи се парадигми. Първата, условно определяна като кейнсианска, постулира, че редуцирането на бюджетния дефицит посредством съкращаване на разходите или повишаване на данъчното облагане води до отслабване на съвкупното търсене и следователно има негативен краткосрочен ефект върху равнището на производство и заетост. Втората, по-тясно свързана с литературата за финансовата устойчивост на публичния дълг, акцентира върху това, че достатъчно надеждната и последователна фискална консолидация може да понижи рисковите премии, да подобри очакванията на частния сектор и да укрепи интертемпоралната бюджетна позиция на държавата (International Monetary Fund, 2010).

От тази перспектива цената на фискалната стабилизация не е и не може да бъде разглеждана като фиксирана величина. Тя е ендогенна и зависи от това дали негативният ефект върху съвкупното търсене доминира над потенциалните ползи, произтичащи от редуцираната несигурност, от по-ниските лихвени разходи и от подобрената фискална репутация. Поради тази причина съвременната литература постепенно се дистанцира от простото противопоставяне между „добра“ и

„лоша“ консолидация и се насочва към анализ на конкретните институционални, макроикономически и пазарни условия, при които стабилизационните политики се оказват относително по-скъпи от гледна точка на потенциална загуба на обществен продукт и/или заетост.

Ранната литература относно т.нар. експанзивни фискални контракции поставя акцент върху структурата на фискалната корекция. Alesina и Ardagna (2010), а впоследствие Alesina, Favero и Giavazzi (2019) аргументират, че консолидации, базирани предимно на ограничаване на публичните разходи, с по-голяма вероятност водят до трайна редукция на бюджетния дефицит и са по-слабо неблагоприятни за икономическия растеж в сравнение с консолидации, основани предимно на повишаване на приходите. Този извод е особено релевантен за нашето изследване, тъй като насочва вниманието не само към мащаба на фискалното затягане, но и към неговия предавателен механизъм.

Друга линия в литературата подчертава, че ефектът от фискалната консолидация е обусловен от фазата на икономическия цикъл. Auerbach и Gorodnichenko (2012) установяват, че фискалните мултипликатори са по-високи в условия на рецесия, докато Jordà и Taylor (2016) показват, че прилагането на политика на икономии (*austerity*) е икономически по-болезнено в среда на слаба икономическа активност. С други думи, „цената“ на макроикономическата стабилизация е силно зависима от времевото позициониране на фискалната корекция. Една и съща мярка може да генерира съществено различни макроикономически последици в условия на икономически подем спрямо ситуация с отрицателна разлика между фактическия и потенциалния БВП (*output gap*).

Литературата относно фискалните мултипликатори не представя напълно консолидирана позиция. Ramey и Zubairy (2018) формулират по-предпазлива оценка по отношение на хипотезата за значително по-високи мултипликатори в условия на „неблагоприятни фази на цикъла“. Въпреки това дори в рамките на този по-рестриктивен аналитичен подход остава валиден по-общият извод, че началните условия и фазата на икономическия цикъл оказват съществено влияние върху цената на фискалната консолидация.

Особено релевантен за изследването ни е инвестиционният канал на предаване. Когато фискалната консолидация се реализира чрез ограничаване на капиталовите разходи, текущите бюджетни показатели могат да се подобрят, но това се случва за сметка на бъдещия потенциал за икономически растеж. Изследване на Международния валутен фонд (МВФ) подчертава, че публичните инвестиции имат както краткосрочен ефект върху агрегираното търсене, така и дългосрочно въздействие върху производителността и потенциалния обем на продукцията

(International Monetary Fund, 2014). В по-широкия европейски контекст Европейската централна банка отбелязва, че публичните инвестиции са особено чувствителни към натиска за фискална консолидация и поради това могат да се превърнат в „скрит носител“ на цената на макроикономическата стабилност (European Central Bank, 2016).

Емпиричната литература, фокусирана върху ЦИЕ и икономиките в преход, потвърждава тези изводи. Purfield (2003) установява, че в икономиките в преход през 90-те години на миналия век по-мощните и основани на разходни съкращения фискални корекции са по-устойчиви във времето. Staehr (2008) документира съществени различия в цикличното поведение на фискалната политика между новите държави членки от ЦИЕ и останалите икономики от Евроразоната, а Darvas (2010) показва, че предкризисните фискални позиции в региона до голяма степен предопределят мащаба на принудителната корекция след глобалната финансова криза. Nerlich и Reuter (2013) аргументират, че по-силните национални фискални правила в ЕС са асоциирани с по-дисциплинирано бюджетно поведение. Наред с това Blanchard и Leigh (2013) демонстрират, че в началния етап на европейската дългова криза фискалните мултипликатори са били системно подценявани, което е довело до по-висока от очакваната цена на консолидацията, а Cugnasca и Rother (2015), използвайки данни за държавите от ЕС, установяват значителна хетерогенност на ефектите от консолидацията в зависимост от фазата на цикъла и композицията на корекцията.

За държавите от Централна и Източна Европа този въпрос придобива допълнително измерение. Те функционират в обща европейска институционална и регулаторна рамка, но се характеризират с различни изходни условия по отношение на равнището и структурата на публичния дълг, качеството на институциите, степента на външна зависимост и интензивността на достъпа до европейски фондове. Поради това цената на макроикономическата стабилизация в региона вероятно зависи не само от обема на фискалната консолидация, но и от способността на държавата да запази публичния инвестиционен капацитет и да избегне закъсняла, принудителна и проциклична фискална корекция. На тази основа в изследването ни са формулирани три работни хипотези. Първо, реализираните опити за фискална консолидация са асоциирани с различен краткосрочен икономически разход при отделните фискални режими. Второ, структурата на корекцията има ключово значение, като приходно-ориентираните мерки се очаква да оказват по-неблагоприятно въздействие върху икономическия растеж. Трето, по-ранното натрупване на фискални буфери редуцира цената на стабилизацията, докато отложената корекция я увеличава.

Методология и данни

Емпиричната база представлява балансиран панел от 11 страни от Централна и Източна Европа за периода 1995–2024 г., съдържащ общо 330 наблюдения. В извадката са включени България, Хърватия, Чехия, Естония, Унгария, Латвия, Литва, Полша, Румъния, Словения и Словакия. Използването на целия наличен времеви хоризонт позволява да бъдат обхванати фазата на късния преход, предкризисният подъем, глобалната финансова криза, посткризисната корекция, пандемичният шок и последващият инфлационен епизод.

Базата съдържа данни за бюджетно салдо, публичен дълг, реален растеж на БВП, инвестиции, безработица, бюджетни приходи, бюджетни разходи, текуща сметка и потоци на преки чуждестранни инвестиции. Данните са извлечени от базата АМЕСО на Европейската комисия и от статистиката на държавните финанси на Евростат (European Commission, 2025; Eurostat, 2025a; 2025b). Всички фискални и външноикономически показатели – бюджетно салдо, приходи, разходи, държавен дълг, бруто образуване на основен капитал, салдо по текущата сметка и потоци на преки чуждестранни инвестиции – са изразени в процент от БВП. Растежът на БВП представлява годишен темп на изменение на реалния БВП в проценти, инфлацията е средногодишен темп на изменение на потребителските цени в проценти, а безработицата е измерена като дял от работната сила.

В използваната емпирична база липсват циклично изгладени фискални индикатори като структурен баланс, структурен първичен баланс и разлика между фактическия и потенциалния БВП (output gap). Поради това изследването не оценява директно чисто дискреционното фискално усилие, а използва подобрението в наблюдаваното бюджетно салдо като оперативен индикатор за фискална консолидация. Наблюдаваното бюджетно салдо обаче включва съществен ендегенен компонент – автоматичните стабилизатори водят до спад в приходите и до нарастване на разходите по време на рецесия, което поражда обратна причинност от икономическия растеж към бюджетния дефицит. При отсъствие на валиден инструмент тази ендегенност не може да бъде напълно елиминирана в рамките на наблюдателен панелен дизайн. Поради това всички получени резултати трябва да се интерпретират с необходимата аналитична резервираност.

Описателният анализ запазва сравнителната логика на трите дефинирани фискални режима. Към предпазливата група се отнасят България, Чехия и Естония, към експанзивната – Румъния, Полша и Унгария, а към консолидационната – Хърватия, Латвия и Литва. Словения и Словакия са включени в панелните оценки по моделите М1, М2 и М4 ($N = 319$), но не участват в груповия описателен анализ и не се включват в режимния модел М3. Двете икономики се третират като междинни случаи, които не могат да бъдат еднозначно отнесени към нито един от

трите архетипни режима.

Разпределението на държавите по режими се основава на три прости критерия, изчислени за целия период 1995–2024 г.: средно бюджетно салдо, средно равнище на държавния дълг и дял на годините с дефицит над 3% от БВП, допълнени от индикатор за наличие на наложена от криза рязка корекция – изменението на дълга между 2008 и 2013 г. (табл. 1). Предпазливата група съчетава ниски средни дефицити с ниско равнище на дълга; експанзивната се отличава с устойчиви дефицити и най-високо средно равнище на дълга; консолидационната заема междинна позиция по средните показатели, но регистрира най-силното кризисно нарастване на дълга, последвано от изразена корекция. Словения и Словакия са определени като междинни случаи, защото комбинират разнородни характеристики – Словения поддържа сравнително умерени дефицити преди 2008 г., но регистрира най-рязкото кризисно увеличение на дълга в извадката (близо 49 процентни пункта между 2008 и 2013 г.), последвано от консолидация, докато Словакия съчетава устойчиви дефицити от експанзивен тип с епизоди на дисциплинирана фискална корекция.

Таблица 1. Критерии за класификация на фискалните режими
(средни стойности, 1995–2024 г.)

Група	Държави	Салдо, % от БВП	Дълг, % от БВП	Дял години с дефицит >3%	Δ дълг 2008– 2013 г., п.п.
Предпазлива	България, Чехия, Естония	-1,6	27,3	30,0	+8,4
Експанзивна	Румъния, Полша, Унгария	-4,4	49,2	70,0	+14,0
Консолида- ционна	Хърватия, Латвия, Литва	-2,9	37,3	44,4	+29,1
Междинна	Словения, Словакия	-3,9	45,9	51,7	+37,5

Източник: Собствени изчисления по данни на European Commission (2025)
и Eurostat (2025a; 2025b).

В рамките на режимната спецификация М3 емпиричният анализ е ограничен до деветте архетипни страни (N = 261), при което предпазливата група е използвана като базова референтна категория, спрямо която се оценяват взаимодействията и маргиналните ефекти за експанзивната и консолидационната група. Основната зависимост променлива в регресионната спецификация е растежът на БВП ('gdpgr'). Централната фискална променлива е изменението в бюджетното салдо.

Наборът от контролни променливи включва лаг на държавния дълг, инфлация

(`срi`, средногодишен темп на инфлация в проценти), инвестиции (бруто образуване на основен капитал – `gfcf`), потоци на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) и текуща сметка. Моделите се оценяват посредством двупосочни фиксирани ефекти (two-way fixed effects) по държави и години, със стандартни грешки, клъстеризирани по държава.

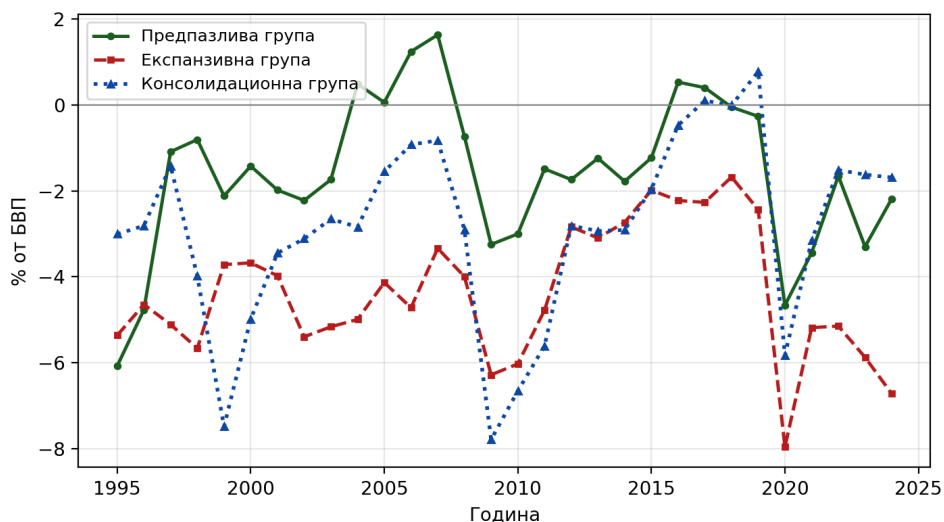
Предпочитанието към спецификация с фиксирани вместо със случайни ефекти се обуславя от наличието на систематични и несъвместими индивидуални характеристики на страните от ЦИЕ (институционално наследство, степен на реална и номинална конвергенция, валутен режим), в резултат от което тестът на Хаусман отхвърля нулевата хипотеза за консистентност на оценките при модел със случайни ефекти. Клъстеризирани по държава стандартни грешки едновременно коригират за хетероскедастичност и серийна автокорелация в рамките на отделните страни, което е утвърденият емпиричен подход при анализ на панелни данни с относително малък брой клъстери и продължителен времеви хоризонт.

- M1 (базов модел, N = 319). Зависима променлива – растеж на реалния БВП (gdpgr). Основен обяснителен (регресорен) фактор – промяната в бюджетното салдо (Δ салдо), при която положителната стойност се интерпретира като фискално подобрене (фискална консолидация). Моделът идентифицира средната зависимост между фискалното затягане и икономическия растеж за целия панелен набор от данни.
- M2 (композиция на корекцията, N = 319). Зависима променлива – gdpgr. Фискалната консолидация се декомпозира на два канала: приходен, измерен чрез промяната в приходите (Δ rev), и разходен, измерен чрез намалението на разходите ($-\Delta$ expend). Положителните стойности и в двата случая се тълкуват като фискално затягане, осъществено съответно през приходната или разходната страна на бюджета.
- M3 (режимни разлики, N = 261). Зависима променлива – gdpgr. Моделът оценява дали „цената на стабилността“ се различава между отделни фискални режими чрез въвеждане на взаимодействия между Δ салдо и фиктивни променливи (dummies) за експанзивната и консолидационната група. Спецификацията се оценява само върху подизвадка от девет архетипни държави, като предпазливата група служи като базова категория. Словения и Словакия са изключени от този модел.
- M4 (инвестиционен канал, N = 319). Зависима променлива – брутно капиталообразуване (GFCF). Целта е да се провери дали подобренето в бюджетното салдо се отразява върху инвестиционната активност, като GFCF се използва като апроксиматор за общата (а не само за публичната) инвестиционна активност.

Във всички модели контролният набор от променливи включва лаг на държавен дълг, инфлация (CPI), потоци на преки чуждестранни инвестиции и салдо по текущата сметка (в M1–M3) или GFCF. Устойчивостта на резултатите се тества чрез повторна оценка върху подизвадката за периода 2000–2024 г.

Дескриптивен анализ

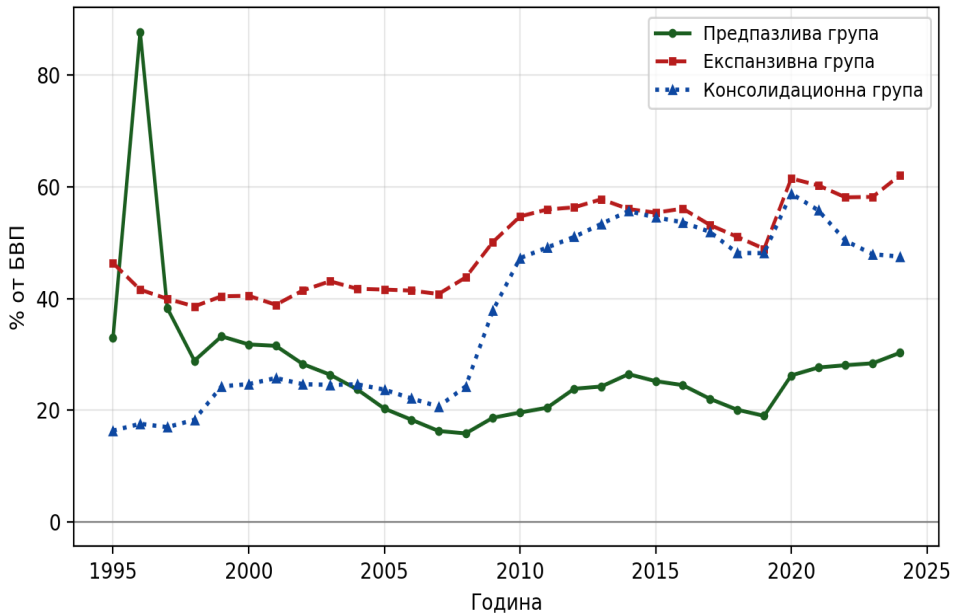
Дескриптивният анализ показва, че зад общата европейска фискална рамка се открояват ясно диференцирани траектории на бюджетно поведение, динамика на публичния дълг и макроикономическа адаптация. Тези различия обосновават тезата, че не става въпрос за единен модел на фискална консолидация, а за множество специфични стратегии за стабилизация, всяка от които е свързана с различен мащаб и структура на икономическите разходи и ползи. За целия период 1995–2024 г. предпазливата група се характеризира с най-малък среден бюджетен дефицит и най-ниско средно равнище на дълга – средното бюджетно салдо възлиза на -1,6% от БВП, а средният държавен дълг – съответно на 27,3%. Експанзивната група отчита средно бюджетно салдо от -4,4% и средно равнище на дълга от 49,2% от БВП, докато консолидационната група заема междинна позиция – със средно салдо от -2,9% и дълг от 37,3% от БВП (фиг. 1). Тези емпирични резултати показват, че предпазливата траектория не представлява само момендно по-благоприятно фискално състояние, а отразява по-устойчива дългосрочна фискална позиция.

Източник: European Commission (2025); Eurostat (2025a; 2025b).

Фигура 1. Бюджетно салдо по групи, 1995–2024 г.

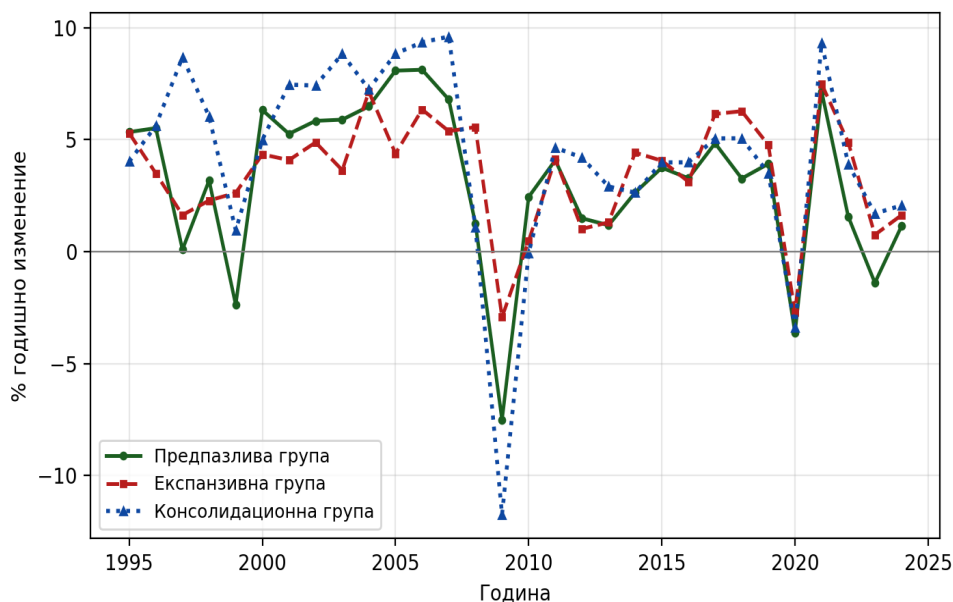
Анализът на подетапите позволява по-прецизна оценка на фискалната цена на различните режими. През периода 2001–2008 г. предпазливата група страни се доближава до балансирано бюджетно салдо, а държавният дълг намалява до 22,6% от БВП (фиг. 2). Експанзивната група поддържа среден бюджетен дефицит над 4% от БВП, докато консолидационната реализира висок икономически растеж, съпроводен обаче с нарастващи външни и фискални уязвимости (фиг. 3).

Източник: European Commission (2025); Eurostat (2025a; 2025b).

Фигура 2. Публичен дълг по групи, 1995–2024 г.

През кризисния период 2009–2013 г. именно консолидационната група понася най-съществената краткосрочна цена – средното бюджетно салдо възлиза на -5,2% от БВП, средното равнище на държавния дълг достига 47,7% от БВП, а средният икономически растеж практически се неутрализира. Експанзивната група запазва значителни бюджетни дефицити, докато предпазливата навлиза в кризата с чувствително по-нисък дълг и съответно с по-голямо пространство за приспособяване на фискалната политика.

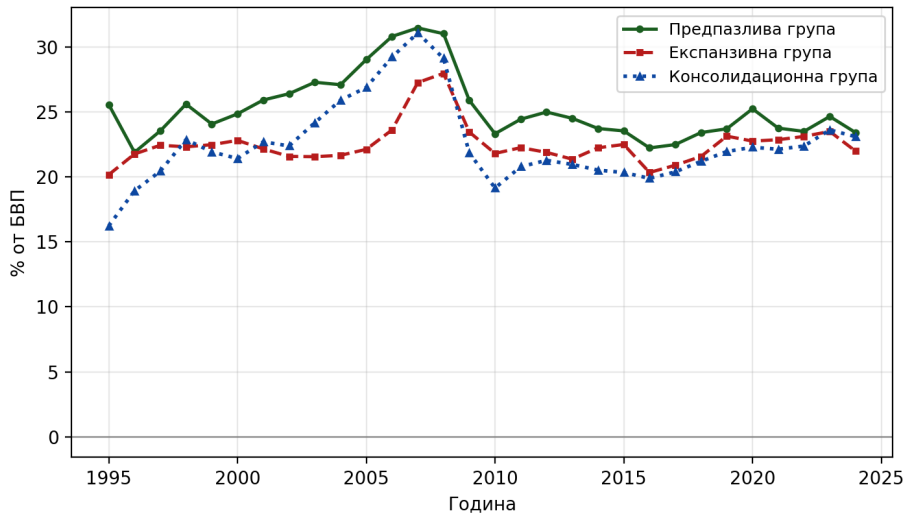

Източник: European Commission (2025); Eurostat (2025a; 2025b).

Фигура 3. Растеж на БВП по групи, 1995–2024 г.

Последният подетап (2020–2024 г.) отново емпирично потвърждава значимостта на началната фискална позиция. При сравним по мащаб и характер външен шок предпазливата група поддържа средно равнище на дълга около 28% от БВП (фиг. 2), докато при експанзивната то е приблизително 60%, а при консолидационната – над 52%. Това показва, че предварително натрупаните фискални буфери запазват своята релевантност и в постпандемичния период. С други думи, фискалната „цена“ на стабилизацията зависи не само от интензитета на шока, но и от изходната позиция, от която държавата навлиза в него.

Инвестиционният профил допълнително потвърждава този извод. За целия анализиран период предпазливата група поддържа най-високо средно равнище на бруто образуване на основен капитал (GFCF) – 25,2% от БВП (фиг. 4), докато експанзивната и консолидационната се характеризират със стойности около 22,5%. Това индикира, че по-предпазливата фискална траектория не е несъвместима с поддържането на висока инвестиционна активност. Напротив, късната и принудителна фискална стабилизация по-често се асоциира със загуба на инвестиционна динамика.

Източник: European Commission (2025); Eurostat (2025a; 2025b).

Фигура 4. GFCF по групи, 1995–2024 г.

Фокус върху България

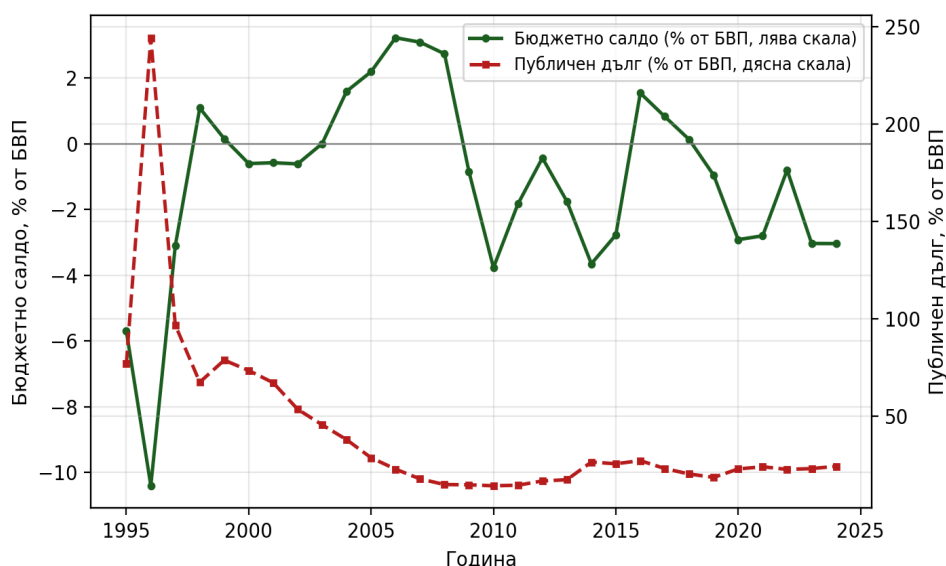
България заслужава самостоятелен аналитичен фокус, тъй като в рамките на разглеждания регион съчетава две специфични характеристики. От една страна, тя се причислява към групата на предпазливите икономики и за продължителен период поддържа ниски нива на публичен дълг. От друга страна, българският случай нагледно показва, че ограничената дългова уязвимост не означава автоматично отсъствие на „цена на стабилността“; тя по-скоро модифицира начина, по който тази цена се проявява и разпределя във времето и между икономическите субекти.

Таблица 2. България – средни стойности по подпериоди

Подпериод	Бюджетно салдо (% от БВП)	Дълг/БВП (%)	Растеж на БВП (%)	GFCF (% от БВП)	Безработица (%)	Приходи (% от БВП)	Разходи (% от БВП)
1995–2000 г.	-3,10	106,22	-0,47	13,06	11,70	34,59	37,68
2001–2008 г.	1,45	35,88	7,16	24,17	11,99	35,83	34,38
2009–2013 г.	-1,73	15,33	1,01	22,62	11,63	31,92	33,65
2014–2019 г.	-0,82	23,34	4,10	19,35	8,19	34,10	34,92
2020–2024 г.	-2,52	23,20	3,20	17,78	4,76	35,02	37,54

Източник: НСИ, МФ.

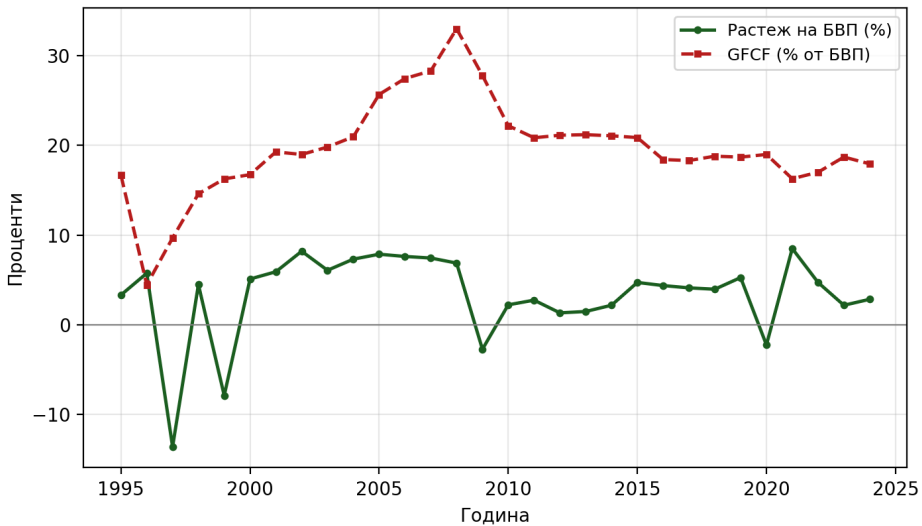
По-задълбоченият анализ на фискалната динамика в България позволява да се формулира ясно обоснован извод и да се извлекат съответните поуки – когато фискалната предпазливост е постигната на по-ранен етап и се поддържа последователно, цената на макроикономическата стабилност по време на последващи кризи е по-ниска, измерена в дългово и бюджетно-фискално отношение. Тази цена обаче не се елиминира напълно. В българския контекст натрупващото се напрежение се трансформира предимно в каналите на инвестиционната активност и във външноикономическата динамика, а не в траекторията на публичния дълг – именно в това се състои спецификата на българския случай.

Източник: НСИ, МФ.

Фигура 5. България: бюджетно салдо и публичен дълг, 1995–2024 г.

Първият ясно разграничим етап обхваща периода 1995–2000 г. Той се характеризира със значителна макроикономическа нестабилност, високо средно ниво на задлъжнялост и ограничена инвестиционна активност. Средното бюджетно салдо възлиза на -3,1% от БВП, средното равнище на държавния дълг надхвърля 106% от БВП, а средният реален икономически растеж е отрицателен (-0,5%). Този етап формира изходната база на българския казус – процесът на стабилизация не се развива от благоприятна макроикономическа позиция, а възниква в условията на дълбока макроикономическа и фискална криза.

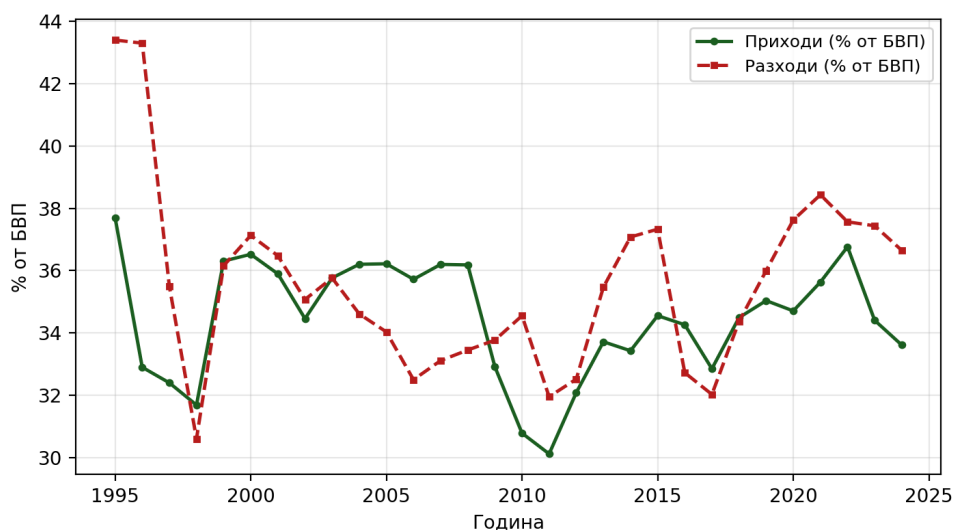
Източник: НСИ, МФ.

Фигура 6. България – растеж и инвестиционна активност, 1995–2024 г.

Най-значимият период в разглеждания макрофискален профил е 2001–2008 г., когато България реализира силна фискална консолидация. Средното бюджетно салдо преминава към излишък (+1,5% от БВП), средното равнище на държавния дълг намалява до 36%, икономическият растеж се ускорява до 7,2%, а брутното образуване на основен капитал (GFCF) достига 24,2% от БВП. Този етап представлява критичен момент в икономическото развитие на страната и позволява да се формулира следното обобщение: ранното натрупване на фискални буфери може да редуцира бъдещата цена на макроикономическата стабилизация. Паралелно с това обаче периодът е съпроводен от значителни външни дисбаланси – средният дефицит по текущата сметка е над 10% от БВП, което демонстрира, че устойчивостта на публичните финанси не е достатъчно условие за цялостна макроикономическа устойчивост.

През периода след глобалната финансова криза (2009–2013 г.) България регистрира умерено влошаване на бюджетната позиция (среден дефицит от -1,7% от БВП), а държавният дълг остава нисък – средно около 15% от БВП. Въпреки това реалният икономически растеж се забавя до приблизително 1,0%, а равнището на безработица продължава да бъде повишено. Това показва, че ниското дългово натоварване не неутрализира напълно икономическата цена на външния шок, но ограничава вероятността тази цена да ескалира в държавна дългова или фискална криза.

През периода 2014–2019 г. България се връща към близка до балансирана бюджетна позиция при държавен дълг около 23% от БВП, темп на растеж над 4% и съществено по-ниско равнище на безработица. През 2020–2024 г. бюджетният дефицит отново се разширява до средно -2,5% от БВП, но дългът остава на същото ниво – около 23–24%, докато безработицата се понижава до под 5%. Това е особено показателно – българската икономика навлиза в последните шокове с предварително натрупани фискални буфери и понася цената на стабилизацията предимно извън канала на дългова ескалация.

Източник: НСИ, МФ.

Фигура 7. България: бюджетни приходи и разходи, 1995–2024 г.

Съпоставен с панелните резултати, българският казус се вписва добре в общата картина и съответства на профила на предпазливата група, при която подобрието на бюджетното салдо не е асоциирано със систематична краткосрочна загуба на растеж, а най-изразеният консолидационен епизод (2001–2008 г.) е осъществен превантивно, в среда на висок растеж и при преобладаващо разходна дисциплина – комбинация, която панелните оценки свързват с по-благоприятна макроикономическа динамика. Същевременно трайното понижение на инвестиционната активност след 2009 г. (от 24 до около 17–18% от БВП) илюстрира напрежението между стабилизация и развитие, което панелният модел за инвестиционния канал не улавя като статистически значима зависимост за извадката като цяло. В този смисъл българската траектория конкретизира основния извод на изследването – началната фискална позиция и композицията на корекцията определят формата, в която се проявява цената на стабилността, без да я елиминират.

Иконометрични резултати

Панелните оценки не подкрепят хипотезата за универсална краткосрочна „цена“ на фискалната стабилизация (табл. 3).

Таблица 3. Оценки на панелните модели

Променлива	M1	M2	M3	M4
Δ бюджетно салдо	0,150* (0,083)		0,261 (0,228)	0,104 (0,082)
Δ приходи		-0,368*** (0,138)		
Съкращение на разходите		0,235** (0,099)		
Δ салдо × експанзивна група			-0,496* (0,266)	
Δ салдо × консолидационна група			0,155 (0,293)	
Лаг на дълга	0,017 (0,015)	0,014 (0,013)	0,017 (0,014)	-0,045** (0,020)
Инфлация (CPI)	-0,020*** (0,004)	-0,020*** (0,004)	-0,019*** (0,005)	0,006 (0,005)
GFCF	0,097 (0,090)	0,049 (0,083)	0,136 (0,104)	
ПЧИ	-0,013* (0,007)	-0,013** (0,007)	-0,017** (0,008)	-0,006 (0,008)
Текуща сметка	-0,197** (0,098)	-0,222** (0,098)	-0,225** (0,098)	-0,511*** (0,069)
Държавни FE	Да	Да	Да	Да
Годишни FE	Да	Да	Да	Да
Наблюдения	319	319	261	319
R ²	0,699	0,727	0,726	0,735

Бележка: Зависимата променлива е *gdprg* в M1–M3 и *gfcf* в M4. В клетките са дадени коефициентите и клъстеризираните стандартни грешки. *, **, *** означават значимост съответно на 10%, 5% и 1% ниво.

Източник: Собствени изчисления.

В базовата спецификация М1 подобрението на бюджетното салдо е положително, но само слабо статистически значимо свързано с растежа на БВП (коефициент 0,150; $p = 0,071$, значимост на 10% равнище), т.е. за пълната извадка наблюдаваното фискално затягане не е асоциирано със забавяне на растежа. Този резултат трябва да се интерпретира с внимание – той не означава, че консолидацията е „експанзивна“ по дефиниция, а че в агрегирания панелен контекст за страните от ЦИЕ липсват доказателства за еднозначно отрицателен ефект във всички случаи.

Модел М2 разкрива по-съществено заключение – композицията на фискалната корекция има ключово значение. Проведената основно чрез увеличаване на приходите консолидация е отрицателно и статистически значимо свързана с растежа (коефициент -0,368; $p = 0,008$), докато затягането, реализирано посредством съкращаване на разходите, е положително и статистически значимо асоциирано с растежа (коефициент 0,235; $p = 0,018$). Това представлява едно от най-силните емпирични послания на изследването и е в съзвучие с утвърдената литература относно диференцираните макроикономически ефекти на приходно- и разходно-ориентирания фискални корекции (Alesina & Ardagna, 2010; Alesina et al., 2019).

Модел М3 е в най-тясно съответствие с основната теза на изследването ни, тъй като експлицитно проверява хипотезата дали цената на стабилността се различава в отделните фискални режими (табл. 4). Имплицитните ефекти показват, че в предпазливия режим подобрението на бюджетното салдо е положително, но статистически незначимо свързано с икономическия растеж (0,261; $p = 0,251$). В експанзивния режим връзката е отрицателна и статистически значима (-0,234; $p = 0,003$), а в режима на консолидация – положителна и статистически значима (0,417; $p = 0,009$). *На тази основа изследването формулира своя основен извод – цената на стабилизацията не е универсална величина, а зависи от конкретния фискален режим.* Най-изразена краткосрочна цена се наблюдава в експанзивния режим, при който корекцията най-вероятно следва по-продължителен период на натрупване на дефицити и макроикономически уязвимости.

Таблица 4. Ефекти на подобрението на бюджетното салдо по режими (М3)

Режим	Коефициент	SE	p-value	Значимост
Предпазлива група	0,261	0,228	0,251	
Експанзивна група	-0,234	0,079	0,003	***
Консолидационна група	0,417	0,159	0,009	***

Източник: Собствени изчисления.

Положителният резултат за консолидационната група също трябва да бъде интерпретиран предпазливо – той не е доказателство за безусловно експанзивна фискална консолидация, а по-скоро индикира, че в наблюдаваните данни част от епизодите на бюджетно подобрене съвпадат с фази на възстановяване след значителен предходен спад. Поради това в контекста на наблюдателен панелен анализ този коефициент трябва да се разглежда по-скоро като доказателство за наличието на взаимозависимост между фискалната корекция и последваща макроикономическа нормализация, а не като чист причинно-следствен ефект на самото фискално затягане.

Модел М4 не предоставя убедителни емпирични основания в подкрепа на тезата, че макроикономическата стабилизация системно се осъществява чрез срив в инвестиционната активност. Оцененият коефициент пред промените в бюджетното салдо е с положителен знак, но статистическата значимост е ниска (0,104; $p = 0,204$). В рамките на тази спецификация не се установява устойчиво доказателство, че „цената“ на стабилността се пренася по механичен начин чрез канала на брутното формиране на основен капитал (GFCF). Както и в предходните случаи, този резултат също трябва да бъде тълкуван с известни резерви, доколкото използваната променлива отразява общата, а не стриктно публичната инвестиционна активност.

Оценките за устойчивост, получени за подизвадката 2000–2024 г., запазват основните посоки на ефектите. В спецификация М1 оценъчният коефициент остава положителен и слабо статистически значим (0,196; $p < 0,10$). В модел М2 ефектът по приходния канал остава отрицателен и статистически значим, докато ефектът по разходния канал е положителен и статистически значим. В модел М3 отрицателният ефект в експанзивната група се запазва, макар и при пониско ниво на статистическа значимост, а положителният ефект в консолидационната група продължава да бъде отчетливо наблюдаем. Това подсказва, че основният аргумент на изследването не се обуславя изцяло от ранните години на преход.

В обобщен вид панелните оценки не дават основания да се говори за универсална краткосрочна цена на фискалното затягане. Определяща се оказва позицията на корекцията, а най-отчетлива краткосрочна цена се наблюдава при икономиките, които навлизат в корекцията от по-дълбока дефицитна и по-уязвима фискална позиция (табл. 5).

Таблица 5. Устойчивост: оценки върху подизвадката 2000–2024 г.

Променлива	M1	M2	M3	M4
Δ бюджетно салдо	0,196* (0,107)		0,382* (0,228)	-0,044 (0,046)
Δ приходи		-0,455*** (0,148)		
Съкращение на разходите		0,281** (0,118)		
Δ салдо × експанзивна група			-0,567** (0,272)	
Δ салдо × консолидационна група			0,133 (0,312)	
Лаг на дълга	0,023 (0,015)	0,022 (0,014)	0,023* (0,013)	-0,044*** (0,017)
Инфлация (CPI)	-0,057 (0,066)	-0,057 (0,065)	-0,013 (0,047)	-0,061 (0,083)
GFCF	0,207** (0,102)	0,156* (0,093)	0,293*** (0,092)	
ПЧИ	-0,014* (0,007)	-0,015** (0,007)	-0,018** (0,008)	-0,001 (0,010)
Текуща сметка	-0,132 (0,099)	-0,151 (0,092)	-0,137 (0,094)	-0,459*** (0,063)
FE по страни	Да	Да	Да	Да
FE по години	Да	Да	Да	Да
Наблюдения	275	275	225	275
R ²	0,730	0,766	0,763	0,808

Бележка: Зависимата променлива е $gdpr_t$ в M1–M3 и $gfcf_t$ в M4. В клетките са дадени коефициентите и клъстеризираните стандартни грешки. *, **, *** означават значимост съответно на 10%, 5% и 1% ниво.

Източник: Собствени изчисления.

Заклучение

Получените резултати са съвместими с разбирането, че „цената“ на макроикономическата стабилност в страните от Централна и Източна Европа не е нито еднородна, нито неизбежно висока. Тя е обусловена от началната фискална позиция, от структурата на предприетата корекция, от характеристиките на инвестиционната среда, както и от това дали стабилизационните мерки са приложени превантивно или след продължителен период на акумулиране на дефицити. Описателният анализ ясно идентифицира три отделни режима.

Предпазливата група се характеризира с ниско ниво на публичен дълг и по-широко фискално пространство за адаптация. Експанзивната комбинира по-дълбоки и устойчиви фискални дефицити с по-висока степен на задлъжнялост. Консолидационната група илюстрира, че устойчивата макроикономическа стабилност може да бъде възстановена, но често при по-голяма краткосрочна макроикономическа и социална цена.

Резултатите от панелните иконометрични оценки позволяват формулирането на четири съществени извода. *Първо*, не се установява емпирично доказателство за универсално налична краткосрочна цена, съпътстваща всяко фискално затягане, като положителната връзка между фискалното подобрене и растежа в базовата спецификация е само слабо статистически значима. *Второ*, структурата на фискалната консолидация се оказва решаваща – корекциите, водени от увеличаване на приходите, са асоциирани със статистически значимо по-неблагоприятна динамика на икономическия растеж, докато разходно-водените корекции не показват подобна отрицателна връзка. *Трето*, най-изразена краткосрочна цена на стабилизацията се наблюдава в експанзивната група, което е в съответствие с хипотезата, че отлагането на корекцията е свързано с по-високи разходи в сравнение с навременното фискално приспособяване. *Четвърто*, инвестиционният канал не получава убедителна емпирична подкрепа в използваната спецификация – не се установява статистически значима отрицателна връзка между подобренето на бюджетното салдо и инвестиционната активност, като трябва да се има предвид, че използваният показател (GFCF) обхваща общата, а не само публичната инвестиционна активност.

Българският казус допълва този генерализиран извод. Емпиричните данни показват, че по-ранното акумулиране на фискални буфери е ограничило дълговата цена на макроикономическата стабилност и е позволило на страната да абсорбира последващите шокове от по-солодна изходна позиция. В същото време българският опит илюстрира, че ниското ниво на публичен дълг само по себе си не неутрализира напрежението между целите на стабилизацията и развитието. Това напрежение може да се материализира чрез външни дисбаланси, по-слаба

инвестиционна активност и по-умерена динамика на публичните разходи в условията на шокове. Основният извод от опитите за фискална консолидация в страните от ЦИЕ е, че стабилността никога не е напълно „безплатна“, но нейната цена варира в зависимост от времето, дизайна и изходната макроикономическа позиция, при които се осъществява корекцията. Поради това успешната фискална политика не бива да се свежда до механично редуциране на бюджетния дефицит, а до консолидираща стратегия и структура, които ограничават уязвимостите, без да подкопават бъдещия потенциал за икономически растеж.

Конфликт на интереси

Авторът декларира липса на конфликт на интереси.

Използвана литература

- Alesina, A., & Ardagna, S. (2010). Large changes in fiscal policy: Taxes versus spending. *Tax Policy and the Economy*, 24 (1), 35–68.
- Alesina, A., Favero, C., & Giavazzi, F. (2019). Effects of austerity: Expenditure- and tax-based approaches. *Journal of Economic Perspectives*, 33 (2), 141–162.
- Auerbach, A. J., & Gorodnichenko, Y. (2012). Measuring the output responses to fiscal policy. *American Economic Journal: Economic Policy*, 4 (2), 1–27.
- Blanchard, O., & Leigh, D. (2013). Growth forecast errors and fiscal multipliers. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 103 (3), 117–120.
- Cuñasca, A., & Rother, P. (2015). Fiscal multipliers during consolidation: Evidence from the European Union. *ECB Working Paper*, No. 1863. Frankfurt am Main: European Central Bank.
- Darvas, Z. (2010). The impact of the crisis on budget policy in Central and Eastern Europe. *OECD Journal on Budgeting*, 10 (1), 1–42.
- European Central Bank. (2016). Public investment in Europe. *Economic Bulletin*, Issue 2/2016.
- European Commission. (2025). *AMECO database*. Directorate-General for Economic and Financial Affairs.
- Eurostat. (2025a). *Government finance statistics. Statistics Explained*.
- Eurostat. (2025b). *Overview – Government finance statistics and EDP statistics*.

- International Monetary Fund. (2010). *World Economic Outlook: Recovery, risk, and rebalancing. Chapter 3: Will it hurt? Macroeconomic effects of fiscal consolidation*. Washington, DC: IMF.
- International Monetary Fund. (2014). *World Economic Outlook: Legacies, clouds, uncertainties. Chapter 3: Is it time for an infrastructure push? The macroeconomic effects of public investment*. Washington, DC: IMF.
- Jordà, Ò., & Taylor, A. M. (2016). The time for austerity: Estimating the average treatment effect of fiscal policy. *Economic Journal*, 126 (590), 219–255.
- Nerlich, C., & Reuter, W. H. (2013). The design of national fiscal frameworks and their budgetary impact. *ECB Working Paper*, No. 1588. Frankfurt am Main: European Central Bank.
- Purfield, C. (2003). Fiscal adjustment in transition countries: Evidence from the 1990s. *IMF Working Paper*, No. 03/36. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Ramey, V. A., & Zubairy, S. (2018). Government spending multipliers in good times and in bad: Evidence from U.S. historical data. *Journal of Political Economy*, 126 (2), 850–901.
- Staehr, K. (2008). Fiscal policies and business cycles in an enlarged euro area. *Economic Systems*, 32 (1), 46–69.

Виктор Йоцов е доктор на икономическите науки, професор в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките и в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. ORCID 0000-0002-9956-0483, v.yotzov@iki.bas.bg, v.yotzov@feb.uni-sofia.bg

Victor Yotzov, DSc, is a Professor at the Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences and at the Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University “St Kliment Ohridski”. ORCID 0000-0002-9956-0483, v.yotzov@iki.bas.bg, v.yotzov@feb.uni-sofia.bg

THE PRICE OF STABILITY: LESSONS FROM THE FISCAL CONSOLIDATION ATTEMPTS IN THE CEE COUNTRIES

Abstract: The article examines the cost of macroeconomic stability in the countries of Central and Eastern Europe (CEE) through comparative analysis and panel estimates based on a balanced panel of 11 countries over the period 1995–2024. The empirical approach is tailored to the actually available database: fiscal consolidation attempts are measured through the improvement in the observed budget balance rather than through structural fiscal indicators, which are absent from the dataset used. The results reveal persistent differences between the cautious, expansionary, and consolidation fiscal regimes. The estimated panel models do not support the hypothesis of a universal short-term cost of stabilization: in the baseline specification, the improvement in the budget balance is positively, albeit only weakly significantly, associated with economic growth. At the same time, the composition of the fiscal adjustment turns out to be decisive: restrictive fiscal policy based predominantly on revenue increases is negatively and statistically significantly associated with growth, whereas adjustment based mainly on expenditure reductions is associated with more favourable macroeconomic dynamics. Bulgaria is examined as a separate case study. The analysis shows that the earlier accumulation of fiscal buffers has limited the debt-related cost of stability, but has not fully eliminated the tension between the objectives of macroeconomic stabilization and the dynamics of investment activity

Keywords: fiscal consolidation; Central and Eastern Europe; budget balance; economic growth

JEL codes: C33; E62; H62; H63

Как да се цитира тази статия: How to cite this article:

Yotzov, V. (2026). Tsenata na stabilnostta: Urotsi ot opitite za fiskalna konsolidatsiya v stranite ot TsIE. (The Price of Stability: Lessons from the Fiscal Consolidation Attempts in the CEE Countries). *Economic Thought Journal*, 71 (3), 359–381 (in Bulgarian). <https://doi.org/10.56497/etj2671301>

ГЕОРГИ ПЕТРОВ И БЪЛГАРСКАТА СТОПАНСКА РЕФОРМА: ЧЕТИРИ ПРЕОТКРИТИ СТАТИИ ОТ „РОДОПСКИ УСТРЕМ“ (1964)

Николай Неновски

Университет „Жул Верн“
ORCID 0000-0002-9544-9024

Цветелина Маринова

Нов български университет
ORCID 0000-0002-2455-1515

Резюме: Представени са четири преоткрити ранни публикации на Георги Петров (1929–2026) във в. „Родопски устрем“ от септември 1964 г., посветени на българската стопанска реформа. В тях се разглеждат децентрализацията на стопанското управление, самостоятелността на предприятията, ролята на печалбата и рентабилността, кредитът и материалната заинтересованост. Текстовете свидетелстват за ранно и радикално търсене на пазарни механизми в рамките на социалистическата икономика. Тяхното преоткриване и публикуване допълва историята на българските стопански реформи от 60-те години на 20 век и позволява по-точно да се оцени мястото на Георги Петров в реформаторските дебати от този период.

Ключови думи: стопански реформи от 60-те години на XX век; българска икономическа мисъл; пазарен социализъм; Георги Петров

JEL codes: B3; C60; P20; P30; P51

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671302>

Received: 9 July 2026

Revised: 12 August 2026

Accepted: 11 September 2026

Към читателя

В началото на 2026 г. почина проф. Георги Петров (1929–2026) — един от най-самобитните представители на българската икономическа мисъл през социалистическия период. Той е непосредствен участник в подготовката на стопанските реформи от 60-те години на миналия век и последователен защитник на децентрализацията, на стопанската самостоятелност и на използването на пазарни механизми в рамките на социалистическата система.

Интересът ни към публикуваните тук текстове възникна в хода на изследванията ни върху икономическите възгледи на Георги Петров и върху мястото му в

българските дискусии за реформата на социалистическото стопанство. В книга от 1968 г., посветена на икономическите реформи в Източна Европа, полският икономист и журналист Михал Гамарников¹ характеризира настъпващото реформаторско движение с показателната фраза: „Призрак броди из Източна Европа – призракът на икономическия ревизионизъм“². Според него българският опит е част от по-широкото търсене на нови форми на социалистическо стопанско управление, насочени към ограничаване на прекомерната административна централизация и към по-активно използване на пазара, печалбата, цените, кредита и материалната заинтересованост³.

Гамарников, който работи в аналитичния отдел на радио „Свободна Европа“ и е сред добре информираните западни наблюдатели на източноевропейските реформи, подчертава силното влияние на югославския модел върху първоначалния български реформаторски проект. Той насочва вниманието към статиите на Петко Кунин, на Ангел Милошевски, както и към няколко публикации, приписани от него на Георги Петров, появили се във в. „Родопски устрем“ на 22, 24, 26 и 29 септември 1964 г. Според Гамарников именно в тези публикации, наред с по-късните текстове във в. „Работническо дело“, са изложени някои от най-ранните и най-радикалните идеи за преустройство на българската стопанска система.

Когато подготвихме изследването си за Георги Петров, не разполагахме с посочените четири статии. Въпреки положените усилия не успяхме да ги открием в достъпните библиотечни каталози и архиви. По наличната тогава информация нито една от основните библиотеки в България не предлагаше достъпен архив на в. „Родопски устрем“. Поради това в първата част на нашето изследване можехме единствено да отбележим свидетелството на Гамарников за съществуването на публикациите, без да проверим непосредствено тяхното съдържание и авторство.

Впоследствие с помощта на библиотеката на Българската народна банка и лично на г-жа Цветанка Славчева, както и с ценното съдействие на колеги от Смолян, успяхме да открием четирите последователни части на текста „За повишаване ефективността на стопанското ръководство“. Публикациите бяха дигитализирани, разчетени, сверени и обединени в цялостно изложение.

В откритите броеве авторът е обозначен като „П. Петров, главен счетоводител на ОСО – Смолян“. ОСО е съкращение от Организация за съдействие на отбраната –

¹ Michał Gamarnikow (1920–1977) е псевдоним на Michał Górecki.

² Gamarnikow, M. (1968). *Economic Reforms in Eastern Europe*. Detroit: Wayne State University Press.

³ Пак там, с. 58–63 и с. 186–188, където са разгледани българската стопанска реформа и влиянието на югославския модел.

масова обществена организация, която осъществява военнотехническа подготовка и развива военноприложни спортове чрез местни и регионални съвети, клубове, кръжоци, учебни и тренировъчни бази. Най-вероятно ОСО – Смолян е окръжната структура на тази организация, а посоченият автор формално е представен като неин главен счетоводител.

Това обстоятелство неизбежно поставя въпроса за авторството. Въпреки означението „П. Петров“ според нас съществуват сериозни аргументи да се предполага, че текстът е написан от Георги Петров или най-малкото е подготвен с неговото непосредствено участие. Основание за подобна хипотеза не е единствено свидетелството на Гамарников, който изрично приписва четирите публикации на Георги Петров. Още по-съществени са теоретичното равнище, понятийният апарат и вътрешната логика на изложението. Трудно е да се приеме, че местен счетоводител, който не участва непосредствено в централните теоретични и политико-икономически дебати, би могъл самостоятелно и с подобна системност да представи проблемите на социалистическата собственост, закона за стойността, печалбата, рентабилността, материалната заинтересованост, държавния бюджет, кредита, амортизационните фондове и самоуправлението на производствените колективи. Текстът не е обикновено техническо разяснение на новата система за планиране и ръководство. В него се откроява цялостна теоретична конструкция, твърде близка до идеите, терминологията и начина на аргументация, характерни за Георги Петров в неговите публикации от началото на 60-те години на миналия век.

Особено показателно е, че още преди да започне реформата, Георги Петров системно изследва същността, разпределението и планирането на печалбата. През 1960 г. той публикува монография по този въпрос, а през 1961 г. разглежда печалбата като обобщаващ икономически показател. Тази проблематика остава централна и в по-късните му трудове. Съвпадението между неговите изследователски теми и съдържанието на четирите публикации е допълнителен аргумент в подкрепа на хипотезата за неговото авторство.

Разбира се, на този етап става дума за работна хипотеза, която се нуждае от допълнителна документална проверка. Необходимо е да се установи дали през 1964 г. Георги Петров е имал служебни, експертни, партийни или други ангажменти в Смолянски окръг; дали е посещавал предприятията, включени в експеримента; дали е участвал в местни обсъждания на новата система и дали текстът е бил предоставен за публикуване чрез местен служител на ОСО. Трябва да се провери също дали означението „П. Петров“ не е резултат от печатна грешка, редакционно съкращение или използване на чуждо име при публикуването на текст, подготвен от Георги Петров.

Икономическият експеримент

Представеният текст има значение за разбирането на ролята на икономическия експеримент в социалистическата система. Новата система на планиране и ръководство не е въведена едновременно в цялото народно стопанство. Първоначално тя е приложена в ограничен брой промишлени, търговски и строителни предприятия, а натрупаните резултати трябва да послужат като основа за нейното последващо разширяване. Така публикациите във в. „Родопски устрем“ изпълняват и непосредствена практическа функция – да запознаят местните стопански ръководители, счетоводители, икономисти, партийни и профсъюзни дейци с принципите на системата и да ги подготвят за предстоящото разширяване на експеримента.

Икономическият експеримент обаче има не само административно и организационно, но и теоретично значение. Чрез него трябва да бъде проверено дали промяната на правилата на стопанско поведение ще доведе до изменение в стимулите, в информацията и в резултатите на предприятията. Изпитва се дали ограничаването на задължителните планови показатели и предоставянето на по-голяма самостоятелност ще подтикнат предприятията да разкриват действителните си резерви, да изработват по-напрегнати и по-достоверни планове, да намаляват разходите и да използват по-ефективно основните и оборотните фондове.

В този смисъл експериментът е опит да се провери практически дали е възможно интересите на отделния работник, на производствения колектив и на държавата да бъдат насочени в една и съща посока. Основният механизъм за тяхното съгласуване е участието на колектива в разпределението на печалбата. Допълнителната, променлива част на трудовото възнаграждение се поставя в зависимост от финансовия резултат на предприятието. По такъв начин се проверява дали материалната заинтересованост може поне частично да замени административната принуда като движещ механизъм на социалистическото производство.

От тази гледна точка икономическият експеримент представлява ограничено институционално пространство, в което се изпитва нов модел на координация. Държавната и обществената собственост не се премахват, но предприятията получават по-голяма стопанска самостоятелност, поемат отговорност за финансовите си резултати и започват да разчитат в по-значителна степен на собствени средства и на банков кредит. Чрез наблюдение на реалното поведение на предприятията реформаторите се стремят да установят кои икономически механизми могат да бъдат използвани в по-широк мащаб.

Икономическият експеримент не е представен като чисто техническа проверка

на отделни управленски инструменти. Той трябва да докаже възможността социалистическата икономика да бъде реформирана отвътре, без да се премахват основните ѝ институционални принципи. Натрупаният, макар и ограничен, опит се използва като аргумент, че там, където производствените комитети функционират действително, а финансово-икономическите специалисти изграждат правилно връзките между разходи, техника, производство и доходи, се постигат по-добри резултати.

Тук ясно се проявява една от основните идеи на Георги Петров – социалистическото планиране не бива да се основава единствено върху предварително определени административни разпореждания, а трябва да използва информацията, която възниква от действителното поведение на икономическите субекти. Експериментът позволява теоретичните постановки за пазара, печалбата, кредита и самостоятелността да бъдат проверени в практиката, а практическите резултати от своя страна да коригират първоначалния модел на реформата.

В този подход може да се открие ранна форма на институционално експериментиране. Вместо цялата система да бъде променена чрез еднократен административен акт, отделни нейни елементи се изпитват в ограничен кръг предприятия. Резултатите трябва да покажат както потенциалните предимства на новите механизми, така и възникващите противоречия. Следователно експериментът изпълнява едновременно познавателна, управленска и политическа функция – произвежда информация, подготвя практическото разширяване на реформата и легитимира необходимостта от промяна.

Рентабилността и печалбата

В центъра на четирите публикации стоят рентабилността и печалбата. Рентабилността е определена като „най-важната икономическа категория“ и като синтетичен показател, който обединява организационните, техническите и икономическите резултати на предприятието. Тя не се свежда до формално счетоводно отношение между отделни величини, а изразява обществената производителност на труда в нейния най-широк смисъл.

Повишаването на рентабилността предполага не само увеличаване на производителността на живия труд, но и икономично използване на суровините, материалите, горивата, енергията и натрупаните производствени фондове. Намалването на себестойността и нарастването на печалбата следователно трябва да бъдат резултат от общо подобряване на организацията и ефективността на производството, а не от счетоводни операции, от произволно преразпределение или от административно определяне на цените.

Печалбата също получава системно значение. Тя е представена като част от новосъздадения обществен продукт, която осигурява натрупването както в самото предприятие, така и в народното стопанство като цяло. Същевременно тя е основата, върху която се формира променливата част на трудовото възнаграждение. По този начин печалбата свързва три равнища на интереси: на отделния работник, на производствения колектив и на социалистическата държава.

Това е една от най-характерните идеи на Георги Петров. За него печалбата не е категория, която по своята природа е чужда или опасна за социализма. Напротив, при правилно формиране на цени, при ясни правила на разпределение и при действителна отговорност на предприятията тя може да се превърне във форма, чрез която техните интереси се съгласуват с обществените. Нарастването на печалбата увеличава едновременно приходите на държавата, възможностите за разширяване на производството и средствата за материално стимулиране на колектива.

Авторът не разглежда рентабилността и печалбата единствено като показатели, които трябва да бъдат изчислявани, отчитани и контролирани. Той ги поставя в основата на цялостен модел на социалистическо стопанско поведение. Чрез тях трябва да бъдат преодолените слабата мотивация, стремежът към занижени планови задачи, укриването на производствени резерви, натрупването на ненужни ресурси и безразличието към разходите.

Особено показателна е критиката към широко разпространеното разбиране, че рентабилността е единствено „счетоводителска работа“. Авторът настоява тя да се превърне във водещ въпрос за цялото ръководство и за производствения колектив. Финансово-икономическата работа трябва не само да настигне техническата, но в определени отношения и да я изпревари. Производството трябва да придобие икономически характер и от гледна точка на самото предприятие, което означава всеки технически, организационен и инвестиционен избор да бъде оценяван според разходите и резултатите, които поражда.

Тук се очертава и централното място на икономическото изчисление. Технически възможното решение невинаги е икономически целесъобразно, а увеличаването на производството само по себе си не е достатъчно, когато е постигнато чрез прекомерно използване на материали, труд или производствени фондове. Новата система следователно трябва да принуди предприятието да сравнява ресурсите, които използва, с резултатите, които получава. Печалбата и рентабилността са инструментите, чрез които това сравнение придобива количествен и практически израз.

Рентабилността и печалбата са тясно свързани и с новия модел на стопанско самоуправление. Производствените комитети участват в решенията относно ор-

ганизацията на производството и разпределението на допълнителното възнаграждение. Така финансовият резултат престава да бъде единствено предмет на отношенията между предприятието и държавния бюджет и се превръща в непосредствен въпрос за целия колектив. Това е опит производителите да бъдат превърнати от пасивни изпълнители на административно зададени планове в заинтересовани участници в стопанското управление.

Особено важна е връзката между печалбата и кредита. Когато предприятието не получава необходимите ресурси автоматично чрез бюджета, а трябва да разчита на собствени средства и на банково кредитиране, финансовият резултат придобива дисциплиниращо значение. Кредитът вече не е само технически канал за предоставяне на средства, а механизъм за оценка на стопанските решения. По такъв начин рентабилността, печалбата и банковият кредит формират взаимосвързана система от икономически лостове.

В тази конструкция печалбата изпълнява едновременно информационна, разпределителна и стимулираща функция. Тя дава информация за резултатите от дейността, служи като основа за разпределение между държавата и предприятието и създава материални стимули за колектива. Именно съчетаването на тези три функции я превръща в централна категория на реформаторския модел.

Мястото на текста в творчеството на Георги Петров

Практическите постановки в четирите публикации се доближават до по-общия теоретичен модел, който Георги Петров развива последователно в своите статии и книги. Неговият проект представлява опит за преминаване от директивно планиране към система, основана върху икономически лостове, самостоятелни предприятия, реални пазарни отношения, конкуренция и стимули, свързани с печалбата. Книгата му „Стокови отношения и ценообразуване при социализма“ от 1969 г. е една от най-категоричните марксистки аргументации в подкрепа на пазарното социалистическо стопанство в Източна Европа през този период⁴.

Като цяло Георги Петров се придържа към модел на стопанско самоуправление, който остава в рамките на основните социалистически принципи. Предприятията трябва да получат реална самостоятелност, но собствеността върху основните средства за производство остава обществена. Пазарът, цените, печалбата, конкуренцията и банковият кредит не са разглеждани като елементи на капиталистическа реставрация, а като инструменти за по-ефективно функциониране на социалистическата икономика. Самият Петров определя основната цел на своята академична и обществена дейност като „спасение на социализма“.

⁴ Петров, Г. (1969). *Стокови отношения и ценообразуване при социализма*. София: Наука и изкуство.

В неговата теория предприятието не е пасивна административна единица, която единствено изпълнява спуснати отгоре показатели. То трябва да се превърне в действителен стопански субект, който взема решения, носи отговорност и участва в разпределението на резултатите. Самостоятелността обаче не е само право – тя предполага и отговорност за използваните ресурси, за поетите кредити и за получената печалба. Именно това съчетание между самостоятелност и отговорност отличава реформаторския модел от традиционното директивно планиране.

Основната теоретична линия в творчеството на Георги Петров се запазва до последната му книга от социалистическия период – „Крахът на тоталитарната система“, написана между януари 1987 и ноември 1989 г. и публикувана през 1990 г.⁵ Първоначално замислена като анализ на деформациите на общонародната социалистическа собственост, книгата прераства в системна и категорична критика на тоталитарната икономика. Критиката на Петров обаче е насочена преди всичко срещу бюрократичната централизация, срещу държавния монопол върху управлението и срещу обезличаването на обществената собственост, а не непременно срещу самите принципи на социализма.

Алтернативата, към която той се стреми, остава демократичен и самоуправляващ се социализъм, основан върху реална собственическа и стопанска роля на производствените колективи, икономическа самостоятелност на предприятията и пазарна координация. В този смисъл между ранните му разработки за печалбата, текстовете от времето на реформата и критиката на тоталитарната система от края на 80-те години на миналия век съществува ясно проследима приемственост. Променя се политическият контекст и се изостря критиката, но основният въпрос продължава да бъде един и същ – как обществената собственост да придобие реално икономическо съдържание и как производителите да бъдат превърнати в действителни субекти на стопанското управление.

По-нататък предоставяме на читателя възможността да се запознае с оригинала на четирите части на материала „За повишаване ефективността на стопанското ръководство“ като историческо свидетелство за първоначалната фаза на българската стопанска реформа, за ролята на икономическия експеримент и за начина, по който реформаторските идеи достигат до местното равнище. Тяхното откриване и дигитализиране разширява документалната основа за изследване на реформите и едновременно с това позволява да бъде проверено и уточнено едно твърдение, което повече от половин век се възпроизвежда въз основа на книгата на Гамарников.

Независимо от окончателното разрешаване на въпроса за авторството текстът

⁵ Петров, Г. (1990). *Крахът на тоталитарната система*. София.

има самостоятелна историческа и теоретична стойност. Той показва колко далеч са достигнали някои от идеите за стопанска самостоятелност, печалба, рентабилност, кредит и производствено самоуправление още в началния етап на реформата. Същевременно разкрива характерното напрежение на социалистическия реформизъм – стремежа да бъдат използвани пазарни механизми, без да се изоставя обществената собственост, и да бъде преодоляна административната централизация, без да се отхвърля самата социалистическа система⁶.

ЗА ПОВИШАВАНЕ ЕФЕКТИВНОСТТА НА СТОПАНСКОТО РЪКОВОДСТВО

В. „Родопски устрем“ от 22, 24, 26 и 29 септември 1964 г.⁷

(Сверен и редакционно оформен препис по четирите публикувани части. Запазени са оригиналната терминология и характерните езикови форми; премахнати са само техническите надписи „Продължение от миналия брой“ и „Следва“, както и пренасянията между редовете.)

Досегашната система на планиране и стопанско ръководство даде възможност на народното стопанство да превъзмогне огромните трудности на прехода от изостаналото дребностоково промишлено и селскостопанско производство и да премине към съвременните уедрени предприятия и стопански организации, наситени с високопроизводителна съвременна техника. Едновременно с развитието на големите държавни и кооперативни стопански предприятия и организации, в съответствие с непрекъсващото се повишаване на жизненото и културно равнище на трудещите се, постоянно растат и се умножават и потребителните нужди на българския народ.

⁶ По-подробно изложение на икономическите идеи на Георги Петров, на неговия модел на пазарно социалистическо стопанство и на възгледите му за печалбата, рентабилността, цените, икономическите лостове, собствеността и демократичния социализъм може да бъде намерено в Неновски, Н., Маринова, Цв. (2026a). Георги Петров и теоретичните основи на пазарното социалистическо стопанство в България. Част първа: Пазар, печалба и ценообразуване. *Икономическа мисъл*, 71 (1), 22–52; Неновски, Н., Маринова, Цв. (2026b). Георги Петров и теоретичните основи на пазарното социалистическо стопанство в България. Част втора: Икономически лостове и собственост *Икономическа мисъл*, 71 (2), 189–217.

⁷ Вестник „Родопски устрем“ започва да излиза през 1959 г. в Мадан като регионално издание, отразяващо обществения, политическия и стопанския живот в родопския край. На неговите страници се публикуват не само местни новини, но и материали, разясняващи провежданата държавна икономическа политика и практическото приложение на стопанските реформи. След 1991 г. продължител на изданието става в. „Родопски вестник“, който излиза в Смолян.

Сложните икономически процеси, които вече две десетилетия се развиват в условията на социалистическите производствени отношения, през последните няколко години все по-неотложно изискваха преминаването към нови форми на планиране и ръководство на народното стопанство, които еднакво да създадат възможност както за по-големи и гарантирани социалистически натрупвания в държавния бюджет, така и за по-пълно и всестранно задоволяване на материалните и културни потребности на трудещите се.

Социалистическите производствени отношения са характерни с единството на индивидуалните интереси на всеки отделен работник и специалист с интересите на цялото социалистическо общество. При социализма личното благополучие е действително и сигурно само в условията на общ икономически подъем. Ето защо формите за разпределение на обществения продукт трябва да стимулират неговото максимално увеличение. Това от своя страна означава, че заплащането на труда на работниците и специалистите трябва да се постави в зависимост, да стимулира и да бъде определено от постоянното увеличаване на обществената производителност на труда.

Постоянният и определен характер на социалистическите производствени отношения обаче не определя конкретната форма на тяхното изразяване. Формите на производствените отношения се определят от конкретните историко-икономически условия, при които те се развиват. Във връзка с тях се приемат, прилагат се в практиката или се отхвърлят едни или други начини за наблюдение и контрол върху някои икономически категории. Така например, още в първите години от създаването на нашата икономическа практика, когато на работниците се изплащаха заплати по всяко време на месеца, когато въпросите по нормирането на труда и регулирането на заплатите не бяха научно и теоретически разработени, тогава и доскоро наблюдението и контролът върху фонда на работната заплата бяха необходими и икономически целесъобразни от гледна точка на увеличаване производителността на труда и правилното разпределение на обществения продукт.

Досегашните форми на планиране и стопанско ръководство имат огромно значение за организационното устройство на производствената дейност на стопанските предприятия и организации. Те създадоха солидна основа за истинска икономическа работа в областта на материалното производство. Веднага трябва да се отбележи обаче, че досегашните форми за управление на народното стопанство със своя догматизъм и многобройните си планови и отчетни показатели в много случаи вече спъват развитието на производителните сили. Главният им недостатък се състои в икономически слабите материални стимули за работническите колективи, специалистите и административно-техническите ръководства. Формите за разпределение на обществения продукт нямат добра връзка с

най-важната икономическа категория – рентабилността.

Рентабилността преди всичко означава обществена производителност на труда в най-широкия смисъл на това понятие. Подобряване на рентабилността означава на първо място увеличаване производителността на текущия, живия труд в дадено производство. Само това обаче не е достатъчно. Действителното подобряване на рентабилността е възможно само тогава, когато наред с живия труд в производството пестеливо и икономически целесъобразно се изразходват и материалите, горивото, енергията – миналият овеществен труд. Тогава се намалява себестойността на продукцията и се увеличава печалбата от стопанската дейност.

От своя страна, печалбата от производствено-стопанската дейност е тази част от новосъздадения обществен продукт на труда, която гарантира социалистическите натрупвания както в самото предприятие, така и общо за народното стопанство.

Досегашната система на планиране и ръководство на народното стопанство не създаде достатъчно стимули в работническите колективи за увеличаване на печалбата. Отчасти административно-техническите ръководства са материално стимулирани със системата за премии, но това се отнася само за преизпълнението на планове по обемните и по някои от качествените показатели, без да бъдат санкционирани при неизпълнение. Основната движеща сила в производството – работническите колективи и специалистите – нямат пряка връзка с печалбата, ако изключим формите на вътрешностопанската сметка и моралните награди и отличия. И точно затуй в материалното производство с рентабилността се занимава една малка част от специалистите – счетоводители, плановици и икономисти. Поради това твърде често ръководителите на предприятията и стопанските организации не спират вниманието си върху рентабилността. „Това е счетоводителска работа“ – казват с пренебрежение те и насочват усилията си към други страни на стопанската работа.

А усъвършенствването на стопанското ръководство при постоянно задълбочаващите се вътрешни и международни икономически връзки и зависимости изключва всякакъв примитивизъм и не допуска догматизъм в стопанската дейност на предприятията. Не може да се върви напред в икономическото развитие на страната със старите форми на ръководство и планиране. Те вече са тесни за бурно развиващите се производителни сили.

Майският пленум на ЦК на БКП, в светлината на указанията на Осмия конгрес на Партията, основно и задълбочено разгледа и реши редица въпроси по усъвършенствването и засилването ефективността на партийното и държавното ръководство на народното стопанство. Много от тях бяха предварително обсъдени от широк кръг трудещи се, партийни и държавни ръководители и специалисти. Към

председателя на Министерския съвет се изгради работна група от най-добрите научни работници и специалисти, които подложиха на задълбочен и конкретен анализ формите и методите за планиране и стопанско ръководство и основно проучиха нашия и чуждия опит в икономическата работа. На 9 октомври 1963 година др. Тодор Живков въз основа на проучванията и обсъжданията внесе докладна записка до Политбюро и Правителството, в която даде насоките за „Нова система на планиране и ръководство на народното стопанство“.

На съвместно заседание, състояло се на 22, 23 и 24 януари т. г., Политбюро на ЦК на БКП и Министерският съвет взеха решение новата система да се експериментира в 27 промишлени, 10 търговски и 4 строителни предприятия от 1 април т. г. Въпреки краткия срок от започване на експериментирането и ограничения кръг на приложение на новата система, нейните предимства вече са очевидни. Затова на 17 юли 1964 година Политбюро на Централния комитет на Българската комунистическа партия взе решение от началото на следващата година опитното приложение на новата система за планиране и ръководство на народното стопанство да се разшири, като обхване повече стопански предприятия и организации.

В района на Смолянски окръг от 1 април т. г. работят по новата система район „Антонивановци“ на „Хидрострой“, клонът на районната проектантска организация в Пловдив, и от 1 юли към новата система премина и ДСП „Винпром“. В изпълнение на решението от 17 юли т. г. от началото на следващата година към новата система ще преминат още редица предприятия и стопански организации.

Новата система на планиране и стопанско ръководство сполучливо съчетава индивидуалните интереси на всеки отделен работник и специалист с общонародните, с интересите на социалистическото общество. Това се постига чрез участието на целия производствен колектив в разпределението на печалбата от дейността на предприятието.

Работната заплата при новата система се разделя на две: гарантирана работна заплата и допълнителна, променлива работна заплата. Гарантираната работна заплата съответствува на най-ниското равнище на производителността на труда. Тя се получава независимо от реализираната печалба и участва в себестойността като разходи за заплати. За работниците, работещи по норми, гарантираната работна заплата е тарифната им ставка, а за работещите по щатни таблици – 70–75 на сто от щатната им заплата.

Допълнителната заплата се изменя в зависимост от реализираната печалба, заради което се нарича още „променлива заплата“. Именно чрез нея материалните интереси на колектива се обвързват с рентабилността на производството. Колкото печалбата от производствено-стопанската дейност е по-голяма, толкова и

променливата заплата е по-висока. Ограничения в получаваната допълнителна заплата няма.

Допълнителната заплата не се отразява в разчетите по себестойността като разход за заплати. Тя е предмет на финансовия план като фонд за индивидуално разпределение.

Всички досега плащани трудови възнаграждения за прослужено време, извънреден труд и други се получават едновременно с гарантираната заплата и не участвуват в допълнителната заплата.

Както върху гарантираната, така и върху допълнителната заплата, а и върху другите трудови възнаграждения, се начисляват 12,5 на сто начисления за Държавното обществено осигуряване, което означава, че цялата получавана заплата служи за основа при определяне на пенсията, на размера на обезщетенията за временна нетрудоспособност и на останалите плащания от Държавното обществено осигуряване, при спазване на сега действащите законни разпоредби.

Новата система на планиране и ръководство на народното стопанство осигурява действително, а не формално, масово участие на трудещите се в управлението на стопанските предприятия и организации. Това се постига чрез системата на производствените комитети. Производствените комитети са изборни органи на производствените колективи, които подпомагат административното ръководство в разработването и внедряването на мероприятия за увеличаване производителността на труда и за повишаване рентабилността на производството. А това означава, че производствените комитети ще имат отношение и ще оказват активно въздействие върху всички въпроси, свързани с организацията на труда и производството. Не само това – те ще имат активно отношение и върху всички въпроси на управлението, но ще решават главно индивидуалното разпределение на допълнителната заплата.

За всяко самостоятелно, стопански обособено производствено звено или за няколко малки звена със сходна производствена дейност се избира производствен комитет. Към управлението на предприятието на делегатска конференция се избира заводски производствен комитет. На всеки 100 души от персонала на предприятието се избират 5 до 6 представители в комитетите. Най-малко половината от членовете на комитета трябва да бъдат работници от материалното производство. Ръководителят на предприятието, както и ръководителят на цеха, на обекта, партийният секретар или партийният отговорник в цеха, председателят на профкомитета или профгрупоргът вземат по право участие в работата на производствения комитет и участвуват в изработването на решенията му.

При новата система на планиране и ръководство на народното стопанство са

приложени и нови форми за взаимоотношенията на държавния бюджет с предприятията и стопанските организации. По своята същност те откъсват непосредствената връзка на приходната част от бюджета с успехите или неблагоприятията на предприятията, което го правеше нестабилен и колеблив. От друга страна, тези връзки с бюджета вече ще ограничават честите случаи на неразумно и икономически нецелесъобразно натрупване в предприятията на разнообразна и малкоефективна техника и други основни фондове. Ще се ограничава също и презапасяването със суровини и материали, много от които след доставянето им се оказват ненужни и замразяват значителни размери от оборотните средства на предприятията. За тази цел е въведен данък върху основните и оборотните средства в размер на 6 на сто върху годишната им набавна стойност – 0,5 на сто върху средномесечните наличности.

Вместо отчисления от печалбата държавните предприятия ще внасят в държавния бюджет данък върху печалбата. Данъкът прогресивно се увеличава с нарастването на печалбата и с него се регулира размерът на променливата заплата.

Досегашният данък върху оборота ще продължава да се внася в държавния бюджет по силата на действащите разпоредби до отменяването им.

При новата система за планиране и стопанско ръководство настъпват значителни изменения във формите за възстановяване на основните средства на държавните предприятия и стопанските организации. Основните средства престават да преминават във владение на разширяващата се стопанска организация безвъзмездно, както е сега. Снабдяването на предприятията с нови основни средства ще става със собствени източници на предприятието или с банков кредит. Досегашното разделение на амортизационните отчисления „за възстановяване“ и „за основен ремонт“ се премахва. От общия размер на амортизационните отчисления 30 на сто се внасят в приход на държавния бюджет и 70 на сто – по специална лихвена сметка в обслужващия банков клон, където се съхраняват средствата на фонда за разширяване и техническо усъвършенстване на предприятието. Именно от средствата на този фонд предприятията и стопанските организации ще се снабдяват с нови основни средства.

Освен от амортизационните вноски, средствата за фонда „Разширяване и техническо усъвършенстване“ се набират още и от отчисления от печалбата, от ликвидация или продажба на основни средства, от освободени собствени оборотни средства и суми от застраховки и от другите източници за набиране на средствата на сегашния фонд „Вътрешни ресурси“. Трябва да се отбележи, че при новата система държавните предприятия имат право да продават съгласувано ненужните си основни средства. Получените от продажбата суми също се отнасят във фонда за разширяване и техническо усъвършенстване.

За осигуряване на възможност за действително развиване на предприятията чрез подновяване и увеличаване на наличната им техника, всяко стопанско ръководство трябва да полага усилия за засилването на фонда за разширяване и техническо усъвършенстване.

В предприятията и стопанските организации, преминали към новата система на планиране и стопанско ръководство, за повишаване на колективната материална заинтересованост на работниците и служителите чрез повишаване на културно-битовите условия се образува фонд „Социално-битови и културни потребности“. Средствата за този фонд се набират най-напред от печалбата за колективно и индивидуално разпределение. Амортизационните отчисления за основните средства, обслужващи комунално-битовото стопанство, както и сумите, получени от ликвидация или продажба на същите основни средства, се отнасят също във фонда за социално-битовите и културни потребности. Тук се отнасят и всички останали приходи, които могат да се използват за комунално-битовото обслужване на работниците и служителите.

Средствата от този фонд се изразходват по предварително изработен от административното ръководство съвместно с производствения комитет и профкомитета план, утвърден на общо събрание или конференция на работниците и служителите, само за тяхното културно-битово обслужване.

Към предприятията и стопанските организации, преминали към новата система на планиране и ръководство на народното стопанство, се образува и „Резервен фонд за индивидуално разпределение“. В този фонд по решение на ръководството на предприятието и производствения комитет се заделя част от печалбата за индивидуално разпределение, въз основа на месечните и тримесечните финансово-счетоводни отчети и баланси. Средствата на фонда се съхраняват в специална сметка в обслужващия банков клон.

Предназначението на резервния фонд за индивидуално разпределение е да обезпечи нормално заплащане на труда на работниците и служителите на предприятието, когато поради временно действащи причини финансовите резултати са влошени, допуснати са загуби и ръководството няма възможност да изплати напълно заплатите от оборотните си средства. Този фонд е „спестовната книжка“ на работническия колектив на предприятието.

Правилно ще бъде стопанските ръководства и производствените комитети още в началото от прилагането на новата система за планиране и стопанско ръководство да заделят повече средства в резервния фонд за индивидуално разпределение. Тогава заплащането на работниците и служителите ще бъде осигурено от евентуални временни неуспехи във финансово-икономическата работа на предприятието.

При новата система на планиране и ръководство на народното стопанство трябва да се използва с много по-голямо майсторство и отговорност вътрешностопанската цехова сметка на предприятията и стопанските организации. Този проверен в досегашната практика способ за стопанско ръководство не бива да се прилага формално. Формалното приложение на вътрешностопанската сметка ще окаже пагубно въздействие върху приложението на новата система. При новите условия прецизната и точна, изискана вътрешностопанска сметка ще осигури приложението на социалистическия принцип за разпределение на обществения продукт – на всекиго според количеството и качеството на вложения труд. Всякаква уравниловка, с каквато и да е обосновка на сегашния етап, ще създаде условия за развиването на нездрави тенденции в неосъзнатите още елементи в състава на работническия колектив и ще се окаже непоправимо вредна.

Основният икономически лост, както вече се изясни, при новата система за планиране и ръководство на народното стопанство ще бъде рентабилността. А рентабилността е сложен икономически показател, синтезиращ в себе си всички организационни, технически и икономически фактори. Това обстоятелство вече безотложно изисква рязко подобряване на икономическата работа в производството. Само тогава е възможен истински икономически подем – подем, при който със своето участие в разпределението на чистия доход едновременно да се ползват както отделните работници и специалисти, така и цялото общество в лицето на социалистическата ни държава.

Още през първите месеци на следващата година в предприятията, които ще преминат към новата система на планиране и стопанско ръководство, ще се почувствува остра нужда от висококвалифицирани специалисти – счетоводители, икономисти и финансисти. Малкият опит, натрупан по време на експериментирането на новата система, показва, че там, където производствените комитети са изградили правилно своята работа и са утвърдили здрави принципи, там, където финансово-икономическите специалисти задълбочено и конкретно са построили икономическите връзки и зависимости на основата на най-ефективната техника в производството, там резултатите са най-добри. Трябва определено да се подчертае, че при новата система производството ще добие преди всичко икономически характер и за самото предприятие, а не, както досега, да се обръща внимание само на технологическата му страна. А това означава, че финансово-икономическата работа трябва да настигне, да се изравни и в някои отношения да изпревари техническата работа в производството, ако искаме на дело, а не с думи да водим борба за икономически прогрес. Съвсем естествено е при тези условия и работещите във финансово-икономическия сектор да настигнат и да се изравнят с техническите специалисти.

За преминаването към новата система на планиране и ръководство на народното стопанство е необходима солидна подготовка от страна на административните, партийните и профсъюзните ръководства и специалистите. Най-напред е необходимо основно запознаване с нейната същност. Профкомитетите, финансово-икономическите и техническите специалисти трябва да организират курсове, на които запознатите с новата система специалисти да запознаят низовите административно-технически ръководители с всички въпроси, които ще засегнат ръководеното от тях производствено звено. Особено внимание на тези курсове трябва да се обърне на финансово-икономическата страна на производството, като се разкрият всички фактори, водещи до намаление на себестойността.

След това основните принципи на новата система трябва да се съобразят със специфичността на предприятието и на неговите подразделения – цехове, отдели, обекти и т.н. Между тях трябва да се изградят такива взаимоотношения, при които сътрудничеството и взаимопомощта да увеличават икономии на време и материали.

Към предприятията и стопанските организации, преминаващи към новата система на планиране и стопанско ръководство, още през четвъртото тримесечие на настоящата година трябва да се изгради работна група от най-добрите специалисти, която да разработи вътрешните устройствени правилници и наредбата за заплащане на гарантираната и допълнителната заплата. Едновременно с това е необходимо да се разгърне масова разяснителна работа между работниците и служителите и да се изградят производствените комитети по места, да се организира и проведе конференция за избиране на заводски производствен комитет. Ръководството на предприятието и вече изграденият производствен комитет на специално съвместно заседание трябва да разгледат и да приемат изработените от работната група вътрешни устройствени правилници и наредбата за заплащане на труда.

Специални грижи трябва да положат стопанските ръководства във връзка с освобождаването от замразените свръхнормативни материали и излишни основни средства. Началото на следващата година трябва да намери предприятията освободени от всички ненужни средства, ако ръководствата и колективите им не искат да плащат излишни и намаляващи заплатите им данъци.

Грижи трябва да се положат за издирване на всички разходи по производството за настоящата и дори за предшестващите години, евентуално неотразени досега в счетоводните отчети. Трябва непременно да се отбележи, че оставянето на такива разходи за отразяване през следващата година като „загуба за минали години“ на практика ще означава намаление на заплатите на работниците и слу-

жителите. Ето защо всички низови ръководители, счетоводителите и ръководството на предприятието трябва с изключителна сериозност да се отнесат към обхващането на всички разходи и вярното отразяване на финансово-икономическите резултати за настоящата година.

С много по-голяма отговорност трябва да се организира и изпълни през настоящата година и годишната инвентаризация на основните и оборотните средства и разчетите на стопанските предприятия и организации. Ако досега при изпълнението на тази задача можеше да не се забележат някои от допусканията слабости, то сега, още в началото на следващата година, пропуските в годишната инвентаризация не само че ще се забележат, но ще дадат отражение върху размера на получаваната допълнителна заплата.

На подготовката към преминаването на предприятията и стопанските организации към новата система на планиране и ръководство на народното стопанство трябва да се погледне с изключителна отговорност от административните, партийните и профсъюзните ръководства. Добрата подготовка е много важно условие за нейното успешно приложение от началото на следващата година.

П. ПЕТРОВ, главен счетоводител на ОСО — Смолян

Конфликт на интереси

Авторите декларират липса на конфликт на интереси.

Николай Неновски е доктор на икономическите науки, професор в Университета „Жул Верн“ (Франция), професор в Университета за национално и световно стопанство (София) и афилиран професор в НИУ ВШЭ (Москва). Член е на Управителния съвет на Българската народна банка. ORCID 0000-0002-9544-9024, nenovsky@gmail.com

Цветелина Маринова е доктор по икономика, доцент в Нов български университет, член на Института по икономическа история „Пол Байрок“ (Университет на Женева) и асоцииран изследовател в LEFMI (Университет „Жул Верн“, Франция). ORCID 0000-0002-2455-1515, tsvetelina.marinova@gmail.com

Nikolay Nenovsky, DSc, is a Professor of Economics at the Jules Verne University, France, Professor at the University of National and World Economy, Sofia and Affiliated Professor at HSE University, Moscow. He is currently a member of the Governing Council of the Bulgarian National Bank. ORCID 0000-0002-9544-9024, nenovsky@gmail.com

Tsvetelina Marinova, PhD, is an Associate Professor at New Bulgarian University, a member of the Paul Bairoch Institute of Economic History (University of Geneva), and an Associate Researcher at LEFMI (Jules Verne University, France). ORCID 0000-0002-2455-1515, tsvetelina.marinova@gmail.com

GEORGI PETROV AND THE BULGARIAN ECONOMIC REFORM: FOUR REDISCOVERED ARTICLES FROM “RODOPSKI USTREM” (1964)

Abstract: The article presents four rediscovered early publications by Georgi Petrov (1929–2026), published in the newspaper “Rodopski Ustrem” in September 1964 and devoted to Bulgaria’s economic reform. They address the decentralization of economic management, the autonomy of enterprises, the role of profit and profitability, credit, and material incentives. The texts testify to an early and radical search for market mechanisms within the socialist economy. Their rediscovery and publication contribute to the history of Bulgaria’s economic reforms of the 1960s and allow for a more precise assessment of Georgi Petrov’s place in the reform debates of the period.

Keywords: economic reforms of the 1960s; Bulgarian economic thought; market socialism; Georgi Petrov

JEL codes: B3; C60; P20; P30; P51

Как да се цитира тази статия:

How to cite this article:

Nenovsky, N., Marinova, Tsv. (2026). Georgi Petrov i balgarskata stopanska reforma: chetiri preotkriti statii ot „Rodopski ustrem“ (1964). (Georgi Petrov and the Bulgarian Economic Reform: Four Rediscovered Articles from “Rodopski Ustrem” (1964)). *Economic Thought Journal*, 71 (3), 382–400 (in Bulgarian).
<https://doi.org/10.56497/etj2671302>

ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ С ТРАДИЦИОННИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ В БЪЛГАРИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ БАРИЕРИ И ТЪРГОВСКИ ОГРАНИЧЕНИЯ

Димитър Златинов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките,
ORCID 0000-0001-5528-5961

Цветан Мадански

Софийски университет
„Св. Климент Охридски“,
ORCID 0009-0005-0167-
1898

Диляна Славова

Софийски университет
„Св. Климент Охридски“,
ORCID 0009-0002-1338-
2557

Резюме: Разгледани са бариерите пред външната търговия на България от началото на прехода към пазарна икономика до 2024 г. с три традиционни за страната стоки: млечни продукти (сирене и извара), пшеница и тютюн. Основната теза е, че след 1990 г. определящи за търговското представяне на тези сектори са не толкова митническите ограничения, колкото вътрешно обусловените структурни дефицити, разходите за адаптиране към изискванията на ЕС, ограниченията в транспортната, складовата и пристанищната инфраструктура и концентрацията на външни пазари. Анализът съчетава историко-институционален подход, който поставя в общ аналитичен модел три различни типа стоки и показва, че при отслабване на формалните бариери на преден план излизат различни комбинации от структурни, нетарифни, логистични и геополитически ограничения. Изведени са три различни траектории на развитие: при млечните продукти на примера на сиренето и на изварата основната бариера остава слабата суровинна база и трудната стандартизация; при износа на пшеница водещи фактори са ценовите колебания и зависимостта от логистиката, докато нетарифните бариери са относително по-ниски; при тютюна решаващи са регулаторните промени и геополитическият риск при силно концентрирани дестинации. Така историческата перспектива показва не единен модел на външнотърговската ориентация на традиционни селскостопански отрасли, а три различни режима на търговска адаптация, които трябва да се отчитат при провеждането на аграрна политика.

Ключови думи: външна търговия; нетарифни бариери; сирене и извара; пшеница; тютюн

JEL codes: F14; F15; Q17; Q18; N74

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671303>

Received: 14 April 2026

Revised: 16 July 2026

Accepted: 20 August 2026

Въведение

Външната търговия с традиционни за България селскостопански стоки предлага подходящ аналитичен ракурс за изследване на въздействието на търговските бариери, тъй като позволява да се проследят техните проявления в сектори с различна продуктова и пазарна специфика. Представеното изследване се фокусира върху външната търговия с три традиционни за България селскостопански стоки – млечни продукти (сирене и извара), пшеница и тютюн, заемащи важно място в експортната структура на страната с ясно различаващи се производствени, пазарни и регулаторни характеристики. Сиренето и изварата са силно зависими от качеството и регулярността на суровината, от хигиенните изисквания и от способността за стандартизация. Пшеницата е по-хомогенна, по-лесно съхраняема и по-подходяща за производство в големи обеми стока, при която логистиката и международната ценова конюнктура имат по-значителна тежест. Тютюнът заема междинно място – той има дълга експортна традиция, но същевременно остава силно зависим от режима на подпомагане, от регулацията и от географията на пазарите. Поради това изборът на тези три стоки позволява да се сравнят не просто икономически сектори, а различни режими на търговска уязвимост и адаптация.

Под бариери и ограничения пред външната търговия се разбират не само митата, квотите и другите класически ограничения пред достъпа до пазара, но и по-широк кръг от пречки, които повишават разходите за износ или ограничават способността на сектора да продава устойчиво на външни пазари. Такива са предизвикателствата пред суровинната база, липсата на капитал и технологии, невъзможността за покриване на санитарни стандарти и стандарти за качество, някои ограничения в транспортната, складовата и пристанищната инфраструктура, разходите по сертифициране, зависимостта от тесен кръг посредници и прекомерната концентрация на външнотърговски дестинации. Подобна по-широка интерпретация е особено необходима за постсоциалистическите икономики, в които бариерите след 1990 г. често възникват в рамките на веригата на производство и реализация, а не само при външнотърговската реализация.

Изследването използва структуриран сравнителен, ретроспективен и историко-институционален дизайн. Анализират се млечните продукти (сирене и извара), пшеницата и тютюнът, които се различават по възможностите за производство и търговия в големи обеми, по лекотата на стандартизиране и съхранение и по зависимостта си от регулаторната среда. За всеки сектор се проследява какъв е доминиращият канал на ограничението, как се проявява в наблюдаемите показатели и до какъв външнотърговски резултат води, като се използват данни

от аграрните доклади на МЗХ/МЗХГ, данни на НСИ, Евростат и Европейската комисия. Ограниченията на данните обаче изискват предпазлива интерпретация. Официално отчетените потоци не позволяват пълно разграничаване на вътрешната добавена стойност, реекспорта, качествената структура и неформалните канали, което е особено важно при млечните продукти и тютюневите изделия. Износът може да нараства при зависимост от подпомагане или от малко дестинации, без това да означава устойчива реална конкурентоспособност. Поради това изводите се отнасят до относителната йерархия и механизмите на бариерите, а не до точния им резултативен ефект.

Основният период на изследване е 1990–2024 г., който е разделен на три институционални етапа: 1990–2000 г., 2001–2006 г. и 2007–2024 г.¹ Първият етап обхваща прехода от централно планиран към пазарен модел, съпроводен с либерализация на търговията, възстановяване на собствеността върху земята, раздробяване на производствената база и реструктуриране на установените канали за изкупуване и износ. Периодът 2001–2006 г. съответства на засилената подготовка за членство в ЕС. По-широките аграрни тарифни квоти и корекции на концесиите по Европейското споразумение с България са въведени през 2000 г. (Council Regulation (EC) No 2290/2000) и включват хармонизирането на законодателството и постепенното въвеждане на европейските санитарни, качествени и технологични изисквания. Началото на третия етап се определя от присъединяването на България към ЕС през 2007 г., след което формалните ограничения пред достъпа до единния пазар отслабват, а водещо значение придобиват производителността, способността за покриване на стандартите, логистиката, ценовите колебания и концентрацията на экспортните пазари. Поради това границите между периодите отразяват промени в институционалната и в регулаторната среда, които изменят характера на търговските бариери.

Основната теза, която се защитава, е, че членството в ЕС намалява част от формалните бариери, но не премахва структурните различия между разглежданите сектори. В резултат млечният сектор остава най-силно ограничен от слабата суровинна база и от високата цена на качественото съответствие. При пшеницата относително ниските нетарифни бариери и предимствата на мащаба се превръщат в експортно предимство, докато тютюнът съхранява търговско присъствие,

¹ Разделянето на периодите може да се основава и на иконометрични методи като теста на Bai–Perron, който позволява установяване на множество структурни прекъсвания във времеви редове (Bai & Perron, 1998). Неговото надеждно прилагане обаче изисква достатъчно дълги и съпоставими времеви редове с еднаква честота и последователни дефиниции на показателите. Използваните в изследването ни данни за трите сектора се различават по начални години, периодичност и методика на отчитане, поради което резултатите от подобен тест не биха били пряко съпоставими. Затова периодизацията се основава на институционални промени.

но при нарастващ регулаторен и геополитически риск.

Изследователската теза е конкретизирана в три хипотези. Намаляването на формалните ограничения след присъединяването към ЕС измества, но не премахва бариерите, като резултатът зависи от секторната комбинация от структурни, нетарифни, логистични и пазарно-регулаторни ограничения. Възможността пшеницата да се произвежда и търгува в големи обеми, по-лесното ѝ стандартизиране и по-дългото ѝ съхранение улесняват адаптирането към изискванията на външните пазари, поради което се очаква износьт ѝ да се развива по-устойчиво от износа на млечни продукти. Високата концентрация на външно-търговските дестинации и зависимостта от регулаторни режими увеличават външната уязвимост дори при запазен или при нарастващ износ, като ефектът би трябвало да е най-видим при тютюна и тютюневите изделия.

Преглед на икономически изследвания по темата

Икономическите изследвания по разглежданата тема могат да бъдат групирани в няколко взаимосвързани направления. Първото обхваща изследванията върху нетарифните мерки и търговските разходи в агрохранителния сектор. Те показват, че в съвременната търговия санитарните и фитосанитарните изисквания, техническите стандарти, процедурите по оценка на съответствието и регулаторната дивергенция често са поне толкова важни, колкото и митата, особено при продукти с по-висока чувствителност към качеството и безопасността (WTO, ITC & UNCTAD, 2021; Disdier et al., 2008). Според по-нови изследвания за млечната търговия в ЕС регулаторното сближаване понижава част от тези разходи, но не ги елиминира, защото за по-слабо конкурентните производители остава висок разходът по реалното покриване на стандартите и по натрупването на търговски опит (Sanjuán et al., 2023).

Второто направление е свързано с постсоциалистическия преход и с неравномерните ефекти от европейската интеграция върху земеделието в Централна и Източна Европа. Още ранните изследвания върху реформата и реструктурирането на селскостопанския сектор подчертават, че след 1990 г. ключовите ограничения не се изчерпват с ценовата либерализация, а произтичат от институционалните слабости, от ограниченията на пазарите на земя и капитал и от забавеното изграждане на ефективни производствени структури (Csaki & Lerman, 1997). Оценките за България около присъединяването към ЕС свидетелстват, че полевите култури са в по-благоприятна позиция, докато животновъдството и млечният сектор остават по-уязвими към структурни дефицити (Ivanova et al., 2007). Най-новият сравнителен прочит на повече от два десет години източноев-

ропейско членство в ЕС също подчертава, че конвергенцията е частична и че секторите печелят неравномерно в зависимост от първоначалната структура и от развития институционален капацитет (Jambor & Gorton, 2025).

Третото направление включва изследванията върху конкурентоспособността на агрохранителния износ. Те показват, че продуктовата структура, степента на преработка, специализацията и пазарната диверсификация са решаващи за устойчивото външнотърговско представяне. При страните от Централна и Югоизточна Европа по-стабилни конкурентни предимства често се откриват при по-слабо преработени земеделски суровини, докато позициите при по-сложни хранителни продукти са по-уязвими (Bojnec & Fertő, 2009). Други изследвания потвърждават, че конкурентоспособността на агрохранителния износ в ЕС зависи не само от обема, но и от способността за поддържане на качество и на заестостта в сектора, както и от адаптирането към променящата се география на търсенето (Bojnec & Fertő, 2014a, 2014b; Bojnec et al., 2021). В български контекст към това се добавя и проблемът с ниската експортна диверсификация и с концентрацията в по-слабо технологични сегменти (Zhelev & Tzanov, 2012).

Секторно ориентираната литература за България прави още по-видими различията между отделните стоки. При млечния сектор акцентът последователно се поставя върху дребната фермерска структура, влошеното качество на суровото мляко, дефицитите в млекосъбирането и високите разходи по привеждането към европейските стандарти (Ivanov, 2007; Bachev & Nanseki, 2008; Atanasov, 2009; Beluhova-Uzunova et al., 2020). Тези изследвания убедително демонстрират защо при млечните продукти пазарният достъп сам по себе си не е достатъчен за силен експортен пробив. При проучвания на експортния потенциал на пшеницата се подчертават предимствата на мащаба, механизацията, подпомагането по линия на Общата селскостопанска политика (ОСП) и възможността за по-бързо включване в международните стокови потоци, макар и при силна зависимост от транспортните разходи и от ценовите колебания (Ivanova et al., 2007; Zhelev & Tzanov, 2012). При тютюна вниманието се насочва към реструктурирането на режима на подпомагане, към регионалното му позициониране и към постепенната промяна на фокуса на агрополитиката от производствени въпроси към социални измерения (Министерство на земеделието и храните, 2011).

Критичният прочит откроява три ограничения на литературата по темата. В изследванията върху нетарифните мерки се измерват регулаторни разходи, но често се пренебрегва вътрешната производствена верига. В анализите на прехода към пазарна икономика се обясняват структурните дефицити, но рядко те се свързват пряко с външнотърговския резултат. Секторните изследвания за

България са подробни, но обхващат отделни стоки и несъпоставими периоди. Поради това остава неясно как една и съща институционална промяна пренарежда различни типове бариери във времето.

Направеният тук сравнителен анализ показва, че характерът на бариерите се различава съществено между трите стоки в отделните периоди (вж. табл. 1). При сиренето и изварата ключово значение има устойчивостта на веригата „суровина – качество – регулярност на доставките“, при пшеницата водещи са мащабът на производството, логистиката и международната ценова конюнктура, докато при тютюна определяща роля има институционалната и регулаторната среда, както и концентрацията на външнотърговските дестинации.

Таблица 1. Доминиращи бариери, показатели
и периоди на наблюдение по сектори

Сектор	1990–2000 г.	2001–2006 г.	2007–2024 г.
Млечни продукти (сирене и извара)	Разпад на стадата, дребни ферми, прекъснато млекосъбиране, недостиг на капитал и технологии	Високи разходи за съответствие със стандартите на ЕС; частична модернизация на суровинната и на преработвателната база	Запазване на експортни ниши, но ограничен растеж заради слаба суровинна основа и трудна стандартизация
Пшеница	Реституция и първоначална дезорганизация, недостиг на оборотни средства, добивен риск	По-добра интеграция на веригата, но зависимост от търговци и логистика	Най-бързо разширяване на износа, като основни бариери са по-високата цена, складово-пристанищната инфраструктура и концентрацията на пазари
Тютюн	Разпад на стария регулиран модел и несигурност в изкупуването и подпомагането	Смяна на режима на подпомагане и подготовка за реструктуриране и засилен регулаторен натиск	Запазен експортен потенциал, но силна зависимост от ограничени брой пазари и от регулаторната среда

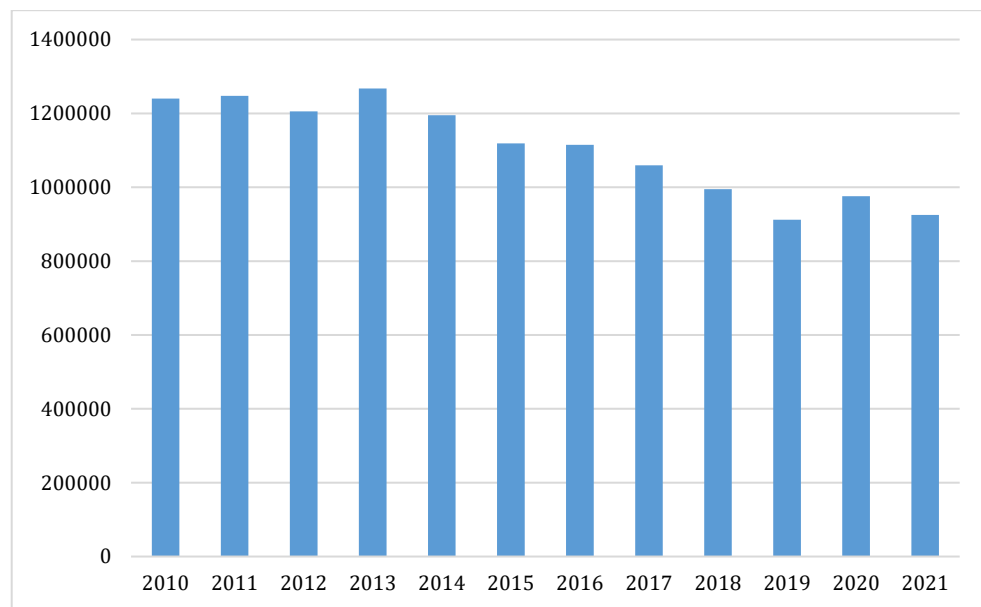
Източник: Авторска интерпретация на базата на направения анализ.

Млечни продукти – вътрешната производствена криза като външнотърговска бариера

Най-сериозната бариера пред външната търговия при млечните продукти и в частност при сиренето и изварата не възниква при външната търговия, а във

фермата и в млекосъбирателната мрежа. За разлика от износа на пшеница износкът на млечни продукти не може да компенсира лесно срив в суровинната база. Когато поголовието намалява, фермите се раздробяват, а охлаждането, събирането и първичният контрол на суровото мляко се влошават, износителят губи способност да осигурява еднородни партии, постоянни доставки и предвидимо качество. Именно поради това преходът към пазарна икономика за млечния сектор се оказва не просто производствен, а пряк външнотърговски шок.

През 90-те години на XX век стадата намаляват драстично, а структурата на стопанствата се измества към много дребни ферми. При подобна организация отделните производители трудно инвестират в техника, в селекция, в доилно оборудване и в хигиенни изисквания. Още по-трудно е да поемат разходите по сертификация и контрол, необходими за стабилен износ. Това показва, че *първата и най-трайна бариера пред външната търговия с млечни продукти след 1990 г. е раздробената производствена база*. Фиг. 1 визуализира дългосрочният спад в производството на мляко. Тази тенденция показва защо дори доброто пазарно представяне на отделни преработени продукти не може да доведе до силен експортен пробив.

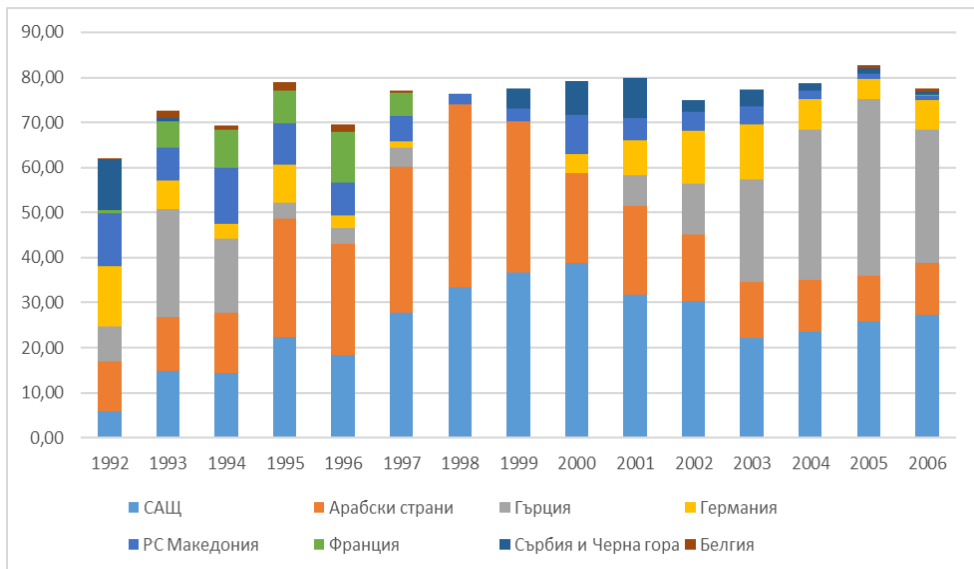
Източник: НСИ.

Фигура 1. Производство на мляко в България, 2010–2021 г. (хил. литра)

В периода на подготовка за присъединяване към ЕС характерът на бариерите се променя. Ако през 90-те години на XX век водещ е проблемът с влошаването на производствената база, то в началото на новото столетие на преден план излизат нетарифните изисквания – хигиена, проследимост, качество на суровината, организация на млекосъбирателните пунктове и технологична пригодност на преработката. Формалният достъп до единния пазар не носи автоматично конкурентоспособност. За голяма част от стопанствата разходите по адаптация към стандартите на ЕС се превръщат в самостоятелна бариера. Именно това обяснява защо част от млечния сектор посреща членството в ЕС с формално отворен пазар, но с ограничен капацитет да се възползва ефективно от него.

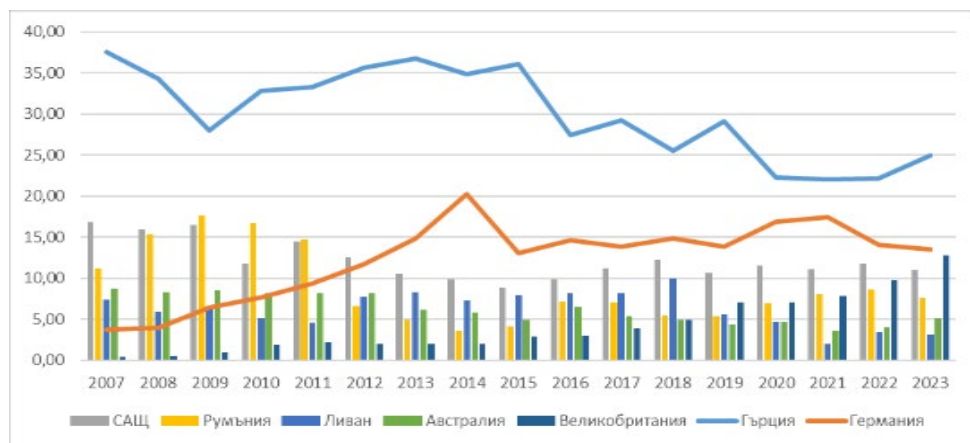
Въпреки това външнотърговската география на сиренето и на изварата не губи своето значение. Данните от фиг. 2 показват, че пазарите се пренареждат, а не се затварят. Преди членството в ЕС износът е по-силно ориентиран към САЩ, арабските страни, Германия, Гърция, Франция, Сърбия и Белгия. След 2007 г. нараства тежестта на партньори от ЕС, но се запазват и дестинации извън него като Ливан, Австралия, Великобритания и САЩ. Изводът е ясен – основната бариера при сиренето и при изварата не е липсата на външно търсене, а ограничената способност на вътрешната суровинна база да поддържа експортен растеж с устойчиво качество.

(а) 1992–2006 г.

Източник: Тасев (2012).

(6) 2007–2023 г.

Източник: Eurostat (2026).

Фигура 2. Основни търговски партньори при износа на сирене и извара

В историческа перспектива млечният сектор е пример за най-тежка комбинация от вътрешни и нетарифни бариери. При него външната търговия зависи от цялата верига – от животновъдството до преработката, а слабост в който и да е неин елемент непосредствено ограничава износа. Именно тази връзка отличава сиренето и изварата от пшеницата и в значителна степен обяснява по-слабото им експортно разгръщане след 2007 г.

Данните за 2024 г. свързват производствената слабост с търговския резултат. Средният привиден млеконадой в България е 3735 кг на крава при 8120 кг средно за ЕС, а вносът на сирене и на извара достига 41 637 т и 187,7 млн. евро. Издадените 63 лиценза за износ към САЩ и Канада свидетелстват, че формален пазарен достъп и външно търсене съществуват (Eurostat, 2026; Министерство на земеделието и храните, 2026а). Съпоставката на тези показатели показва, че основно ограничение са по-скоро суровинната база и производителността, а не липсата на пазари.

Пшеница – най-слабите нетарифни бариери и най-силното възстановяване на експортната функция

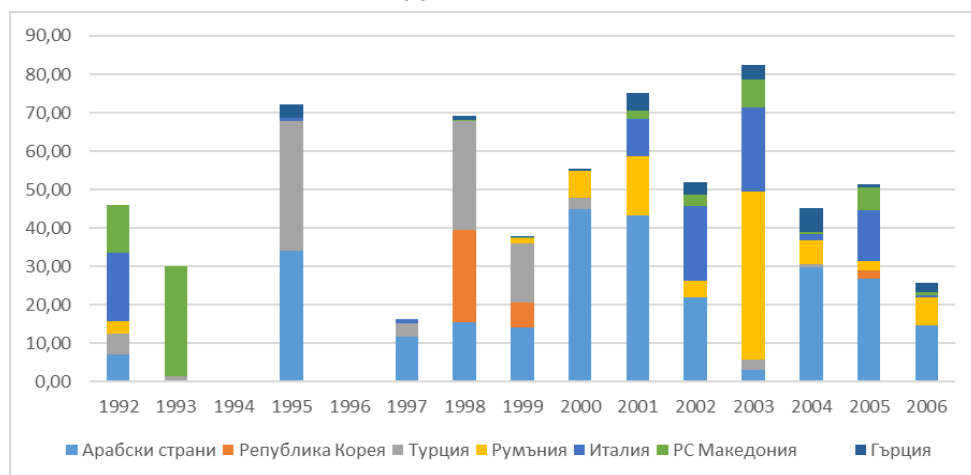
При пшеницата профилът на бариерите е съществено различен. Тъй като пшеницата е по-хомогенна, по-лесно стандартизируема и по-лесно съхраняема стока, при нея намалява значението на част от онези ограничения, които се оказват решаващи при млечните продукти. Това не означава, че преходът е безболезнен.

Реституцията, първоначалната дезорганизация на земеползването, недостигът на оборотни средства, както и силните колебания на добивите през отделни години действат като бариери пред износа на пшеница. Тези бариери обаче са полесно преодолими в средносрочен план, когато производството започне да се концентрира и да работи в по-големи мащаби.

Това са основните причини пшеницата да възстанови външнотърговската си функция по-бързо от млечния сектор. След началния преходен шок секторът постепенно изгражда *предимства, свързани с мащаба, с механизацията и с относително по-ниските изисквания за диференцирано качество на ниво стопанство. Присъединяването към ЕС допълнително намалява финансовите бариери чрез плащанията на площ и прави зърнопроизводството един от най-бързо капитализиращите се сегменти на земеделието.* Основните ограничения вече не са свързани толкова с достъпа до пазара, колкото с логистиката, с пристанищния капацитет, с ценовата конюнктура и със зависимостта от ограничен брой големи търговски канали.

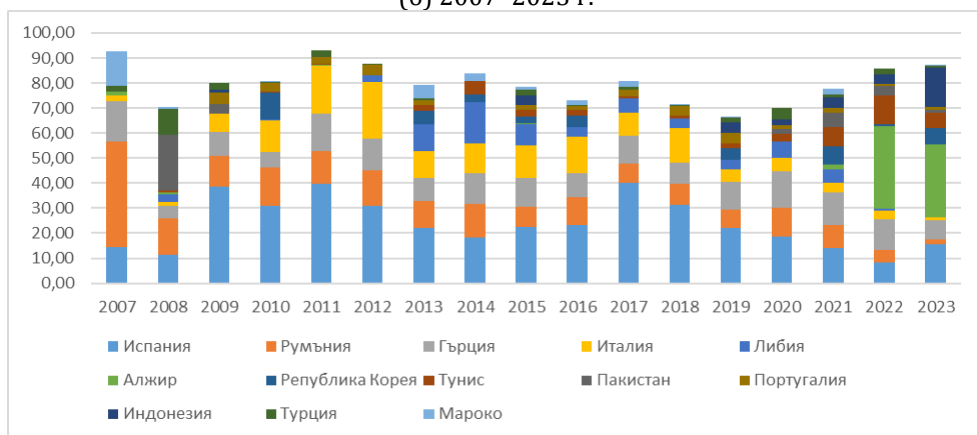
Според представените във фиг. 3 данни търговските партньори се сменят, но не в посока към свиване. Преди членството в ЕС водещи са арабските страни, Турция, Република Корея, Румъния, Италия, Гърция и РС Македония. След 2007 г. се оформя по-широк средиземноморски и северноафрикански профил с ключови пазари като Испания, Румъния, Гърция, Италия, Алжир, Либия, Тунис и Пакистан. Следователно бариерите пред износа на пшеница не блокират географската диверсификация, а по-скоро променят условията, при които тази диверсификация се реализира.

(а) 1992–2006 г.

Източник: Тасев (2012).

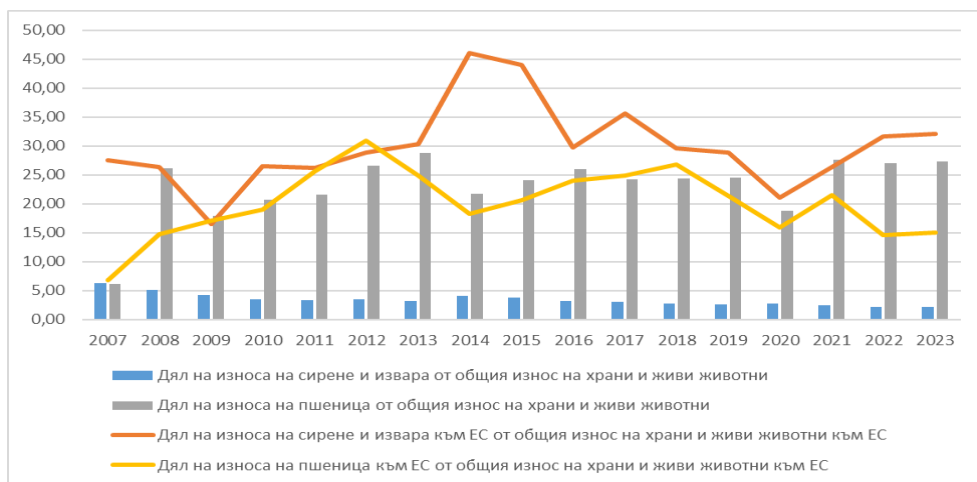
(б) 2007–2023 г.

Източник: Eurostat (2026).

Фигура 3. Основни търговски партньори при износа на пшеница

Структурният резултат от тези по-ниски бариери се вижда особено ясно на фиг. 4. Делът на пшеницата в износа на храни и на живи животни нараства осезаемо, докато този на сиренето и на изварата остава по-ограничен поради проблемите в суровинната база. Това е едно от най-важните наблюдения в цялостния анализ – не членството в ЕС определя възможностите за външна търговия, а съчетанието между спецификата на стоката и характера на преобладаващите бариери. При пшеницата еднородността на продукта, възможността за складиране и ефектът на мащаба правят търговската адаптация значително по-успешна.

Източник: Eurostat (2026).

Фигура 4. Структурни характеристики на износа на сирене и извара и на пшеница, 2007–2023 г.

При износа на пшеница след 2007 г. остават три основни бариери – зависимостта от международната ценова конюнктура, складово-пристанищната и транспортната инфраструктура и концентрацията на търсенето в ограничен набор от пазари извън ЕС. Тъй като тези бариери са по-малко обвързани с микроструктурата на стопанствата, секторът успява да ги неутрализира значително по-добре, отколкото млечният сектор.

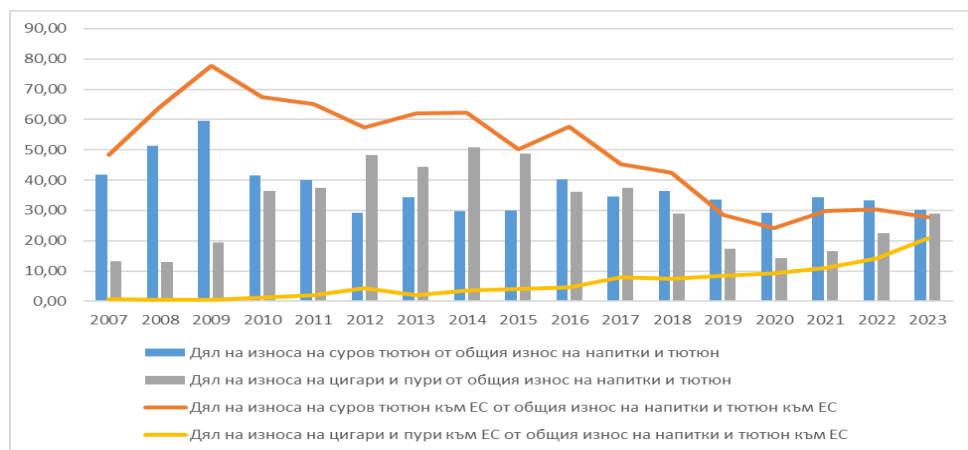
Последните данни отделят производствения капацитет от текущите търговски ограничения. Производството на пшеница достига 6,846 млн. т през 2024 г. и по предварителни данни 7,3 млн. т през 2025 г., но износьт през 2024 г. спада до 5,017 млн. т и 1,08 млрд. евро – съответно с 21,9% в количествено изражение и с 31% в стойностно измерение. През юли–декември 2025 г. износьт е 2,664 млн. т, което е с 19,6% по-малко на годишна база, при концентрация в Алжир, Гърция, Испания и Египет (Министерство на земеделието и храните, 2026a, 2026b, 2026c). Нарастващото предлагане при намаляващ износ отхвърля очевидното обяснение за недостиг на продукцията и насочва към извеждане на ключовата роля на цените, логистиката и пазарната концентрация при външната търговия с пшеница.

Тютюн и тютюневи изделия – от административно регулиран износ към регулаторен и геополитически риск

Тютюнът заема особено място в българската стопанска история, защото съчетава висока социална значимост в чувствителни региони с дълга експортна традиция. Именно затова и *бариерите пред външната търговия с тютюневи продукти имат по-силен институционален характер*. Докато при млечните продукти основното ограничение е във веригата „суровина – качество – преработка“, а при пшеницата – в логистиката и в ценовата конюнктура, *при тютюна водещи се оказват промените в режима на изкупуване, подпомагане и регулация*.

През 90-те години на XX век преходът разрушава предишния административно организиран модел на сектора. Това увеличава несигурността за производителите и прехвърля по-голяма част от търговския риск върху частни канали за изкупуване и реализация. През периода около присъединяването към ЕС бариерите отново се изместват – вече към режима на подпомагане и постепенното отделяне на помощите от самото производство. От гледна точка на външната търговия това не води автоматично до заличаване на сектора, но променя стимулите и засилва нуждата от реструктуриране.

След 2007 г. суровият тютюн запазва значителен дял в износа на групата „напитки и тютюн“, а ролята на цигарите и пурите, вкл. на пазара на ЕС, нараства (фиг. 5). Следователно секторът не изчезва, а се преориентира към продукти с по-висока степен на преработка и потенциално по-висока добавена стойност.

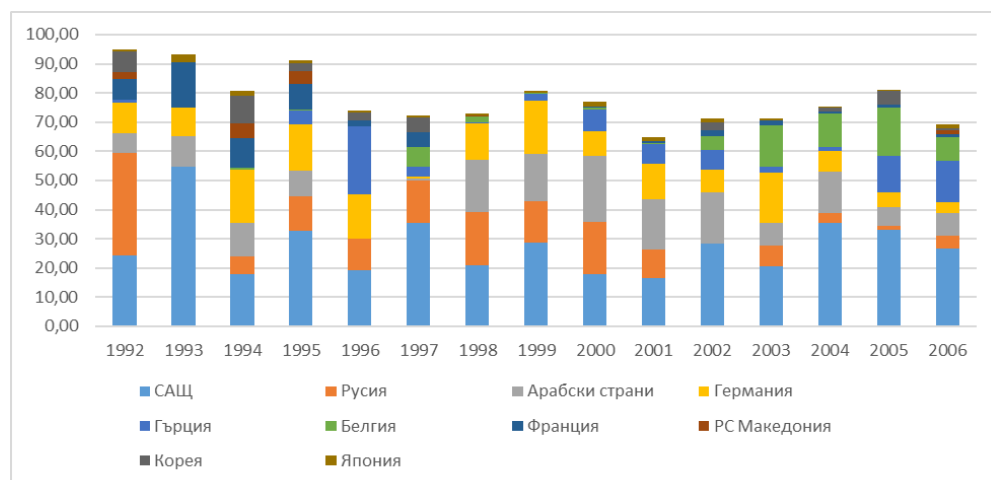

Източник: Eurostat (2026).

Фигура 5. Структурни характеристики на износа на суров тютюн, цигари и пури, 2007–2023 г.

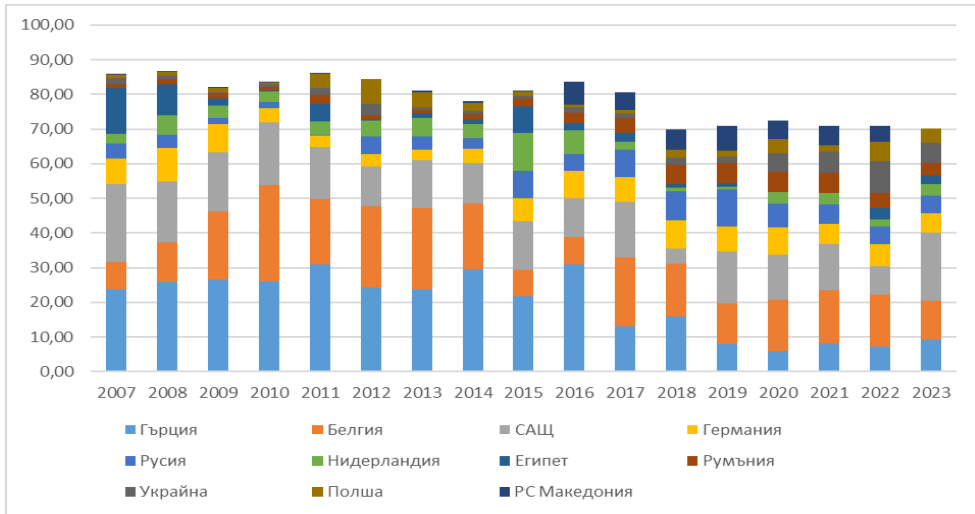
Тютюнът остава сектор с висока чувствителност към географията на износа. При суровия тютюн се вижда пренасочване от по-традиционната комбинация САЩ – Русия – арабски страни към по-интегрирана европейска и регионална мрежа, в която важна роля имат Гърция, Белгия, Германия и други пазари от ЕС и в съседство (фиг. 6). Тук секторът показва своята адаптивност и способност да съхранява нишови предимства.

(а) 1992–2006 г.

Източник: Тасев (2012).

(б) 2007–2023 г.

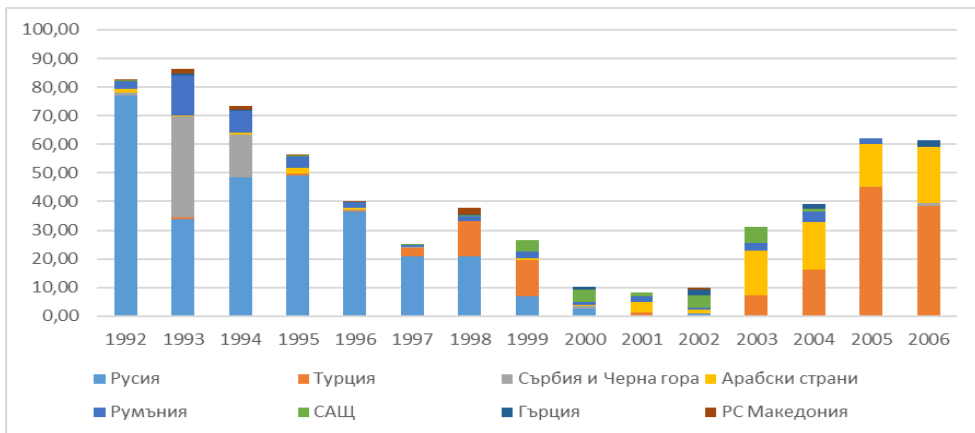

Източник: Eurostat (2026).

Фигура 6. Основни търговски партньори при износа на суров тютюн

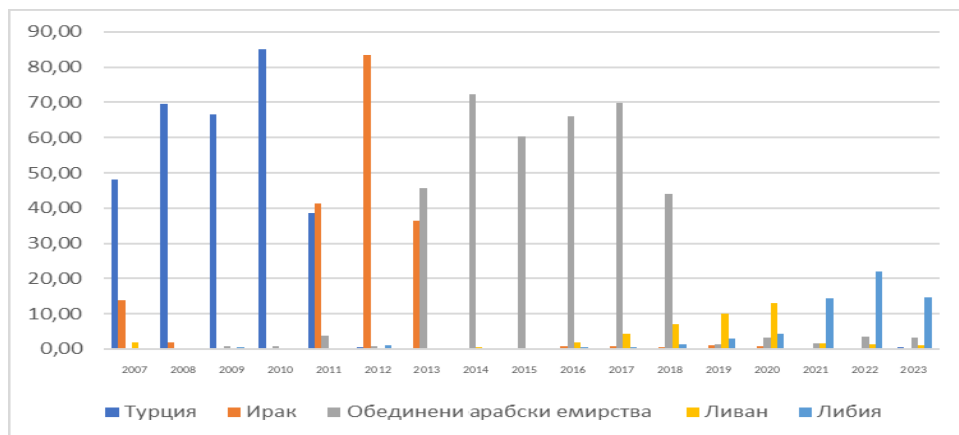
При износа на тютюневи изделия като цигарите и пурите картината е по-различна. Данните от фиг. 7 показват силна последователна концентрация в ограничен брой пазари извън ЕС – първо Турция, след това Ирак, Обединените арабски емирства, Ливан и Либия. Това е ключова историческа бариера в съвременния етап – *износът може да нараства, но е изложен на значителен геополитически и регулаторен риск, тъй като зависи от малко на брой и често нестабилни дестинации*. Търговският успех на преработения тютюн не трябва да се интерпретира като липса на бариери, а като способност за адаптация в среда на висока външна несигурност.

(а) 1992–2006 г.

Източник: Тасев (2012).

(б) 2007–2023 г.

Източник: Eurostat (2026).

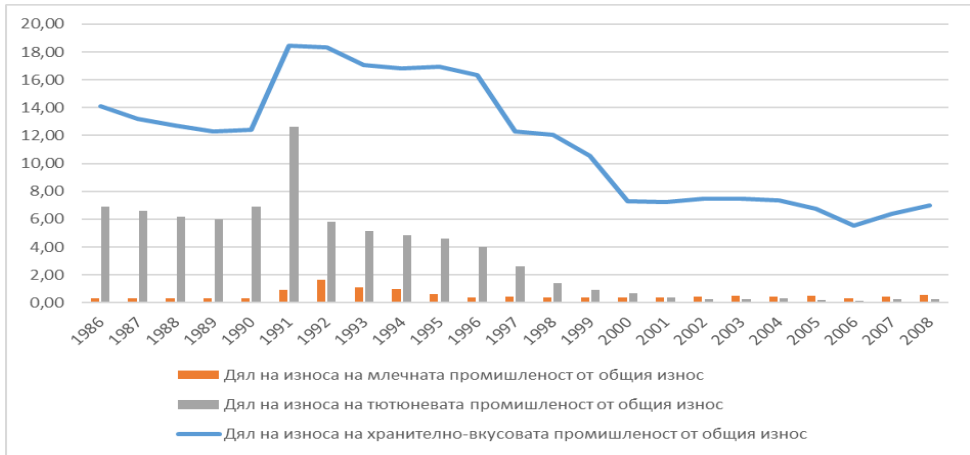
Фигура 7. Основни търговски партньори при износа на цигари и пури

В сравнение с млечния сектор тютюнът и тютюневите изделия запазват висока експортна жизнеспособност, а при съпоставка с пшеницата са много по-силно зависими от политически фактори и от структурата на конкретните пазари. Затова при тях историческият път след 1990 г. може да се опише като преход от административно организиран износ към по-гъвкав, но и по-рисков модел на реализация.

Актуалните данни потвърждават едновременно експортно присъствие и висока зависимост. През 2024 г. износът на групата „тютюн и обработени заместители на тютюна“ е 232,5 млн. евро, а вносът – 475,2 млн. евро. За национална помощ кандидатстват 8404 стопани при бюджет 70,9 млн. лв. (36,3 млн. евро). През 2025 г. производството на „Бърлей“ нараства с 60,5%, на „Вирджиния“ – с 0,9%, а на ориенталски тютюн спада с 16,2% (Министерство на земеделието и храните, 2026а). Устойчивият износ на тютюневи изделия не показва само вътрешната добавена стойност или устойчивостта без подкрепа, а налага по-предпазлива оценка на реалната конкурентоспособност.

Как се променят бариерите в историческа перспектива – от вътрешна дезорганизация към пазарна селекция

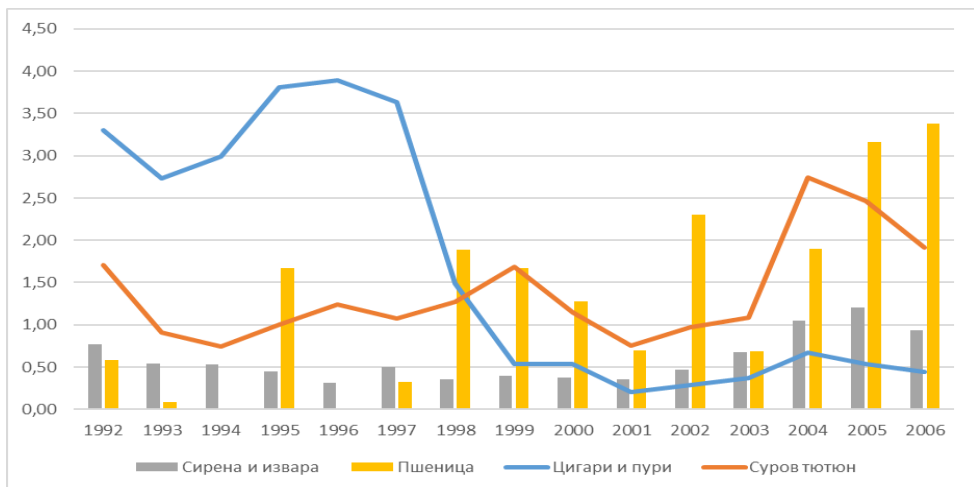
Макроисторическият контекст потвърждава, че след 1990 г. България не просто губи или печели отделни пазари, а сменя модела на своята аграрна експортна специализация. Във фиг. 8 е открит трайният спад на дела на хранително-вкусовата и особено на тютюневата промишленост в общия износ на страната. Делът на млечната промишленост остава нисък през целия наблюдаван период. Това означава, че традиционните преработващи сектори все по-трудно функционират като двигател на външната търговия.

Източник: Тасев (2012).

Фигура 8. Дял на хранително-вкусовата, млечната и тютюневата промишленост в общия износ на България, 1986–2008 г.

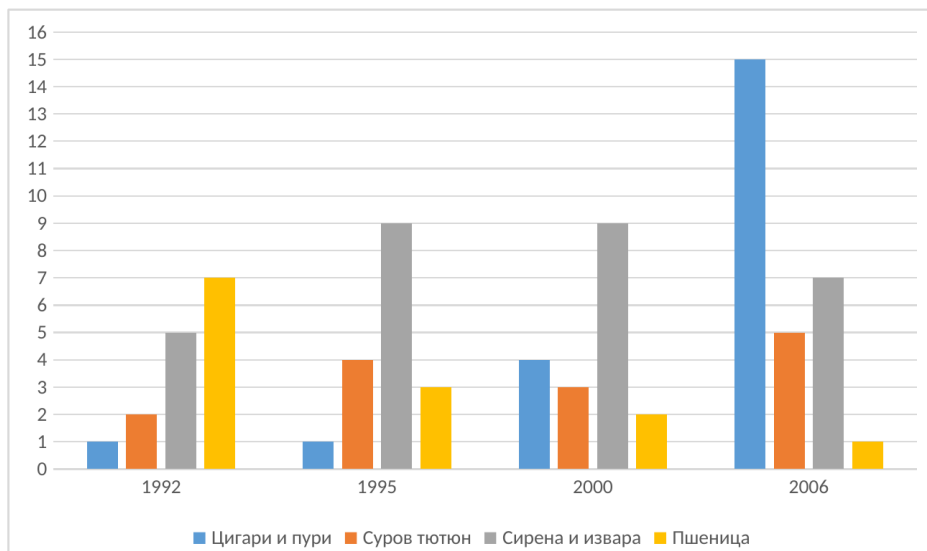
На равнището на отделните стоки пренареждането е още по-ясно. От фиг. 9 се вижда, че между 1992 и 2006 г. износът на пшеница постепенно увеличава ролята си в общия износ на България, суровият тютюн запазва относителна устойчивост, сиренето и изварата остават на нишова, но стабилна позиция, а цигарите и пурите губят водещото си място. Изведените в анализа бариери не засягат секторите по еднакъв начин, а ги диференцират според способността им да постигнат мащаб, стандартизация и пазарно пренасочване през различните периоди.

Източник: Тасев (2012).

Фигура 9. Дял на избрани селскостопански стоки в общия износ на България, 1992–2006 г.

Във фиг. 10 е синтезирана описаната трансформация – между 1992 и 2006 г. пшеницата измества цигарите и пурите сред водещите експортни стоки; сиренето и изварата запазват нишово присъствие, а суровият тютюн остава значима стока във външната търговия на България при засилен натиск. Така бариерите не само ограничават обемите, но и пренареждат вътрешната йерархия на традиционните български стоки.

Източник: Тасев (2012).

Фигура 10. Позиция сред 25-те най-търгувани селскостопански стоки в износа на България, 1992–2006 г.

Разгледаните емпирични зависимости очертават три различни режима на търговска адаптация. При млечните продукти на примера на сиренето и на изварата външната търговия се ограничава преди всичко от вътрешната производствена фрагментация и от високите разходи по привеждането в съответствие със стандартите за качество. При пшеницата решаващо значение има способността за производство и търговия в големи обеми и за включване в международните търговски потоци. При тютюна основните ограничения произтичат от режима на подпомагане, от регулаторната среда и от високата концентрация на пазарите. Историческата перспектива не потвърждава наличието на обща траектория при външната търговия в традиционните отрасли, а разкрива секторно специфични бариери и различни механизми за тяхното преодоляване.

Заклучение

Представеният исторически преглед на периода 1990–2024 г. показва три устойчиви характеристики на бариерите пред външната търговия с разглежданите стоки. Те подкрепят и изходното предположение в изследването ни, че присъединяването към ЕС не премахва ограниченията пред външната търговия, а променя техния характер. След 2007 г. формалните пречки пред достъпа до единния пазар отслабват, но на преден план излизат състоянието на производствената база, способността за покриване на стандартите, логистичните ограничения, концентрацията на пазарите и регулаторната зависимост. Сравнението между секторите показва също, че характеристиките на продукта определят скоростта на търговска адаптация. Пшеницата се стандартизира и съхранява по-лесно и може да се произвежда и търгува в големи обеми, поради което износът ѝ се възстановява по-бързо и се включва по-успешно в международните търговски потоци. При млечните продукти раздробената суровинна база, неравномерното качество и високите разходи за съответствие продължават да ограничават експортното развитие. Тютюнът и тютюневите изделия са пример, че запазеното експортно присъствие не е непременно признак за устойчива конкурентоспособност, когато износът зависи от ограничен брой дестинации и остава чувствителен към политически и регулаторни промени. По този начин историческият анализ се превръща в диагностична рамка, въз основа на която могат да се изведат препоръки към провежданата икономическа политика в България.

Актуалните данни потвърждават устойчивостта на посочената тройна типология. Последните налични официални данни свидетелстват за продължаващо раздалечаване на секторните траектории – през 2024 г. производството на краве мляко спада до 687,6 млн. литра, пшеницата достига 6,846 млн. т, а тютюнът – 3380 т (Министерство на земеделието и храните, 2026а). Млечният сектор продължава да изостава по производителност и да е под натиск от внос, пшеницата запазва силната производствена база, но остава изложена на ценови и логистични колебания, докато тютюнът съхранява експортна ориентация, но в условията на по-силна зависимост от подпомагане, продуктова трансформация и рискови дестинации.

Идентифицираните бариери трябва да се разчитат не като еднократни препятствия, а като исторически променяща се структура, която извежда на преден план различни модели на секторна адаптация. В това се състои и научният принос на изследването, произтичащ от прилагането на сравнителна рамка, която свързва институционалните промени с пренареждането на структурните, нетарифните, логистичните и пазарно-регулаторните бариери при три стоки с различни производствени и търговски характеристики.

Принос на авторите

Доц. д-р Димитър Златинов е разработил въведението, методологичната и аналитичната рамка на изследването, прегледа на литературата, обобщаващия сравнителен раздел и заключението и е извършил цялостното структуриране и научно редактиране на ръкописа. Доц. д-р Цветан Мадански е разработил раздела, посветен на тютюна и тютюневите изделия. Диляна Славова е разработила разделите, посветени на млечните продукти и на пшеницата. Всички автори са прегледали и одобрили окончателния вариант на статията.

Авторите благодарят за изследователската помощ при обработката на статистически данни на Катрин Костова, редовна студентка в Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, специалност „Стопанско управление“ (немска програма).

Благодарности

Изследването е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008.

Конфликт на интереси

Авторите декларират липса на конфликт на интереси.

Използвана литература

Atanasov, D. (2009). Tendentsii v mlechnoto govedovadstvo na ES i Balgariya prez perioda 2000–2007 godina. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 54 (6), 44–50. [Атанасов, Д. (2009). Тенденции в млечното говедовъдство на ЕС и България през периода 2000–2007 година. *Икономика и управление на селското стопанство*, 54 (6), 44–50] (in Bulgarian).

Bai, J., & Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66 (1), 47–78.

Bachev, H., & Nanseki, T. (2008). *Risk Governance in Bulgarian Dairy Farming*. Paper presented at the 12th Congress of the European Association of Agricultural Economists, Ghent.

Beluhova-Uzunova, R., Atanasov, D., & Shishkova, M. (2020). Distribution of Direct Payments

- in Bulgaria – Policy Lessons and Prospects Beyond 2020. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 20 (2), 53–60.
- Bojnec, Š., & Fertő, I. (2009). Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries. *Food Policy*, 34 (5), 417–425.
- Bojnec, Š., & Fertő, I. (2014a). Export competitiveness of dairy products on global markets: The case of the European Union countries. *Journal of Dairy Science*, 97 (10), 6151–6163.
- Bojnec, Š., & Fertő, I. (2014b). Agri-food exports from European Union Member States using constant market share analysis. *Studies in Agricultural Economics*, 116 (2), 82–86.
- Bojnec, Š., Čechura, L., Fałkowski, J., & Fertő, I. (2021). Agri-food Exports from Central- and Eastern-European Member States of the European Union are Catching Up. *EuroChoices*, 20 (1), 11–19.
- Council of the European Union. (2000). Council Regulation (EC) No 2290/2000 of 9 October 2000 establishing agricultural tariff concessions and adjusting the concessions provided for in the Europe Agreement with Bulgaria. *Official Journal of the European Communities*, L 262.
- Csaki, C., & Lerman, Z. (1997). Land Reform and Farm Restructuring in East Central Europe and CIS in the 1990s: Expectations and Achievements after the First Five Years. *European Review of Agricultural Economics*, 24 (3–4), 428–452.
- Disdier, A.-C., Fontagné, L., & Mimouni, M. (2008). The impact of regulations on agricultural trade: Evidence from SPS and TBT agreements. *American Journal of Agricultural Economics*, 90 (2), 336–350.
- European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. (2026a). *EU deliveries of raw milk*.
- European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. (2026b). *Milk and dairy products*.
- Eurostat. (2026). *Milk and milk product statistics. Statistics Explained*.
- Ivanov, B. (2007). Problems and Opportunities for the Milk Sector in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 13, 85–98.
- Ivanova, N., Peneva, M., Mishev, P., Golemanova, A., & Erjavec, E. (2007). Bulgarian Agriculture and EU Accession. *Post-Communist Economies*, 19 (3), 263–280.
- Jambor, A., & Gorton, M. (2025). Twenty years of EU accession: learning lessons from Central and Eastern European agriculture and rural areas. *Agricultural and Food Economics*, 13, 1.

- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2000). *Agraren doklad 2000*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2000). *Аграрен доклад 2000*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2004). *Agraren doklad 2004*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2004). *Аграрен доклад 2004*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2007). *Agraren doklad 2007*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2007). *Аграрен доклад 2007*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2011). *Osnovi na strategiyata na Balgariya za prestrukturirane i razvitie na tyutyunoproizvodstvoto*. Sofia: Ministerstvo na zemedeliето i hranite i Institut po agrarna iкономика. [Министерство на земеделието и храните. (2011). *Основи на стратегията на България за реструктуриране и развитие на тютюнопроизводството*. София: Министерство на земеделието и храните и Институт по аграрна икономика] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2017). *Godishen doklad za sastoyaniето i razvitiето na zemedeliето (Agraren doklad 2017)*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2017). *Годишен доклад за състоянието и развитието на земеделието (Аграрен доклад 2017)*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2020). *Godishen doklad za sastoyaniето i razvitiето na zemedeliето (Agraren doklad 2020)*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2020). *Годишен доклад за състоянието и развитието на земеделието (Аграрен доклад 2020)*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2026a). *Godishen doklad za sastoyaniето i razvitiето na zemedeliето (Agraren doklad 2025)*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2026a). *Годишен доклад за състоянието и развитието на земеделието (Аграрен доклад 2025)*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2026b). *Situatsiya na pazara na zarneni i maslodayni kulturi v Balgariya*. Mart 2026 g. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2026b). *Ситуация на пазара на зърнени и маслодайни култури в България*. Март 2026 г. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2026c). *Operativen analiz za osnovni zemedelski kulturi (Byuletin № 1/2026)*. Sofia. [Министерство на земеделието и храните. (2026c). *Оперативен анализ за основни земеделски култури (Бюлетин № 1/2026)*. София] (*in Bulgarian*).
- Ministerstvo na zemedeliето i hranite. (2026d). *Iznos na pshenitsa, echemik i rapitsa ot Balgariya prez 2023/24–2025/26 pazarni godini, po strani*. Sofia. [Министерство на

- земеделието и храните. (2026d). *Износ на пшеница, ечемик и рапица от България през 2023/24–2025/26 пазарни години, по страни*. София] (in Bulgarian).
- National Statistical Institute. (2025). *Agricultural production: Milk [dataset]*. Retrieved via CEIC Data.
- Sanjuán, A. I., Philippidis, G., Ferrer Pérez, H., & Gracia de Rentería, P. (2023). Empirical insights on the dynamics of SPS trade costs: The role of regulatory convergence and experience in EU dairy trade. *Food Policy*, 119, 102524.
- Tasev, A. (2012). Vanshnata targoviya na Bulgariya sas stranite ot balkanskiya region v perioda na prehoda. *Ikonomicheski izsledvaniya*, 21 (1), 36–79. [Тасев, А. (2012). Външната търговия на България със страните от балканския регион в периода на прехода. *Икономически изследвания*, 21 (1), 36–79] (in Bulgarian).
- WTO, ITC, & UNCTAD. (2021). *World Tariff Profiles 2021: Special topic on non-tariff measures*. Geneva.
- Zhelev, P., & Tzanov, T. (2012). Bulgaria's export competitiveness before and after EU accession. *East-West Journal of Economics and Business*, 15 (1–2), 107–128.

Димитър Златинов е доктор по икономика, доцент в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките. ORCID 0000-0001-5528-5961, dzlatinov@feb.uni-sofia.bg (автор за кореспонденция).

Цветан Мадански е доктор по икономика, доцент в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. ORCID 0009-0005-0167-1898, tzvetan_madanski@feb.uni-sofia.bg

Диляна Славова е докторант, асистент в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. ORCID 0009-0002-1338-2557, dilyanazs@uni-sofia.bg

Dimitar Zlatinov, PhD, is an Associate Professor at the Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University “St Kliment Ohridski”, and at the Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences. ORCID 0000-0001-5528-5961, dzlatinov@feb.uni-sofia.bg (corresponding author).

Tzvetan Madanski, PhD, is an Associate Professor at the Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University “St Kliment Ohridski”. ORCID 0009-0005-0167-1898, tzvetan_madanski@feb.uni-sofia.bg

Dilyana Slavova is a PhD student and Assistant Professor at the Faculty of Economics and Business Administration, Sofia University “St Kliment Ohridski”. ORCID 0009-0002-1338-2557, dilyanazs@uni-sofia.bg

FOREIGN TRADE IN TRADITIONAL AGRICULTURAL PRODUCTS IN BULGARIA: HISTORICAL BARRIERS AND TRADE CONSTRAINTS

Abstract: The paper examines the barriers to foreign trade in three traditional Bulgarian products – dairy products (cheese and curd), wheat, and tobacco – from the beginning of the transition to a market economy through 2024. The main argument is that, after 1990, the trade performance of these sectors has been shaped less by tariff restrictions and more by domestically driven structural deficiencies, the costs of compliance with EU requirements, logistical bottlenecks, and the concentration of export markets. The analysis combines a historical-institutional approach, placing three different types of commodities within a unified analytical framework and demonstrating that, as formal barriers weaken, various combinations of structural, non-tariff, logistical, and geopolitical constraints come to the fore. Three distinct development trajectories are identified: in dairy products, illustrated by cheese and curd, the main barrier remains the weak raw material base and the difficulty of standardization; in wheat exports, price volatility and dependence on logistics are the key factors, while non-tariff barriers are relatively limited; in tobacco, regulatory changes and geopolitical risks are decisive, particularly given the high concentration of export destinations. The historical perspective thus reveals not a single pattern of foreign trade orientation in traditional agricultural sectors, but three different regimes of trade adaptation that should be considered in the formulation of agricultural policy.

Keywords: foreign trade; non-tariff barriers; cheese and curd; wheat; tobacco

JEL codes: F14; F15; Q17; Q18; N74

Как да се цитира тази статия: How to cite this article:

Zlatinov, D., Madanski, Tzv., Slavova, D. (2026). Vanshnata targoviya s traditsionni selskostopanski stoki v Balgariya: Istoricheski barieri i targovski ogranicheniya. (Foreign Trade in Traditional Agricultural Products in Bulgaria: Historical Barriers and Trade Constraints). *Economic Thought Journal*, 71 (3), 401–423 (in Bulgarian). <https://doi.org/10.56497/etj2671303>

ОСНОВИ НА СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА: УОЛТ РОСТОУ ЗА СТАДИИТЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ, ПОЛИТИКАТА ЗА РАЗВИТИЕ И АНТИКОМУНИЗМА

Хенрик Егберт

Университет за приложни
науки Анхалт, Германия

Теодор Седларски

СУ „Св. Климент
Охридски“

Александър Б. Тодоров

Икономически университет –
Варна

Резюме: Представени са обобщено научните приноси и политическата дейност на Уолт У. Ростоу (1916–2003) чрез исторически интерпретативен подход. В центъра на изложението е теорията на Ростоу за стadiите на икономическия растеж като алтернатива на марксистките интерпретации на развитието и като част от по-широкия теоретичен дебат в следвоенната икономика на развитието. Подчертани са връзките между теорията за стadiите, антикомунистическия светоглед и участието на Ростоу в американската политика за развитие. Същевременно препоръчваният от него в качеството му на съветник по националната сигурност подход във Виетнам е разграничен от приложението на теоретичния му анализ. В ретроспекция отделни елементи от теорията остават полезни за тълкуването на постсоциалистическите трансформации и пътя на развитие на Китай, но линейният характер на модела и допускането за самоподдържащ се растеж намаляват обяснителната му сила.

Ключови думи: Ростоу; стadiи на икономическия растеж; развитие; антикомунизъм; Китай

JEL codes: B31; O10; O53; P11; P20

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671304>

Received: 12 June 2026

Revised: 15 August 2026

Accepted: 10 September 2026

Въведение

Уолт Уитман Ростоу (1916–2003) е роден в Ню Йорк в семейство на руско-еврейски имигранти. Има двама братя, с които поддържа близки отношения през целия си живот. Израства в Ървингтън, земеделски район на щата Ню Джърси. По-късно семейството се премества в Ню Хейвън, Кънектикът. Благодарение на високия си успех в училище Ростоу получава стипендия за обучение в Hopkins

Grammar School. Баща му обаче го разубеждава да приеме предложението, тъй като смята за по-подходящо обучението в общообразователно училище (Milne, 2008, р. 32). Ростоу взема под внимание съвета на баща си и не съжалява за това решение, тъй като именно то му позволява да общува и да работи с хора от различни социални слоеве. Той е отличен ученик и през 1932 г., едва петнадесетгодишен, завършва Hillhouse High School (Rostow, 2003, pp. 6–7).

Впоследствие получава стипендия за обучение в университета Йейл, където вече е студент един от по-големите му братя. Благодарение на изключителните си академични резултати печели престижната стипендия Rhodes Scholarship и през периода 1936–1938 г. следва в Balliol College, Оксфорд (Milne, 2008, р. 37; Rostow, 2003, pp. 33–38). Там негов ментор е икономическият историк Хъмфри Съмнър, който го насърчава да се насочи към изучаването на икономическата теория и стопанската история. По време на престоя си в Оксфорд Ростоу се запознава задълбочено (наред с други направления) с теоретичните идеи на Кейнс.

Когато през 1938 г. стипендията му изтича, Ростоу вече не само е завършил обучението си в Оксфорд, но и е публикувал две статии в специализирани списания по стопанска история („Economic History Review“ и „Economic History“). След завръщането си в Йейл става асистент по икономическа история. Защищава докторската си дисертация и през 1940 г. получава научната степен доктор (Milne, 2008, р. 40). През 1940–1941 г. преподава в Колумбийския университет (Columbia University), след което е мобилизиран за военна служба и започва работа в Управлението на стратегическите служби (OSS)¹ – историческия първообраз на днешното Централно разузнавателно управление (ЦРУ).

В OSS в Лондон основната задача на Ростоу е да идентифицира стратегически цели за бомбардировки на територията на Германския райх и да оценява ефективността на съюзническите военновъздушни операции. Той последователно защитава тезата, че приоритетна цел трябва да бъдат складовете за горива, но британското военно командване първоначално не възприема препоръката му (Milne, 2008, р. 43). Ростоу разглежда това като съществен стратегически пропуск във воденето на войната (Rostow, 2003, pp. 45–56). Впоследствие както британските военни власти, така и OSS признават ключовото значение на горивното снабдяване за германските въоръжени сили и приемат неговите анализи, включвайки съответните обекти в приоритетните цели. През 1945 г. Ростоу е удостоен с Ордена на Британската империя и с ордена „Легион на заслугите“ за приноса си

¹ Учредена в периода на Втората световна война, OSS (Office of Strategic Services) е държавна гражданска структура на САЩ за разузнаване, чиято основна задача е била да координира шпионските операции в тила на врага. Наред с това ведомството е отговаряло за провеждането на пропагандна и подривна дейност, както и за разработването на планове за следвоенния период.

по време на войната.

След завръщането си в Съединените щати през 1946–1950 г. той за кратко заема академични длъжности, преподавайки американска история – първо в Харвард, а след това в Оксфорд. Между 1947 и 1949 г. е асистент на Гунар Мюрдал (вж. Egbert et al., 2022) в Икономическата комисия на ООН за Европа в Женева. Сред задълженията му е разработването на стратегии за следвоенното възстановяване на Европа, вкл. и на Германия. Ростоу подкрепя идеята, че сътрудничеството между европейските държави е предпоставка за устойчивото възстановяване на континента и че Съединените щати трябва активно да подпомагат този процес.

Изненадващо за мнозина, в този ранен етап Ростоу застъпва тезата, че европейското възстановяване трябва да бъде съпътствано и от диалог със социалистическия блок (Milne, 2008, pp. 47–49). Корейската война и по-специално нахлуването на севернокорейските войски в Южна Корея през 1950 г. с поддръжката на Китайската народна република се превръщат в повратен момент за политическите му възгледи. От този момент нататък той възприема твърда антикомунистическа позиция и не изключва използването на военни средства срещу социалистическите държави в рамките на Студената война.

През 1949 г. Ростоу е гостуващ изследовател в университета Кеймбридж, след което приема покана да се присъедини като преподавател към Масачузетския технологичен институт (MIT), където неговите приятели Чарлз Киндълбъргър и Макс Миликан вече заемат академични позиции. През периода 1950–1961 г. е професор по стопанска история в MIT. Именно тогава разработва своята теория за етапите на икономическия растеж (Rostow, 1960). От 1951 г. работи и в Центъра за международни изследвания (Center for International Studies, CENIS) – интердисциплинарен изследователски център към MIT, който обединява водещи учени от различни университети. По-късно става известно, че мозъчният тръст е подкрепян от ЦРУ. В рамките на CENIS Ростоу установява професионални контакти с Пол Самюелсън, Робърт Солоу и Пол Розенщайн-Родан, както и с представители на американската политическа администрация.

Изследователската дейност на CENIS има ясно изразена политическа насоченост. Основната цел на центъра е изготвянето на анализи и препоръки, които да подпомогнат ограничаването на териториалната експанзия на Съветския съюз и на комунистически Китай. В този контекст Ростоу и неговите сътрудници поддържат тезата, че американската политика за развитие трябва да бъде подчинена и на тази геостратегическа цел (Millikan & Rostow, 1957; Rostow, 1984).

След края на дейността си в MIT Ростоу започва политическа кариера като един

от най-влиятелните външнополитически съветници на американското правителство. Още през 1958 г. се запознава лично със сенатора от Масачузетс Джон Ф. Кенеди, с когото вече поддържа кореспонденция и обменя идеи. Двамата споделят решителни антикомунистически възгледи и осъзнават нарастващото геополитическо значение на развиващите се държави за външната политика на САЩ (Rostow, 1985). Между тях се затвърждават добри лични отношения и след изборната победа на Кенеди през 1960 г. Макджордж Бънди е назначен за съветник по националната сигурност, а Ростоу – за негов заместник през 1961 г. През този период Ростоу е част от по-широка интелектуално-политическа мрежа, свързваща MIT, Харвард и администрацията на Кенеди. В литературата тя става известна като „кликата Чарлз Ривър“ (Charles River clique) – либерален мозъчен тръст около Кенеди, включващ фигури като Артър Шлезинджър, Джон Кенет Гълбрайт и Юджийн Ростоу (един от братята на У. Ростоу) (Menzel, 2006, p. 212). Именно тази среда допринася за превръщането на политиката за развитие в ново поле на американския външнополитически курс (Arrighi, 2025).

Ростоу оказва съществено влияние върху действията на администрацията на Кенеди по отношение на Виетнам. По-късно, като съветник по националната сигурност на президента Джонсън (1966–1969 г.), той продължава да играе значима роля при формулирането на американската стратегия във войната. Заедно с други представители на администрацията участва в разработването на въздушната кампания срещу Северен Виетнам и се превръща в един от най-настойчивите ѝ защитници.

След участието си в планирането на Виетнамската война Ростоу не успява да се завърне в MIT. Поради политическите си позиции не получава назначения и в други водещи американски университети. През 1969 г. приема професура по икономика и история (Economics and History) в Тексаския университет в Остин, където остава до смъртта си през 2003 г. През следващите десетилетия продължава активната си научна дейност, публикувайки трудове по теория на развитието, стопанска история и американска външна политика.

Изследването ни има за цел да анализира научния принос на Уолт Ростоу в областта на икономическото развитие и връзката му с неговите политически възгледи и с ангажимента му в президентската администрация на САЩ. Основният изследователски въпрос е доколко теорията за етапите на икономическия растеж, антикомунистическият светоглед на Ростоу и участието му в американската политика за развитие и във външната политика могат да бъдат разглеждани като взаимосвързани елементи на неговото разбиране за развитието. Използван е исторически интерпретативен подход, основан на главните трудове на

Ростоу, на биографични източници и на по-късна аналитична литература. Приносът на изследването се състои в съвместното разглеждане на теоретичните и на политическите измерения на наследството на Ростоу и в тяхната ретроспективна оценка в светлината на последващи процеси на икономическо развитие. Последователно са разгледани теорията за стadiите на икономическия растеж, антикомунизмът и политическата дейност на Ростоу, а накрая са обсъдени ограниченията и съвременната интерпретация на неговия подход, вкл. в контекста на постсоциалистическите трансформации и развитието на Китай.

Стадиите на икономическия растеж

Възгледът на Ростоу за икономическото развитие е формиран, на първо място, от гледната му точка на историк, който мисли в рамките на дълги времеви хоризонти – той не свежда развитието единствено до икономически фактори, а го разбира като продължителен обществен процес. Наред с това позицията му е повлияна от многобройните му и дългогодишни ангажименти към няколко президентски администрации в Съединените щати – в неговите трудове намира отражение също и политическата перспектива на САЩ към развитието и модернизацията през 50-те години на XX век. Именно в този контекст трябва да се разбира обстоятелството, че Ростоу приписва на държавата направляваща и стабилизираща роля в процесите на развитие.

Като стопански историк той разработва теория за дългосрочното развитие (Rostow, 1953a), основана върху напредъка на европейските държави. Целта му е да идентифицира сходни стадии на развитие и в други страни по света. Същевременно Ростоу съзнателно изгражда собствена теория за етапите на развитие, различна от тази на Маркс. Така той се противопоставя на комунистическия модел на развитие, който през 40-те и 50-те години на XX век изглежда възможен път за много нововъзникнали държави – бивши колонии и територии, получили независимост.

Еволюционистката нагласа на Ростоу към процесите на обществено развитие (Rostow, 1984) предопределя присъщия за времето силно дескриптивен характер на анализа му. В него той отчита социални, културни, технологични и политически фактори. Количествено измеримите икономически променливи обаче заемат ограничено място в модела. Именно през тази призма могат да бъдат обяснени основните характеристики на най-важните и най-известните му трудове върху стadiите на икономическото развитие. За Ростоу растежът е преди всичко една от променливите, чрез които общественото развитие става видимо. Неговата недвусмислена опозиция спрямо марксисткото учение се проявява в това, че той не вижда комунизма като завършек на обществените процеси на развитие.

За него крайната точка се задава от капиталистическата система.

Най-влиятелните трудове на Ростоу са създадени по време на дейността му в MIT и в CENIS през 50-те години на XX век. Става дума за поредица от тясно свързани публикации, започваща с „Процесът на икономически растеж“ (Rostow, 1953a), продължаваща с няколко статии, които допълват основната аргументация (например Rostow, 1956), и достигаща своя завършен вид в най-известния му труд „Стадиите на икономическия растеж“ (Rostow, 1959; 1960; Ростоу, 1993).

Основната идея на Ростоу е, че растежът не възниква спонтанно, а представлява процес, който протича през ясно разпознаваеми исторически фази. Тези фази могат да бъдат наблюдавани като стадии на развитие на самите общества, при което Ростоу идентифицира обществата с държавите. Подходът му има детерминистичен оттенък, тъй като описва линеен процес на развитие, който не протича случайно. Вместо това авторът подчертава значението на определени целенасочени политически и икономически мерки за успешното му осъществяване. Когато обществата са в състояние да преминават през последователните фази и да достигат всеки следващ от общо петте стадия, развитието според него може да се смята за успешно и устойчиво (Rostow, 1959; 1960; Ростоу, 1993).

Ростоу разграничава следните пет стадия (Ростоу, 1993, с. 59–71; Кънев, 2005, с. 477–478):

(1) Традиционно общество – животът е доминиран от земеделие за собствено потребление, характеризиращо се с много ниска производителност. Знанието и практиките се основават на традицията, а не на иновацията. Социалните структури са устойчиви и трудно променливи, докато икономическият обмен остава предимно регионален.

(2) Стадий на създаване на предпоставки за подем – чрез подобрения в инфраструктурата, в образованието и в политическите институции започват да стават възможни промени. Предприемаческите инициативи насърчават инвестициите и разширяването на търговията. Възникват структурните предпоставки за трайна трансформация.

(3) Стадий на подем – започва интензивен и самоподдържащ се растеж благодарение на утвърждаването на водещи отрасли. Засилват се капиталообразуването и разпространението на технологии. Традиционните социални структури губят значение, докато пазарните механизми увеличават своето влияние.

(4) Стадий на придвижване към зрялост – икономиката се диверсифицира, а технологичният прогрес настъпва в множество сектори. Производителността нараства устойчиво, както и жизненият стандарт. Интеграцията в международните пазари допълнително усилва тенденциите на развитие.

(5) Епоха на високо равнище на масово потребление – високите доходи осигуряват широк достъп до потребителски стоки и услуги. Акцентът се измества от тежката индустрия към отрасли, които задоволяват потребностите на домакинствата. За обществото на преден план излизат потреблението, комфортът, мобилността и услугите.

В по-късните си трудове Ростоу разширява тази концептуална схема, без да променя основната логика на първоначалните пет стадия. В „Политиката и стадията на растежа“ той допуска възможността след епохата на високо масово потребление да възникне допълнителна фаза, която авторът определя като „търсене на качество“ (search for quality). При нея акцентът постепенно се измества от количественото разширяване на материалното потребление към въпроса как достигнатото благосъстояние се използва за подобряване на качеството на обществения и на индивидуалния живот (Rostow, 1971).

Ключов въпрос за процеса на развитие е кога и при какви условия настъпва стадият на подеъм (Rostow, 1956; 1960). Ростоу го определя чрез три взаимосвързани критерия:

(1) нарастване на дела на производителните инвестиции от около или под 5% до над 10% от националния доход;

(2) развитие на един или повече значими производствени отрасли с висок темп на растеж и

(3) наличие или бързо възникване на политическа, социална и институционална рамка, която позволява импулсите за разширяване на модерния сектор да придобият устойчив характер (Rostow, 1960, p. 39; Ростоу, 1993, с. 63).

Изпълнението на тези условия превръща подема в повратна точка, при която икономиката преминава от епизодичен или бавен растеж към продължителен и самоподдържащ се процес. Водещата роля се поема от централни за стопанството отрасли, а мултипликационните ефекти стимулират растежа на свързаните с тях сектори. Едновременно с това настъпват мащабни институционални и социални промени. Наследените социални елити губят влияние, докато предприемачеството и организираните форми на работническо представителство придобиват по-голямо значение. Разпространяват се иновации във финансовите институции и на капиталовите пазари, а държавата се намесва в икономиката чрез осигуряване на инфраструктура и насърчаване на инвестициите. Ростоу описва този момент като point of no return – точка, след която обществената модернизация е напреднала до такава степен, че връщането към традиционните структури става много малко вероятно.

В модела на Ростоу държавата (съответно политиката) има важна съпътстваща

и стабилизираща, но не и планираща функция при създаването на „предпоставките за развитие“. Държавата установява правните рамки и улеснява търговските отношения. Във фазата на подъем тя продължава да играе подкрепяща роля, като стимулира продуктивните вложения, изгражда стабилизиращи институции и подпомага обособяването на ключови отрасли.

В този модел се открояват паралели с други автори и школи на икономическата мисъл. Линейният модел със стадии стъпва върху идеите на немската историческа школа (срв. със Седларски, 2025) и на Карл Маркс (но без детерминистичния класов анализ). Същевременно теорията на стadiите на Ростоу синтезира елементи от други влиятелни концепции в следвоенната икономика на развитието, а именно ролята на предприемача при Шумпетер, идеята за „големия тласък“ на Розенщайн-Родан, значението на ключовите сектори, на междусекторните връзки и небалансирания растеж при Албърт Хиршман (Hirschman, 1958; срв. с Egbert et al., 2025), представата за скокообразна модернизация на Гершенкрон (Menzel, 2006, p. 213; Syrquin, 1988, pp. 209–211), както и дуалистичните подходи на Артър Луис (Lewis, 1954; срв. с Егберт и др., 2025).

Малко други модели в теорията на развитието са били подложени на толкова широкообхватна критика, колкото моделът със стadiите на Ростоу. Съществена част от критиката в научната литература е породена от обстоятелството, че моделът обикновено се разглежда изолирано, а не в контекста на общия еволюционен подход на Ростоу. Авторът не успява убедително да представи модела като свързващ неговото историческо разбиране за сложните обществени процеси на развитие с икономическата теория. Поради това за множество икономисти моделът просто съдържа твърде малко измерими икономически променливи.

Нерядко линейният модел със стadiите на Ростоу е сравняван с доминиращия през 50-те години на XX век неокласически модел на растежа (Samuelson, 1955). Популярната работа на Солоу (Solow, 1956), както и тази на Суон (Swan, 1956) представят икономическия растеж като процес, който може да бъде формално моделиран и количествено измерен – в такъв смисъл неокласическият модел може да бъде използван също и за измерване на растежа в социалистическите държави. На тази основа Самюелсън стига до заключението, че през 50-те и 60-те години на XX век плановото стопанство на Съветския съюз постига значителни темпове на растеж чрез държавно направляваните инвестиции.

На свой ред моделът на Ростоу има нормативна ориентация и трябва да бъде разграничен например от влиятелния по това време модел на Харод–Домар, свързващ икономическия растеж преди всичко с нормата на спестяване, с инвестициите и със съотношението между капитала и продукта (Dacey, 2018, p. 11812). За разлика от подобни агрегатни модели Ростоу търси исторически наблюдаеми

последователности на социална и икономическа трансформация. Именно това отличава неговия подход – развитието не е представено само като резултат от количествено нарастване (например на капитала), а като дълъг процес на институционална, технологична и социална промяна.

Критиките към концепцията на Ростоу се фокусират върху идеята за линейно развитие, върху описанието и времевото разграничаване на отделните стадии, както и върху обособяването на конкретни стадии и фази (Itagaki, 1963). Особено оспорвано е представянето на стадия на подем (Dacey, 2018, p. 11813). Критиците поставят под съмнение по-специално емпиричната обоснованост на първия критерий – дали стадият на подем действително се характеризира с ясно разграничимо нарастване на нормата на спестяване и на производителните инвестиции над посочения от Ростоу праг. Проблематична остава и самата идея за рязък преход от едно състояние на развитие към друго – моделът трудно може да бъде причислен към теориите, които разглеждат развитието като постепенно натрупване на множество малки трансформации, а предполага по-скоро мащабни системни промени, случващи се в кратък период.

Отворен остава и въпросът дали развитието като еволюционен процес протича автоматично и ако не се задейства самостоятелно, какви конкретни политически интервенции са необходими, за да може дадено общество да навлезе във фазата на подем (Fishlow, 1965). Това е и една от причините моделът да е с ограничена приложимост за целите на практически ориентираната политика за развитие, макар да описва определени необходими обществени трансформации. Той предлага най-вече хипотези, които подлежат на проверка *ex post* чрез съпоставка с реални исторически процеси.

Проблемен е и постулатът, че след стадия на подем растежът придобива самоподдържащ се и относително необратим характер. Съвременната литература поставя под съмнение именно тази монотонност на развитието, не на последно място поради примери като Бразилия, Кот д'Ивоар и Иран през 70-те години на XX век – страни, които изглеждат навлезли в траектория на ускорена модернизация, но впоследствие преживяват икономически и политически регрес (Bourguignon & Platteau, 2026). Тези случаи свидетелстват, че стадият на подем не гарантира устойчиво догонване, ако политическите, институционалните и макроикономическите основи на растежа останат несигурни.

Актуалната литература в областта на икономиката на развитието преразглежда и разбирането за институциите единствено като предварителни условия за стадия на подем. Институционалните промени могат да бъдат също ендегенен резултат от самия процес на развитие (Bourguignon & Platteau, 2026). В рамките

на теорията за индуцираната институционална иновация институциите се променят в отговор на изменения в пазарното търсене, демографията, технологиите и относителната оскъдност на производствените фактори. Например промени в поземлените права или в аграрните договорни отношения могат да възникнат постепенно под натиска на нарастваща гъстота на населението и пазарна интеграция, а не непременно като предварително зададено условие за растеж (срв. с Allen & Lueck, 2025).

Критиката към работата на Ростоу съвсем не води до маргинализация на неговия принос. Напротив, тя свидетелства за централното място, което теорията му заема в дебатите върху развитието през 60-те години на миналото столетие. Показателна е оценката на Хенри Росовски, че човек научава повече, когато не се съгласява с Ростоу, отколкото когато се съгласява с повечето други автори (Dacey, 2018, p. 11813).

Ростоу не се занимава само с икономическа теория на развитието. От 1961 г. той има съществен принос и за разработването на стратегията за развитие „Алианс за прогрес“ (Alliance for Progress), прилагана от администрациите на Кенеди и Джонсън по отношение на Латинска Америка (Rostow, 1985). Стратегията отразява важни елементи от разбирането на Ростоу за развитието и за модернизацията и предвижда американски инвестиции в сферите на здравеопазването, на образованието, на социалната политика и на икономиката в латиноамериканските държави. Целта е едновременно да се насърчи икономическото развитие и да се ограничи комунистическото влияние в Западното полукълбо. От гледна точка на Съединените щати Кубинската революция от 1959 г. и укрепването на леви партизански движения в Гватемала, Перу, Колумбия и Венецуела правят необходимо въвеждането на алтернативен модел (Rostow, 1961). Поради специфичния характер на тази политика за развитие често се говори и за „доктрината Ростоу“.

Антикомунизмът като водещ принцип в политиката за развитие

Преди да разгледаме политическата дейност на Ростоу, трябва да разграничим три взаимосвързани, но различни равнища на неговото творчество и административна ангажираност. Теорията за стadia на икономическия растеж представлява преди всичко историко-интерпретативен модел на развитието. Американската политика за развитие през 50-те и 60-те години на XX век възприема отделни елементи от това разбиране за модернизацията, но се формира и под влияние на по-широки икономически и геополитически съображения. На свой ред позициите на Ростоу по отношение на Виетнам принадлежат преди всичко към сферата на външната политика и на националната сигурност и не могат да

бъдат разглеждани като пряко приложение на неговата теория за стадияте.

Още в младежките си години Ростоу формира ясни антикомунистически възгледи. Една от водещите му интелектуални цели е именно опровергаването на теорията на Карл Маркс (Milne, 2008, p. 19). Освен това той е повлиян от разказите на еврейски емигранти от Русия, описващи действията на болшевиките срещу цивилното население (Milne, 2008, p. 31). Крайният антикомунизъм и последователното отхвърляне на марксистките и на социалистическите теории за развитие формират базовите убеждения на Ростоу, превръщайки се във важен мотив в научната му работа. Тази идеологическа позиция намира израз в подзаглавието на основния му труд от 1960 г. – „Некомунистически манифест“ (издаден на български език през 1993 г., вж. Ростоу, 1993). Както ще бъде показано по-нататък, отделни елементи от това нормативно разбиране за развитието впоследствие намират отражение и в реалната политика на Съединените щати (Pearce, 1999).

Както беше споменато, създаденият след края на Корейската война Център за международни изследвания (CENIS) разработва политически стратегии за ограничаване на териториалната експанзия на комунистическите държави, особено на Съветския съюз и на Китайската народна република. Тази стратегическа ориентация съответства на политиката на сдържане (containment), която в значителна степен се основава на идеите на Джордж Кенан (1947). Като външнополитическа линия тя е приложена от президента Хари С. Труман и от държавния секретар Джордж К. Маршал под формата на т. нар. доктрина Труман. От 1951 г. CENIS започва да изготвя конкретни препоръки за действие, които наред с икономически и политически мерки включват и военни алтернативи. Ростоу ръководи проекта „Съветска уязвимост“ (Soviet Vulnerability Project) (вж. Engerman, 2009, pp. 49–51), чиято цел е да отслаби доверието към съветското правителство вътре в самия Съветски съюз (Rostow, 1953b).

Провеждането на политика на сдържане има няколко основания. На първо място е технологичният и военен възход на Съветския съюз като политически противник на САЩ след 1946 г. Второ, значение имат успешното установяване на комунистически сателитни държави в Източна Европа след Втората световна война, както и създаването на Китайската народна република под ръководството на Мао Дзедун през 1949 г. (Rostow, 1954). Към това се прибавя и нахлуването на севернокорейските войски в Южна Корея през 1950 г., което впоследствие е подкрепено и от китайски военни части.

През 50-те години на XX век социалистическият обществен модел придобива политическа привлекателност за бившите европейски колонии в Африка, в Азия,

в Латинска Америка и в Близкия изток, които постепенно получават независимост. Моделът на държавно планиране на развитието е възприеман от множество правителства като алтернатива на европейския капитализъм. Същевременно той е активно пропагандиран от Съветския съюз, получава пряка подкрепа и се изнася като модел на развитие (Rostow, 2003, p. 209).

Ростоу защитава тезата, че (съобразно неговата теория за етапите) Съединените щати могат чрез целенасочена политика за развитие да обвържат развиващите се държави към себе си. Предпоставки за това са политическата стабилност и изграждането на устойчиви структури – в противовес на революционните преврати, каквито се осъществяват в постколониалните държави. Цел на американската политика за развитие става ограничаването на влиянието на комунистическата идеология в развиващите се страни (Millikan & Rostow, 1957). Така политиката за развитие се превръща в неразривна част от американската външна политика, а следователно и от политиката на съдържане (Rostow, 2003, pp. 203–216).

Ростоу се обявява също и в подкрепа на пряка финансова помощ за антикомунистически държави (Milne, 2008, pp. 87–91). Тази негова позиция обаче поражда критики сред част от консервативните икономисти и сред републиканските политици, за които акцентът върху държавно организираната помощ, върху инвестиционното планиране и върху бюджетната подкрепа за развитие изглежда прекалено интервенционистки. Ростоу е критикуван, че отслабва традиционната политика на сигурност чрез предлаганите стопански програми, а икономисти като Питър Бауър и Милтън Фридман виждат в подхода му подозрителна близост със социалистическия тип планиране (Menzel, 2006, p. 215). В реалната политика подобна логика се съвместява и с подкрепа за авторитарни правителства, доколкото те са твърдо антикомунистически и/или обещават модернизация. Така политиката за развитие започва да се възприема не само като инструмент за икономическа трансформация, но и като средство за изграждане на мрежа от геополитически съюзници. Тези критики показват, че интервенционисткият подход към политиката за развитие не се ползва с консенсус в американската икономическа и политическа среда и че влиянието на Ростоу трябва да се разглежда в рамките на по-широк дебат за средствата на американската външна политика.

От гледна точка на САЩ Корейската война е свидетелство, че комунистическите държави са готови да налагат социалистическата идеология, вкл. чрез военни интервенции. През 50-те години на XX век комунистическите движения с китайска и съветска подкрепа придобиват заплашително голямо влияние в Лаос, Бирма, Камбоджа, Виетнам, Индонезия и Малайзия. Тези движения често от-

крито си поставят за цел да трансформират азиатските държави в комунистически диктатури чрез въоръжени преврати.

В края на 50-те години и особено с встъпването в длъжност на президента Кенеди геостратегическият фокус на Съединените щати постепенно се измества от Европа към Азия. Макар Ростоу формално да е само заместник на съветника по националната сигурност Макджордж Бънди, той има водеща роля по въпросите на сигурността в Югоизточна Азия (Milne, 2008, p. 92). Още в първите дни на своя мандат през 1961 г. Кенеди е изправен пред проблема с настъплението на комунистически части от Северен Виетнам към Лаос, както и пред проникването на комунистически формирования в Южен Виетнам.

През 1961 г. Ростоу се обявява за решителна военна намеса на САЩ в Лаос и в Северен Виетнам, вкл. и чрез бомбардировки, които да спрат настъплението на комунистическите формирования. Политическото решение във Вашингтон обаче е различно – да не се предприема интервенция в Лаос и той фактически да бъде оставен на комунистическите сили, докато в Южен Виетнам да се засили военноконсултативната дейност с цел стабилизиране на страната (Milne, 2008, pp. 104–107; вж. Rostow, 1972, pp. 435–502 относно собствената му гледна точка към Виетнамската война).

През следващите години ситуацията в Южен Виетнам все повече се развива в неблагоприятна за Съединените щати посока. След като през 1963 г. южновьетнамският президент е убит при военен преврат, а малко по-късно и Кенеди е застрелян, политическата обстановка в Южен Виетнам се дестабилизира. През 1964 г., наред с продължаващото проникване на партизански бойци, започва и открита военна интервенция на Северен Виетнам чрез редовни северновьетнамски войски. Те разполагат със стратегически предимства, особено благодарение на зоните за снабдяване в Северен Виетнам и в Лаос, както и на подкрепата на китайски военни части.

През 1964 г. САЩ променят своята военна стратегия. Докато Кенеди, а първоначално и Джонсън, пренебрегват позицията на Ростоу за преки военни удари срещу Северен Виетнам и Лаос, неговите предложения постепенно започват да получават внимание (Milne, 2008, pp. 141–150). Ростоу е убеден, че единствено военният натиск може да принуди Северен Виетнам да отстъпи. През 1965 г. Джонсън взема решение да изпрати редовни американски войски за защита на Южен Виетнам и да започне преки бомбардировки на Северен Виетнам. Стратегията на систематични бомбардировки, която Ростоу последователно подкрепя и за чието формулиране допринася, е насочена срещу северновьетнамската инфраструктура, линиите за снабдяване и зоните за отстъпление на Виетконг в Северен Виетнам и Лаос (Rostow, 2003, p. 333).

През 1966 г. Ростоу става съветник по националната сигурност на Джонсън и така придобива още по-силно влияние върху стратегическото вземане на решения във Вашингтон. Като хардлайнер той подкрепя разширяването на американското военно участие във войната срещу Северен Виетнам. Въпреки засилените бомбардировки и изпращането на американски войници обаче очакваните военни успехи не настъпват. Стига се до сериозен разрыв между Ростоу и министъра на отбраната Макнамара, а с нарастването на броя на загиналите американски войници популярността на войната в САЩ намалява (Milne, 2008, pp. 178–180). По-късно Ростоу (Rostow, 1972, pp. 438–467) ще раздели периода на Виетнамската война при управлението на Джонсън на пет фази и въпреки всичко ще разглежда американската интервенция и бомбардировките като фактор за стабилизиране на ситуацията.

С оттеглянето на Джонсън от властта и встъпването в длъжност на Ричард Никсън през януари 1969 г. приключва дейността на Ростоу като съветник по сигурността във Вашингтон. Новият съветник по националната сигурност е Хенри Кисинджър. Американските войски постепенно са изтеглени от Виетнам в рамките на доктрината Никсън.

Политическата работа на Ростоу във Вашингтон е многостранна и не се ограничава единствено до стратегически решения във Виетнамската война или до политиката за развитие. Тя обхваща и мерки на актуалната стопанска политика в САЩ (Rostow, 1972). В паметта на мнозина наблюдатели обаче той остава преди всичко като най-настойчивият защитник на бомбардировките.

Ретроспекция и обобщение

По-нататъшното изложение обобщава теоретичната позиция на Ростоу относно развитието, както и неговите външнополитически възгледи. Както посочихме, в теорията му за етапите на икономическото развитие последният от тях е фазата на масовото потребление, основана върху капиталистическа икономическа система (Rostow, 1960). Този етап се характеризира с относително високо равнище на благосъстояние, със сравнително високи доходи, с широк достъп до потребителски стоки, с разрастване на сектора на услугите и с повишаване на мобилността.

По стандартите на сегашното десетилетие на XXI век равнището на стопанско развитие на голяма част от държавите по света може да бъде отнесено именно към тази фаза. Наред със старите индустриални страни в нея вече се намират и редица държави от Източна Европа, Латинска Америка и Азия. Политическите и икономическите трансформации в Източна и Югоизточна Европа, вкл. в Русия в

началото на 90-те години на миналото столетие, се превръщат в повратни моменти за бившите социалистически общества. След въвеждането на пазарни институции редица постсоциалистически държави постигат значително сближаване по доходи и потребление със западноевропейските икономики, макар скоростта и резултатите от този процес да се различават съществено между отделните страни. В този по-тесен смисъл част от постсоциалистическата трансформация може да намери своето обяснение през призмата на идеята на Ростоу за движение към общество на масово потребление, без това да предполага универсална или линейна траектория на развитие. В ретроспекция именно така Ростоу интерпретира случилото се (Младенова, 1996). Според него крахът на комунистическата система се дължи преди всичко на неспособността на съветската икономика, достигнала технологична зрялост след Втората световна война, да премине към икономика на масовото потребление. Към това той добавя провала в усвояването на новите технологии от 70-те години на XX век, задълбочаването на технологичния разрыв с развитите страни и отслабването на съветското влияние в развиващите се държави и в Китай. Днес чистата планова икономика продължава да функционира единствено в Северна Корея. Ростоу оценява прехода на Полша, Унгария и Чехия сравнително оптимистично, докато по отношение на Русия подчертава сложността на едновременното протичане на три процеса: преход от план към пазар, от диктатура към демокрация и от имперска структура към нови постсъветски отношения (Младенова, 1996, с. 120). В ретроспективен план тези процеси частично съответстват на очакването на Ростоу за нарастващото значение на пазарните механизми и на масовото потребление.

В своята теория за етапите Ростоу не уточнява изрично формата на държавно управление, т.е. моделът допуска процеси на развитие както в демократични, така и в авторитарни държави. В такъв смисъл може да бъде направен опит чрез неговия модел да се интерпретира и развитието на Китайската народна република. В Китай и във Виетнам въвеждането на социалистически пазарни стопанства води до възникването на смесени икономики в рамките на комунистическата политическа система. Икономическите реформи в Китай след 1978 г., официалното утвърждаване на концепцията за социалистическа пазарна икономика през 1992 г. и последвалото задълбочаване на международната интеграция, вкл. чрез присъединяването към Световната търговска организация през 2001 г., са съпътствани от продължителен период на бърз растеж, индустриална трансформация и разширяване на масовото потребление. В този контекст китайската траектория може да бъде интерпретирана чрез отделни елементи от модела на Ростоу. Същевременно тя представлява и важно предизвикателство към него, тъй като подобна трансформация се осъществява при комунистическо едностранно управление и при значителна роля на държавата в икономиката.

Във връзка с това китайският случай е обясняван и при пренебрегване на строго линейната логика, но все пак в духа на модела на Ростоу. Бургиньон и Плато аргументират например, че реформите след 1978 г. не създават изцяло нов капацитет за подем, а по-скоро освобождават вече съществуващи, но дотогава потискани сили като предприемачески дух, образователен потенциал и пазарна култура (Bourguignon & Platteau, 2026). От такава гледна точка китайският подем не е просто резултат от последователно преминаване през стadiите, а ефект от премахването на институционални ограничения пред вече наличен потенциал за растеж. Следователно Китай не представлява просто емпирично потвърждение на теорията за стadiите, а по-скоро е частен случай, който позволява да се видят едновременно както евристичната ѝ стойност, така и ограниченията на линейната ѝ логика.

За Ростоу политиката за развитие има ясно изразено геостратегическо измерение и е част от политиката на съдържане, осъществявана от САЩ през 50-те и 60-те години на миналия век (Rostow, 1985). Тази нормативна ориентация има за цел да ограничи комунистическото влияние на Съветския съюз и на Китай върху други държави и служи на националните интереси на Съединените щати.

Външната политика и политиката за развитие на Китайската народна република от 90-те години насам показват определени паралели с подхода на Ростоу. За целите на подобно сравнение обаче е необходимо да се разграничат различните форми на международно икономическо участие. Помощта за развитие, държавното и държавно подкрепяното кредитиране, търговското и експортното финансиране и преките инвестиции са различни инструменти и не бива да бъдат обединявани под общото понятие „помощ за развитие“. Сравнението с американската политика от времето на Ростоу следователно се отнася преди всичко до възможното съчетаване на цели на развитието с по-широки външнополитически и икономически интереси, а не до институционална идентичност между използваните инструменти.

Китайското международно икономическо присъствие включва различни форми на помощ, кредитиране и инвестиционно финансиране, като особено значима роля придобива трансграничното кредитиране от китайски държавни банки. Horn et al. (2025) показват мащаба на този процес и превръщането на Китай в един от основните държавни кредитори на развиващите се страни (вж. също Nowak, 2015). Част от кредитите са насочени към инфраструктурни и енергийни проекти, вкл. в държави от инициативата „Един пояс, един път“. Подобно финансиране може да задълбочава икономическите връзки между Китай и страните получатели, но неговите ефекти върху развитието, върху дълговата устой-

чивост и върху политическите отношения не са еднозначни. Поради това паралелът с американската политика за развитие през 50-те и 60-те години на миналото столетие трябва да се ограничи до общото геостратегическо измерение, а не да предполага сходство между конкретните финансови инструменти или техните последиствия.

Същевременно през 2025 г. администрацията на президента Доналд Тръмп предприема радикално реструктуриране на системата на американската помощ за развитие, вкл. чрез фактическото закриване на Американската агенция за международно развитие (United States Agency for International Development – USAID) и прехвърлянето на част от оставащите функции към Държавния департамент (Moynihan & Zupke, 2025). Този процес отново поставя въпроса за връзката между помощта за развитие и по-широките приоритети на външната политика, но не може да се разглежда като пряко завръщане към доктрината на Ростоу.

Ростоу остава в историята като водещият архитект на американската помощ за развитие през 50-те и 60-те години на XX век. Тя отразява важни елементи от неговото разбиране за икономическото развитие и има за цел социална и икономическа стабилизация на обществата. Нормативната концепция на Ростоу за развитието се превръща в част от по-широката интелектуална и политическа рамка, в която се формулират политиката за развитие и външната политика на САЩ през този период. Именно тук се проявява и една съществена разлика между Ростоу и Маркс. И двамата предлагат опит за общовалидна теория на общественото развитие, но докато Маркс предоставя преди всичко концептуален език на по-късни политически движения, Ростоу получава непосредствен достъп до процеса на вземане на държавни решения. Затова неговите идеи имат практическо отражение не само върху дебатите за икономическото развитие, но и върху реалната американска външна политика, макар конкретните политически и военни решения да се формират под въздействието на много по-широк кръг от фактори и участници.

От днешна гледна точка едно от основните ограничения на доктрината Ростоу е, че тя подценява възможността за провал на водената държавна политика. Сами по себе си капиталът, външната помощ, инфраструктурните инвестиции или следваната антикомунистическа политика не могат да предизвикат настъпването на стадий на подем. Съвременната теория на развитието поставя фокуса в анализа върху политически мотивираното блокиране на реформи, върху коалициите от (частни и публични) интереси, възпрепятстващи институционалната промяна, и върху способността на държавата да превърне растежа в устойчиво развитие. Именно тук подходът на Ростоу се оказва недостатъчен – той вижда държавата като стабилизиращ и мобилизиращ фактор, но не разглежда условията, при които самата държава се превръща в източник на застой, на ренти или

на институционални пречки.

След края на политическата си кариера Ростоу продължава да разширява историческия обхват на своята теория. В „Световната икономика: история и перспективи“ (Rostow, 1978) той поставя проблематиката на растежа в по-широка перспектива, включваща дългосрочната динамика на световната икономика, населението, индустриалния растеж и икономическите цикли. С други думи, по-късното му творчество не се свежда до механични доработки на модела от 1960 г., а представлява опит за разгръщането му в глобален исторически мащаб. В този смисъл Ростоу остава ярка фигура в историята на икономическата мисъл – икономист, отстояващ схващането, че анализът на икономическото развитие се нуждае от историческо въображение.

Представеното тук изследване показва, че теорията за етапите на икономическия растеж, антикомунистическите възгледи на Ростоу и практическата му дейност в американската политика са тясно свързани, но представляват различни равнища на неговото творчество и обществена роля. Теорията за етапите предлага историко-интерпретативен модел на модернизацията, в който икономическите промени са съпътствани от институционални, социални и технологични трансформации. Антикомунизмът придава на това разбиране ясно нормативно и геополитическо измерение, което намира отражение в позициите на Ростоу относно американската политика за развитие. Неговата ангажираност в реалната външна политика на САЩ и особено по отношение на Виетнам обаче не може да бъде сведена до пряко приложение на теорията за етапите, тъй като конкретните решения се формират в по-широк политически и стратегически контекст. В този смисъл изследователският въпрос получава положителен, но условен отговор – трите измерения са взаимосвързани, без между тях да съществува еднозначна причинна зависимост.

От ретроспективна гледна точка значението на Ростоу се състои по-малко в универсалната валидност на неговия линеен модел на етапите и повече в поставянето на икономическия растеж в широк исторически, институционален и обществен контекст. Опитът на постсоциалистическите икономики и особено развитието на Китай показват, че отделни елементи от модела запазват евристична стойност, но същевременно разкриват ограниченията на залегналата в основата му линейна логика и допускането за самоподдържащ се характер на растежа. Съвременната икономика на развитието поставя по-силен акцент върху ендогенната институционална промяна, върху немонотонните траектории на растежа и върху политическите условия, които могат да ускоряват или да блокират реформите. С оглед на това приносът на Ростоу трябва да се оценява по-скоро

като значим етап в следвоенната икономика на развитието, а не като универсална рамка на икономическата модернизация. Показателно за собствената му интелектуална нагласа остава преди всичко убеждението, изразено в интервюто с проф. Зоя Младенова от средата на 90-те години на XX век, че икономистите трябва да разглеждат настоящето като част от по-дълъг исторически процес (Младенова, 1996, с. 122).

Конфликт на интереси

Авторите декларират липса на конфликт на интереси.

Използвана литература

- Allen, D. W., Lueck, D. (2025). Agricultural Contracts and Transaction Costs. In: Ménard, C., Shirley, M. M. (eds.). *Handbook of New Institutional Economics*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-50810-3_27
- Armstrong, D. G. (2000). *The True Believer: Walt Whitman Rostow and the Path to Vietnam*. Ph.D. Thesis. The University of Texas at Austin.
- Arrighi, G. (2025). *The Long Twentieth Century*. Sofia: Iztok-Zapad. [Ариги, Дж. (2025). *Дългият двадесети век*. София: Изток-Запад] (in Bulgarian).
- Boianovsky, M. (2022). Voluminous, repetitive, and intractable: Samuelson on early Development Economics. *History of Political Economy*, 54 (1), 1–35. <https://doi.org/10.1215/00182702-9548316>
- Bourguignon, F., Platteau, J. P. (2026). What we have learned since Rostow. *World Development*, 201, 107335. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2026.107335>
- Dacey, D. C. (2018). Rostow, Walt Whitman (1916–2003). In: *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 3rd Edition. London: Palgrave Macmillan, 11812–11814.
- Egbert, H., Sedlarski, T., Todorov, A. B. (2022). Osnovi na savremennata ikonomika: Gunar Myurdal, sotsialnata darzhava i ikonomicheskoto razvitie. *Ikonomicheski i sotsialni alternativi*, No. 3, 120–130. [Егберт, Х., Седларски, Т., Тодоров, А. Б. (2022). Основи на съвременната икономика: Гунар Мюрдал, социалната държава и икономическото развитие. *Икономически и социални алтернативи*, No. 3, 120–130] (in Bulgarian). <https://doi.org/10.37075/ISA.2022.3.09>

- Egbert, H., Hoffstadt, M., Sedlarski, T., Todorov, A. B. (2025). Pioneers of development economics in the 1940s and 1950s: Foundations of contemporary economics. *Journal of Economic and Social Thought*, 12 (4), 171–194. <https://doi.org/10.65810/jest.2653>
- Egbert, H., Sedlarski, T., Todorov, A. B. (2025). Osnovi na savremennata ikonomika: Artar Luis i dvusekturniyat model na ikonomichesko razvitie. *Ikonomicheski i sotsialni alternativi*, 31 (3), 5–19. [Егберт, Х., Седларски, Т., Тодоров, А. Б. (2025). Основи на съвременната икономика: Артър Луис и двусекторният модел на икономическо развитие. *Икономически и социални алтернативи*, 31 (3), 5–19] (in Bulgarian). <https://doi.org/10.37075/ISA.2025.3.01>
- Engerman, D. C. (2009). *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. Oxford: Oxford University Press.
- Fishlow, A. (1965). Empty economic stages? *The Economic Journal*, 75 (297), 112–125. <https://doi.org/10.2307/2229239>
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Belknap Press.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Horn, S., Reinhart, C., Trebesch, C. (2025). China's lending to developing countries: From boom to bust. *Journal of Economic Perspectives*, 39 (4), 75–100. <https://doi.org/10.1257/jep.20241433>
- Itagaki, Y. (1963). Criticism of Rostow's stage approach: The concepts of stage, system and type. *The Developing Economies*, 1 (1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.1963.tb01138.x>
- Kanev, M. (red.). (2005). *Ikonomicheski teorii. Prozreniya i pristrastiya na velikite ikonomisti*. 4-to preraboteno i dopalнено izdanie. Veliko Tarnovo: Abagar. [Кънев, М. (ред.). (2005). *Икономически теории. Прозрения и пристрастия на великите икономисти*. 4-то преработено и допълнено издание. Велико Търново: Абагар] (in Bulgarian).
- Kennan, G. F. (1947). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, 25 (4), 566–582. <https://doi.org/10.2307/20030065>
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22 (2), 139–191. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x>
- Menzel, U. (2006). Walt Whitman Rostow (1916–2003). In: Simon, D. (ed.) *Fifty Key Thinkers on Development*, 211–217. London and New York: Routledge.

- Millikan, M., Rostow, W. W. (1957). *A Proposal: Key to an Effective Foreign Policy*. New York: Harper.
- Milne, D. (2008). *America's Rasputin: Walt Rostow and the Vietnam War*. New York: Hill and Wang.
- Mladenova, Z. (1996). Intervyu s prof. Uolt Rostou. *Ikonomicheska misal*, No. 2, 118–123. [Младенова, З. (1996). Интервю с проф. Уолт Ростоу. *Икономическа мисъл*, No. 2, 118–123] (in Bulgarian).
- Moynihan, D., Zuppke, R. (2025). The death of USAID: How Elon Musk and Donald Trump ended America's foreign aid agency. *Public Administration and Development*, 45 (4), 325–443. <https://doi.org/10.1002/pad.70011>
- Nowak, W. (2015). China's development aid strategies. *Chinese Business Review*, 14 (4), 201–209. <https://doi.org/10.17265/1537-1506/2015.04.004>
- Pearce, K. C. (1999). Narrative reason and cold war economic diplomacy in W. W. Rostow's Stages of Economic Growth. *Rhetoric and Public Affairs*, 2 (3), 395–414. <https://doi.org/10.1353/rap.2010.0140>
- Rostow, W. W. (1953a). *The Process of Economic Growth*. Oxford: Clarendon.
- Rostow, W. W. (1953b). *The Dynamics of Soviet Society*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rostow, W. W. (1954). *The Prospects for Communist China*. Cambridge: Technology Press of MIT.
- Rostow, W. W. (1956). The Take-off into self-sustained growth. *The Economic Journal*, 66 (261), 25–48. <https://doi.org/10.2307/2227401>
- Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *Economic History Review*, 12 (1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1959.tb01829.x>
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (1961). Guerrilla warfare in the underdeveloped areas. *Department of State Bulletin*, 45 (1154), 233–238.
- Rostow, W. W. (1971). *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (1972). *The Diffusion of Power: An Essay in Recent History*. New York: Macmillan.
- Rostow, W. W. (1978). *The World Economy: History and Prospect*. Austin: University of Texas Press.
- Rostow, W. W. (1984). Development: The political economy of the Marshallian long period.

- In: Meier, G. M., Seers, D. (eds.). *Pioneers in Development*. New York: Oxford University Press for the World Bank, 229–261.
- Rostow, W. W. (1985). *Eisenhower, Kennedy, and Foreign Aid*. Austin: University of Texas Press.
- Rostow, W. W. (1993). *Stadii na ikonomicheskiya rastezh. Nekomunisticheski manifest*. Burgas: DELFIN-PRES. [Ростоу, У. У. (1993). *Стадии на икономическия растеж. Нekomunistически манифест*. Бургас: ДЕЛФИН-ПРЕС] (in Bulgarian).
- Rostow, W. W. (2003). *Concept and Controversy: Sixty Years of Taking Ideas to Market*. Austin: University of Texas Press.
- Samuelson, P. A. (1955). *Economics: An Introductory Analysis*. 3rd ed. New York: McGraw-Hill.
- Sedlarski, T. (2025). *Economic Theories: History of Economic Thought*. Third Edition. Sofia: Sofia University Publishing House. [Седларски, Т. (2025). *Икономически теории: История на икономическата мисъл*. Трето издание. София: УИ „Св. Климент Охридски“] (in Bulgarian).
- Sedlarski, T., Egbert, H. (2016). *Osnovi na savremennata iekonomika: Aleksandar Gershenkron. Ikonomicheska misal*, No. 1, 133–141. [Седларски, Т., Егберт, Х. (2016). *Основи на съвременната икономика: Александър Гершенкрон. Икономическа мисъл*, No. 1, 133–141] (in Bulgarian). <https://doi.org/10.56497/etj1661107>
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Swan, T. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32 (2), 334–361. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1956.tb00434.x>
- Syrquin, M. (1988). Patterns of structural change. In: Chenery, H., Srinivasan, T. N. (eds.). *Handbook of Development Economics*, Vol. 1, 203–273.

Хенрик Егберт е доктор по икономика, професор в Университета за приложни науки Анхалт, Германия, henrik.egbert@hs-anhalt.de

Теодор Седларски е доктор по икономика, професор в Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, sedlarski@feb.uni-sofia.bg

Александър Б. Тодоров е доктор по икономика, главен асистент в катедра „Обща икономическа теория“ на Икономически университет – Варна, atodorov@ue-varna.bg

Henrik Egbert, PhD, is a Professor at Anhalt University of Applied Sciences, Germany, henrik.egbert@hs-anhalt.de

Teodor Sedlarski, PhD, is a Professor at the Faculty of Economics and Business Administration of Sofia University "St. Kliment Ohridski", sedlarski@feb.uni-sofia.bg

Aleksandar B. Todorov, PhD, is a Chief Assistant Professor at the Department of General Economic Theory of the University of Economics – Varna, atodorov@ue-varna.bg

FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY ECONOMICS: WALT ROSTOW ON THE STAGES OF ECONOMIC GROWTH, DEVELOPMENT POLICY AND ANTI-COMMUNISM

Abstract: This article examines the scholarly contribution and political activity of Walt W. Rostow (1916–2003) through a historical-interpretative approach. It focuses on his stages of economic growth as an alternative to Marxist interpretations of development and as part of broader post-war debates in development economics. The analysis shows that Rostow's stage theory, anti-communist worldview and involvement in U.S. development policy were closely related but should not be conflated, while U.S. strategy in Vietnam cannot be treated as a direct application of his theory. In retrospect, elements of Rostow's model remain useful for interpreting post-socialist transformations and China's development, but its explanatory power is limited by linearity and an assumption of self-sustaining growth.

Keywords: Rostow; stages of economic growth; development; anti-communism; China

JEL codes: B31; O10; O53; P11; P20

Как да се цитира тази статия:

How to cite this article:

Egbert, H., Sedlarski, T., Todorov, A. B. (2026). Osnovi na savremennata ikonomika: Walt Rostow za stadiite na ikonomicheskiya rastezh, politikata za razvitie i antikomunizma. (Foundations of Contemporary Economics: Walt Rostow on the Stages of Economic Growth, Development Policy and Anti-Communism). *Economic Thought Journal*, 71 (3), 424–446 (*in Bulgarian*). <https://doi.org/10.56497/etj2671304>

УСТОЙЧИВОТО БАНКИРАНЕ КАТО ПРОЦЕС НА ИНСТИТУЦИОНАЛНА АДАПТАЦИЯ: РЕГУЛАТОРНА РАМКА И ПРИЛОЖЕНИЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И В БЪЛГАРИЯ

Даниела Д. Попниколова

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Резюме: Разгледано е устойчивото банкиране като проявление на концепцията за устойчиво развитие в съвременната финансова система. В изследването то се интерпретира като процес на институционална адаптация, обусловен от взаимодействието между регулаторен натиск, икономически стимули и променящи се обществени очаквания. На основата на концепцията за тройния баланс, теорията на заинтересованите страни и институционалната теория е изградена интегрирана аналитична рамка за интерпретация на устойчивото банкиране. Защиства се тезата, че устойчивото банкиране представлява преди всичко процес на институционална адаптация към регулаторната и икономическата среда, а не напълно завършен и универсално приложим модел на трансформация на финансовата система.

Специално внимание е отделено на ролята на Европейската инвестиционна банка (ЕИБ) като институционален механизъм за прилагане на политиките за устойчиво финансиране в Европейския съюз. Анализът показва, че устойчивото банкиране постепенно се утвърждава като структурен елемент на съвременния банков модел, но същевременно разкрива противоречия, свързани с баланса между устойчивост, финансова ефективност и конкурентоспособност. В българския контекст се установява тенденция към интегриране на устойчиви практики, но процесът остава силно зависим от външен институционален натиск, което създава риск от формално прилагане на ESG политики.

Основният принос на изследването се състои в обвързването на теоретичните модели с анализа на ЕИБ и българския банков сектор, като се аргументира, че устойчивото банкиране трябва да се разглежда като динамичен и нееднозначен процес, чиято ефективност зависи от институционалната среда и от степента на реална интеграция на ESG принципите.

Ключови думи: устойчиво банкиране; ESG; институционална адаптация; Европейска инвестиционна банка; устойчиво финансиране; България

JEL codes: F64; Q51; Q56

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671305>

Received: 17 January 2026

Revised: 15 May 2026

Accepted: 26 July 2026

Увод

Концепцията за устойчиво развитие се утвърждава като една от най-влиятелните парадигми в съвременната икономическа мисъл, поставяйки под съмнение традиционните модели на икономически растеж, основани единствено на ефективността и максимизирането на печалбата. Класическите икономически теории разглеждат развитието предимно през призмата на ресурсната алокация и пазарното равновесие, докато устойчивото развитие въвежда допълнителни измерения, свързани със социалната справедливост, с екологичните ограничения и с междупоколенческата отговорност (United Nations, 1987; Mensah, 2019).

През последните десетилетия концепцията за устойчиво развитие постепенно се институционализира чрез международни инициативи като Конференцията в Рио де Жанейро, Протокола от Киото, Парижкото споразумение и Целите за устойчиво развитие на ООН. В рамките на Европейския съюз този преход се материализира чрез Европейския зелен пакт и развитието на регулаторна рамка за устойчиво финансиране (European Commission, 2019). По такъв начин устойчивостта постепенно се превръща от предимно екологична идея в комплексна икономическа и институционална парадигма.

В този смисъл финансовият сектор и по-специално банковата система заема ключово място в процеса на преход към устойчиво развитие. Чрез функцията си на посредник при разпределението на капитала банките оказват пряко влияние върху структурата на икономическата дейност и насочването на инвестициите. Това определя тяхната двойна роля – от една страна, като участници на финансовите пазари, а от друга – като институции, носещи отговорност за устойчивостта на икономическата система (Jeucken, 2001).

Устойчивото банкиране възниква като резултат от необходимостта от интегриране на екологични, социални и управленски фактори (Environmental, Social and Governance – ESG) в процеса на вземане на решения. ESG представлява рамка за оценка на дейността на организациите чрез интегриране на екологични, социални и управленски критерии при управлението на риска и инвестиционните решения. Устойчивото банкиране предполага разширяване на традиционната концепция за банков риск чрез включване на нефинансови фактори и на дългосрочни ефекти, свързани с климатичните промени, със социалното въздействие и с институционалната среда (Weber, 2014).

Въпреки нарастващото значение на устойчивото банкиране неговото съдържание и аналитичен обхват остават предмет на научни дебати. Основният въпрос е дали устойчивото банкиране представлява качествено нов модел, или е

адаптация на съществуващите банкови практики под въздействието на регулаторен и институционален натиск. Този въпрос е особено важен в контекста на Европейския съюз, където зеленият преход е свързан както с възможности за пренасочване на капитала, така и с рискове от увеличаване на регулаторната тежест и от загуба на конкурентни предимства.

Устойчивото банкиране все по-често се разглежда като необходим отговор на климатичните и на социалните предизвикателства и като инструмент за ограничаване на дългосрочните системни рискове. Наред с потенциалните положителни ефекти обаче възникват въпроси относно икономическата ефективност на устойчивите политики, нарастващите регулаторни разходи и възможните последиствия за конкурентоспособността на европейския финансов сектор. Допълнителни предизвикателства произтичат от засилващата се фрагментация на световната икономика и от различията в подходите към зелената трансформация между отделните държави и икономически региони (European Commission, 2021). В подобна среда съществува риск устойчивостта да бъде сведена предимно до процес на нормативно съответствие и изпълнение на ESG изисквания, без това непременно да води до дълбока структурна промяна на финансовите практики и на институционалната среда (Weber, 2014).

Същевременно зеленият преход не бива да бъде възприеман като еднозначно положителен процес, тъй като създава нови форми на системен риск за финансовата система. Климатичните промени могат да породят трудно прогнозируеми събития със значително въздействие върху финансовата стабилност, което поставя под въпрос приложимостта на традиционните модели за управление на риска. Това предполага необходимост от адаптиране на банковите стратегии и от преосмисляне на съществуващите механизми за оценка на риска в условията на нарастваща несигурност и структурна промяна (Бобева и др., 2023). От тази гледна точка устойчивото развитие не трябва да се разглежда като еднозначен и линеен процес, а като поле на взаимодействие между икономическа ефективност, регулаторни ограничения и дългосрочни обществени цели.

Целта на представеното изследване е да анализира устойчивото банкиране чрез интегриране на водещи теоретични подходи и да оцени неговото практическо приложение в европейски и национален контекст. За постигането на тази цел е приложен качествен сравнителен и институционален подход. Изследването съчетава теоретичен анализ на основните концепции за устойчив модел на банкова дейност, преглед на регулаторната рамка на ЕС и интерпретация на емпирични данни за дейността на Европейската инвестиционна банка (ЕИБ) и българския банков сектор. Използвани са официални документи и данни на Евро-

пейската комисия, на ЕИБ, на Българската народна банка (БНБ) и на международни регулаторни институции за периода 2020–2025 г. Изборът на ЕИБ е обоснован от ролята ѝ на наднационална финансова институция и водещ инструмент за прилагане на политиките за устойчиво финансиране в ЕС (European Investment Bank, 2021). Българският банков сектор е разгледан като пример за малка и отворена икономика, в която устойчивото банкиране се развива под силното въздействие на европейската регулаторна среда (Българска народна банка, 2025a; 2025b).

Изследването развива съществуващите интерпретации на устойчивото банкиране чрез изграждането на интегрирана аналитична рамка, която обединява концепцията за тройния баланс, теорията на заинтересованите страни и институционалната теория. В съответствие с този подход устойчивото банкиране се разглежда като форма на институционална адаптация, обусловена от взаимодействието между регулаторен натиск и пазарни стимули. Допълнителен принос представлява обвързването на тази теоретична рамка с практическото приложение чрез анализа на дейността на Европейската инвестиционна банка и на българския банков сектор, което позволява оценка на ограниченията и на противоречията при реализирането на устойчивото финансиране.

Теоретична рамка

Концепцията за устойчиво развитие възниква като реакция срещу модела на икономически растеж, основан върху интензивно използване на природните ресурси и пренебрегване на дългосрочните екологични и социални последици. Съществено значение за нейното концептуално утвърждаване има докладът „Нашето общо бъдеще“ (известен и като Доклада Брундтланд), публикуван през 1987 г. от Световната комисия по околна среда и развитие към ООН, който дефинира устойчивото развитие като развитие, удовлетворяващо потребностите на настоящето, без да компрометира възможностите на бъдещите поколения да удовлетворяват своите потребности (United Nations, 1987). През следващите десетилетия устойчивото развитие постепенно се институционализира чрез международни инициативи като Протокола от Киото (1997 г.), Парижкото споразумение (2015 г.) и Целите за устойчиво развитие на ООН, а в рамките на Европейския съюз – чрез Европейския зелен пакт (2019 г.) и развитието на регулаторна рамка за устойчиво финансиране (European Commission, 2019).

Разгледаното развитие показва, че концепцията за устойчиво банкиране постепенно преминава от доброволни инициативи към институционализирана система от регулаторни и пазарни механизми. Това позволява устойчивото банкиране да бъде интерпретирано като процес на адаптация към променящата се

икономическа и институционална среда.

Същевременно устойчивото банкиране е резултат от еволюция на традиционния банков модел, при която финансовата рентабилност се съчетава с оценка на социалното и на екологичното въздействие (Weber, 2014). В литературата този процес се интерпретира чрез различни теоретични подходи, които обясняват мотивацията и поведението на банковите институции (Jeucken, 2001). Във връзка с това могат да бъдат обособени три основни концептуални направления – концепцията за тройния баланс, теорията на заинтересованите страни и институционалната теория, които трябва да се разглеждат в тяхната взаимовръзка.

Концепцията за тройния баланс (Triple Bottom Line), въведена от Джон Елкингтън, разглежда организационната ефективност не само през призмата на финансовите резултати, но и чрез нейното социално и екологично въздействие, като предполага едновременно създаване на икономическа, социална и екологична стойност (Elkington, 1997). Този подход представлява опит за преосмисляне на традиционните критерии за икономически успех чрез разширяване на оценката на организационната дейност отвъд краткосрочните финансови показатели. Той обогатява традиционното разбиране за ефективност чрез включване на оценка на въздействието върху обществото и върху околната среда (Elkington, 1997). В контекста на банковата дейност това намира израз в интегрирането на екологични, социални и управленски фактори (ESG) в процеса на кредитиране, в засиленото внимание към дългосрочните рискове и в разширяването на понятието за ефективност отвъд чисто финансовите показатели (Weber, 2014). По този начин банките постепенно преминават от краткосрочна ориентация към по-широк стратегически хоризонт.

Прилагането на концепцията обаче е свързано със съществени ограничения, произтичащи от необходимостта от едновременно постигане на различни цели, което често води до компромиси между икономическата рентабилност и екологичните или социалните изисквания (Elkington, 1997). Освен това ограничената измеримост на нефинансовите показатели затруднява обективната оценка на устойчивостта (Weber, 2014). Част от икономическата литература поставя под въпрос възможността за постигане на едновременно висок икономически растеж, екологична устойчивост и социална справедливост. Според критичните подходи съществува напрежение между целите на конкурентоспособността и строгите екологични регулации, особено в условията на глобална икономическа конкуренция. Това поражда съмнения относно възможността за едновременно постигане на икономически и екологични цели в рамките на банковата дейност, най-вече в контекста на конкурентен пазар.

В допълнение към този подход *теорията на заинтересованите страни*, въведена от Едуард Фрийман, разширява разбирането за целите на организацията, като включва интересите на широк кръг участници – клиенти, инвеститори, държава и общество. В банковия сектор това се проявява чрез повишена прозрачност, интегриране на социални цели и засилено управление на репутационния риск. Така погледнато, устойчивото банкиране може да се разглежда като процес на балансиране на интересите на различни групи, което е от съществено значение за дългосрочната стабилност на финансовите институции (Freeman, 1984).

Наред с това практическото приложение на теорията поставя съществени предизвикателства, свързани с приоритизирането на интересите, тъй като конфликтите между различните групи могат да доведат до неопределеност при вземането на решения. В условията на икономическа несигурност и финансова нестабилност банките нерядко са принудени да приоритизират финансовата стабилност за сметка на част от социалните или на екологичните цели. Това ограничава приложимостта на теорията в ситуации, при които икономическите цели влизат в противоречие със социалните или с екологичните изисквания, което е често срещано в банковата практика.

Институционалната теория на Дъглас Норт предоставя цялостна рамка за обяснение на процесите на организационна адаптация чрез ролята на формалните и на неформалните институции, които определят поведението на икономическите субекти. В този контекст устойчивото банкиране може да бъде интерпретирано като форма на институционална трансформация, при която банките променят своите стратегии и практики в отговор на измененията в регулаторната и в икономическата среда (North, 1990). Това обяснява защо устойчивите практики се разпространяват особено активно в рамките на силно регулирани икономически системи като Европейския съюз (Weber, 2014).

Разглеждането на устойчивото развитие като динамичен процес предполага, че устойчивостта не се постига чрез еднократна регулаторна намеса, а чрез продължителна институционална промяна и търсене на баланс между различни икономически и обществени цели. В този смисъл устойчивото банкиране може да бъде интерпретирано не само като реакция на външен натиск, но и като механизъм за преодоляване на противоречията между финансовата ефективност и дългосрочните цели на устойчивото развитие (Йовков и др., 2010).

Подобен подход обаче също има своите ограничения, тъй като поставя основен акцент върху институционалната среда и невинаги отчита в достатъчна степен ролята на вътрешните стратегически решения и мотивацията на организациите. Това поражда въпроса дали устойчивото банкиране представлява резултат от доброволна промяна, или предимно от регулаторно обусловено поведение, което

е от съществено значение за оценката на неговата дългосрочна устойчивост.

Организациите често възприемат устойчиви практики поради стремеж към институционална легитимност, а не непременно поради доказана икономическа ефективност. Това създава риск устойчивото банкиране да се превърне във формален процес на съответствие с ESG изисквания, без да води до съществена промяна в банковата дейност. Именно тук институционалната теория е особено полезна. Тя позволява да се разграничат реалната структурна промяна и адаптивното поведение, мотивирано от необходимостта за поддържане на институционална легитимност.

В своята съвкупност разгледаните теоретични подходи показват, че устойчивото банкиране не може да бъде обяснено чрез единна аналитична перспектива. То представлява резултат от взаимодействието между икономически стимули, социални очаквания и институционален натиск. Концепцията за тройния баланс акцентира върху разширяването на критериите за ефективност, теорията на заинтересованите страни подчертава необходимостта от съобразяване с интересите на различни групи, а институционалната теория обяснява влиянието на регулаторната и на социалната среда върху поведението на финансовите институции. Тяхното комбинирано приложение позволява по-пълно разбиране на устойчивото банкиране като процес на институционална адаптация и обосновава необходимостта от анализ на регулаторната рамка като ключов фактор за неговото практическо приложение.

Регулаторна рамка на устойчивото банкиране

Като част от Групата на Световната банка, подпомагаща растежа на частния сектор в развиващите се пазари, Международната финансова корпорация (The International Finance Corporation – IFC) играе водеща роля в създаването на глобални стандарти за устойчиво финансиране чрез разработването на рамка за управление на екологични и социални рискове. Осемте стандарта за резултатност на IFC (Performance Standards) представляват систематизиран подход за идентифициране, оценка и управление на въздействието на инвестиционните проекти върху околната среда и върху обществото. Тези стандарти въвеждат принципи, свързани с превенция и смекчаване на негативните ефекти, с ангажиране на заинтересованите страни, с прозрачност и отчетност, както и с управление на риска през целия жизнен цикъл на проекта.

Значението на стандартите на IFC се състои не само в тяхното приложение при финансирани от институцията проекти, но и в широкото им възприемане от търговските банки като основа за вътрешни политики за управление на ESG рискове

(International Finance Corporation, 2012). В такъв смисъл те могат да бъдат разглеждани като пример за т. нар. меко регулиране (soft law), което чрез доброволно прилагане оказва съществено влияние върху поведението на финансовите институции. Въпреки това доброволният характер на тези стандарти поражда съмнения относно степента, в която те могат да гарантират реална трансформация на банковите практики, особено при липса на задължителни механизми за контрол и санкции.

В тясна връзка със стандартите на IFC Екваториалните принципи (Equator Principles – EPs) представляват доброволна рамка, използвана от финансовите институции при оценка на проектното финансиране. Те включват категоризация на проектите според степента на риск, задължителна оценка на въздействието върху околната среда и обществото, изискване за планове за управление на риска и последващ мониторинг и отчетност (Equator Principles, 2023). От теоретична гледна точка тези принципи могат да бъдат интерпретирани през призмата на теорията на заинтересованите страни (Freeman, 1984), тъй като поставят акцент върху взаимодействието с местните общности и с други засегнати групи.

Въпреки широкото им разпространение EPs се характеризират с ограничения, произтичащи от тяхната доброволна природа. Липсата на правно обвързващ характер и санкции при неспазване ограничава ефективността им като инструмент за реална промяна, което поставя въпроса дали тяхното прилагане е резултат от действителна ангажираност с устойчивостта, или по-скоро от репутационни съображения.

Допълнително развитие на регулаторната рамка се наблюдава в дейността на Базелския комитет по банков надзор, който постепенно интегрира климатичните и екологичните рискове в съществуващите надзорни механизми. Макар Базел III първоначално да е насочен към гарантиране на финансовата стабилност, през последните години неговият обхват се разраства чрез включване на климатични рискове в стрес тестовете, развитие на надзорни очаквания за управление на ESG рискове и въвеждане на изисквания за разкриване на информация (Basel Committee on Banking Supervision, 2021).

Интегрирането на климатичните рискове в банковия надзор представлява важна стъпка към разширяване на разбирането за финансова стабилност отвъд традиционните макроикономически и кредитни рискове. В същото време ограничената надеждност на климатичните сценарии и трудностите при количественото измерване на дългосрочните рискове поставят под въпрос ефективността на част от надзорните инструменти.

На равнището на Европейския съюз рамката за устойчиво финансиране достига висока степен на развитие, характеризираща се с комплексност и значителна институционализация. Европейският зелен пакт представлява стратегическа инициатива, насочена към промяна в модела на функциониране на икономиката на ЕС и превръщането ѝ в климатично неутрална до 2050 г. Той поставя устойчивостта в центъра на икономическата политика чрез насочване на инвестиции към зелени проекти, ограничаване на въглеродно интензивните дейности и интегриране на климатичните цели във финансовия сектор (European Commission, 2019).

Развитието на тази регулаторна архитектура е свързано и с постепенното осъзнаване на ограниченията на традиционния линеен модел на икономическо развитие. В тези условия финансовият сектор постепенно променя своята функция – от посредник при разпределението на капитал към активен участник в процесите на структурна трансформация и насочване на ресурсите към дейности с висока дългосрочна устойчивост и ресурсна ефективност (Желязкова, 2020).

Наред с потенциалните възможности процесът на прилагане на Европейския зелен пакт е свързан и със значителни предизвикателства. Нарастващата сложност на нормативната рамка, необходимостта от значителни инвестиции и увеличаването на изискванията към финансовите институции могат да породят допълнителни разходи и ограничения. Това предполага, че ефективността на регулаторните механизми трябва да се оценява не само чрез степента на нормативно съответствие, но и чрез тяхната способност да стимулират реална промяна на финансовите практики и устойчиво разпределение на ресурсите.

Таксономията на ЕС е ключов инструмент за класифициране на икономическите дейности според тяхната устойчивост. Тя въвежда ясни критерии за определяне на устойчиви инвестиции, изисквания за прозрачност и рамка за съпоставимост между различни проекти и институции (European Parliament and Council, 2020). Въпреки това практическото ѝ прилагане е свързано със значителни затруднения, вкл. липса на достатъчно надеждни данни и сложност на критериите, което може да бъде особено значимо в по-малки икономики, характеризиращи се с ограничени административни и информационни ресурси.

Развитието на устойчивото банкиране в ЕС е допълнено от изискванията на Директивата за корпоративното отчитане във връзка с устойчивостта (CSRD), които разширяват обхвата на задължените субекти и стандартизират информацията. Тези изисквания допринасят за повишаване на прозрачността, улесняват оценката на риска и създават условия за по-добра интеграция на ESG факторите в банковата дейност (European Parliament and Council, 2022). В същото време тяхното прилагане води до увеличаване на административната тежест и изисква

значителни ресурси, което може да ограничи ефективността им, особено за по-малки институции.

Част от икономическата литература поставя под въпрос възможността за едновременно постигане на висок икономически растеж, екологична устойчивост и социална справедливост. Все по-често се откроява напрежението между целите на конкурентоспособността и засилените екологични изисквания, особено в рамките на Европейския съюз, където финансовите институции са изправени пред нарастваща административна тежест и значителни разходи по адаптация към ESG стандартите. Това напрежение играе особено голяма роля при оценката на устойчивото банкиране, тъй като банките трябва да съчетават целите на устойчивото развитие с изискванията за финансова стабилност, доходност и конкурентоспособност.

В своята съвкупност разгледаните механизми показват, че устойчивото банкиране се развива като резултат от взаимодействието между доброволни инициативи и задължителни регулаторни изисквания. Въпреки постигнатия напредък съществуват редица ограничения, вкл. риск от прекомерна регулация, възможности за регулаторен арбитраж и трудности при измерването на устойчивостта. В този смисъл съществува риск устойчивото банкиране да се превърне във формален процес на съответствие с ESG стандарти, а не в реална трансформация на банковата дейност. Това показва, че регулаторната рамка представлява необходима, но не и достатъчна предпоставка за развитието на устойчивото банкиране. Причината е, че неговата ефективност зависи не само от формалните правила, но и от способността на финансовите институции да адаптират своите практики към променящата се икономическа и институционална среда. От такава гледна точка новите банкови политики могат да бъдат разглеждани като важен инструмент за стимулиране на устойчивото банкиране, но тяхната ефективност зависи от степента, в която формалните регулаторни изисквания се трансформират в реални промени в банковите практики. Наличието на нормативна рамка само по себе си не гарантира постигането на устойчив модел на банкиране, ако липсват организационни промени, вътрешни стимули и дългосрочна стратегическа ориентация на финансовите институции.

Европейската инвестиционна банка и практическото приложение на устойчивото банкиране

Европейската инвестиционна банка заема важно място в процеса на развитие на устойчивото финансиране в рамките на Европейския съюз. Чрез своята кредитна и инвестиционна политика тя участва в насочването на капиталовите потоци

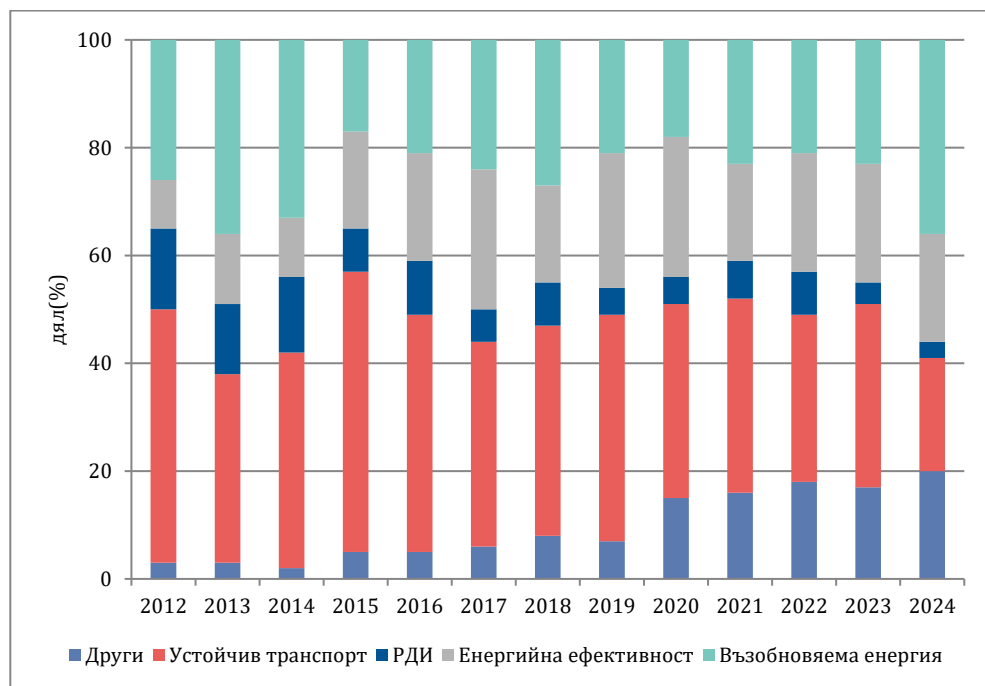
към дейности, съответстващи на целите на устойчивото развитие и на климатичния преход.

Институционалната специфика на банката я отличава от търговските финансови институции, тъй като тя функционира като финансова институция на Европейския съюз, насочена към подкрепа на стратегически политики и към дългосрочни инвестиционни приоритети, а не към максимизиране на краткосрочната печалба. Поради това нейната дейност трябва да бъде разглеждана в контекста на специфична институционална среда, в която финансовите цели се съчетават с реализирането на по-широки икономически и обществени приоритети.

Превръщането на ЕИБ в „климатична банка“ на ЕС е институционален отговор на нарастващия регулаторен и обществен натиск за интегриране на устойчивостта във финансовия сектор. Този процес се материализира чрез Пътната карта на климатичната банка за периода 2021–2025 г., която поставя конкретни количествени и качествени цели. Сред основните цели се открояват насочването на над 50% от финансирането към климатични и екологично устойчиви дейности и мобилизирането на инвестиции в размер на 1 трилион евро до 2030 г. Наред с това ЕИБ поставя задача за съгласуване на всички свои финансови операции с целите на Парижкото споразумение (European Investment Bank, 2021).

Прилагането на Пътната карта на ЕИБ показва значителен напредък по отношение на интегрирането на климатичните цели в инвестиционната дейност чрез увеличаване на дела на климатично ориентирани инвестиции, въвеждане на критерии за оценка на климатичния риск и ограничаване на финансирането на въглеродно интензивни дейности. Наличието на подобни механизми обаче не е автоматично доказателство за постигане на климатична устойчивост. Ефективността на тези политики зависи не само от обема на финансирането, но и от реалното въздействие върху икономическата структура и от способността на инвестициите да генерират дългосрочни устойчиви резултати. Това предполага, че изпълнението на целите на Пътната карта трябва да бъде възприемано като процес на адаптация, а не като окончателно постигнато състояние (European Investment Bank, 2021; 2024).

Банката постепенно преустановява финансирането на проекти, свързани с изкопаеми горива, и интегрира климатичните съображения в оценката на инвестиционните решения (фиг. 1). В този смисъл Пътната карта може да се разглежда не само като стратегически документ, а като инструмент за институционално реструктуриране на кредитната политика на ЕИБ в съответствие с целите на Европейския зелен пакт и Парижкото споразумение.

Източник: European Investment Bank (2024).

Фигура 1. Дял на климатичното и екологично финансиране на ЕИБ по категории (2021–2024 г.)

Данните от фиг. 1 показват устойчива възходяща тенденция в дела на финансирането, насочено към климатични и екологично устойчиви дейности (European Investment Bank, 2024). Това потвърждава тезата за трансформацията на ЕИБ от традиционна финансова институция към активен участник в устойчивия преход, но концентрацията на финансиране в определени сектори налага да се прецени дълбочината на тази промяна – тя може да бъде ограничена до адаптиране на съществуващи дейности, а не до фундаментална промяна в инвестиционната логика.

Нарастването на климатичното финансиране не означава непременно дълбока адаптация на икономиката. Концентрацията на инвестициите в ограничен брой сектори повдига въпроса за реалната диверсификация на устойчивото финансиране и за способността му да стимулира по-широка промяна в структурата на европейската икономика. Това е особено важно, тъй като устойчивото банкиране трябва да се оценява не само по обема на насочените средства, но и по реалното

им въздействие върху икономическата структура, върху технологичната модернизация и намаляването на климатичните рискове.

Анализът на дейността на ЕИБ може да бъде интерпретиран през разгледаните теоретични подходи, като същевременно изисква да се проучи тяхната приложимост в практиката. От гледна точка на концепцията за тройния баланс банката интегрира екологични, социални и управленски цели в своята кредитна политика, което потвърждава разширяването на критериите за ефективност. Паралелно с това обаче концентрацията на финансиране в определени сектори показва, че тази интеграция може да бъде частично ограничена и невинаги води до съществено изменение на инвестиционната логика.

През призмата на теорията на заинтересованите страни ЕИБ функционира като институция, която балансира интересите на множество участници, вкл. държави членки, публични институции и общество. Това се проявява чрез финансиране на проекти с висока обществена значимост. Необходимостта от съчетаване на различни цели обаче предполага наличие на потенциални конфликти между икономическата ефективност и социалните или екологичните изисквания, което поставя под въпрос степента на реално постигане на този баланс.

Институционалната теория предоставя най-убедителното обяснение за адаптацията на ЕИБ, като я разглежда като резултат от засилен регулаторен и нормативен натиск в рамките на Европейския съюз. От такава гледна точка банката може да бъде интерпретирана като пример за институционална адаптация. В същото време тази перспектива изисква да се обърне внимание дали наблюдаваните промени са резултат от вътрешно стратегическо пренасочване или предимно от необходимост за съобразяване с външни изисквания.

Въпреки постигнатия напредък оценката на ефективността на политиките на ЕИБ остава нееднозначна. Наблюдава се концентрация на финансирането в традиционни сектори като енергетика, транспорт и инфраструктура, което ограничава степента на структурна трансформация на икономиката. Освен това финансирането, насочено към адаптация към климатичните промени, продължава да бъде по-ограничено в сравнение с инвестициите в намаляване на емисиите, което създава дисбаланс между различните измерения на устойчивостта (European Investment Bank, 2024).

Допълнително предизвикателство представлява измерването на реалното въздействие на финансираните проекти. Въпреки наличието на ESG критерии

оценката често остава частично зависима от индикатори с ограничена съпоставимост, което затруднява обективната оценка на ефективността на устойчивото финансиране (Weber, 2014).

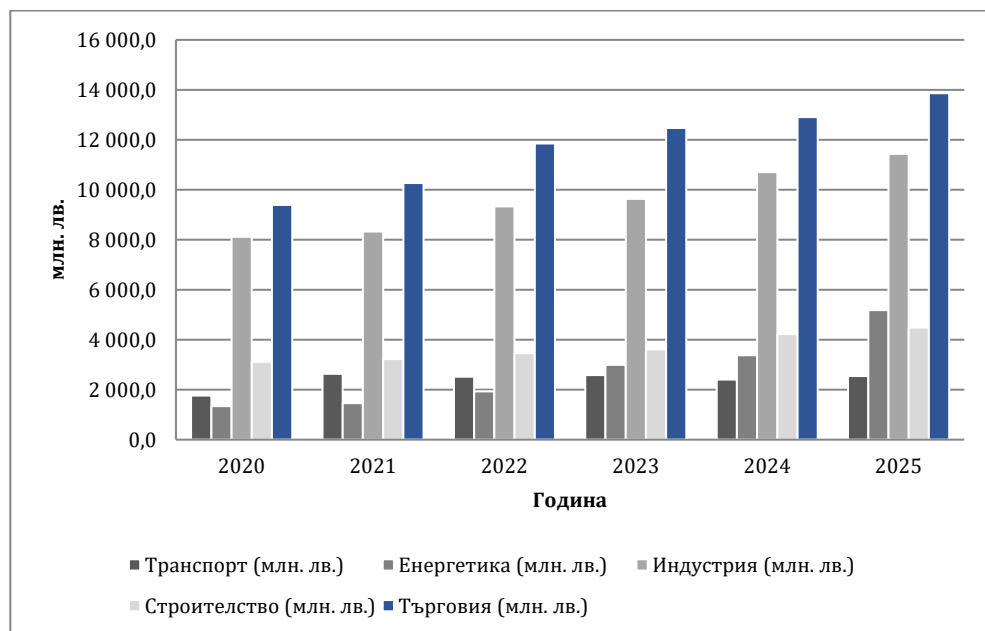
Практиката на ЕИБ показва, че устойчивото банкиране се развива като постепен и противоречив процес, при който институционалната адаптация често изпреварва реалната структурна промяна на финансовите практики. Това поставя под въпрос степента, в която устойчивото финансиране води до структурна промяна в икономиката, или остава предимно механизъм за съобразяване с нарастващите регулаторни и обществени изисквания.

Българският банков сектор в контекста на устойчивото банкиране

Българският банков сектор функционира в рамките на европейската финансова система и е в много голяма степен интегриран в нея, което предопределя неговото развитие в посока към устойчиви практики в банковата дейност. Секторът се характеризира с висока концентрация, със стабилни капиталови и ликвидни позиции и с активна кредитна дейност (Българска народна банка, 2025a). Същевременно много от банковите институции в страната са дъщерни дружества на големи европейски банкови групи, което предполага пренасяне на стратегически решения, вкл. политики, свързани с устойчивото финансиране, от нивото на компаниите майки към националния пазар.

Тази структурна зависимост означава, че развитието на устойчивото банкиране в България е в значителна степен обусловено от външни институционални фактори, произтичащи както от регулаторната рамка на Европейския съюз, така и от вътрешните политики на международните банкови групи. Вследствие на това внедряването на устойчиви практики често се осъществява чрез механизми на институционално въздействие и регулаторно съответствие, а не като резултат от самостоятелно формирана трансформация на националния банков сектор.

Подобна зависимост предполага, че прилагането на модели на устойчиво развитие не следва универсална логика, а се влияе сериозно от особеностите на конкретната институционална и икономическа среда. Това дава основание да се смята, че адаптирането на европейските модели на устойчиво банкиране към национално равнище изисква съобразяване със специфичните характеристики на местните финансови институции и икономическата структура (Христова-Балканска и Минчев, 2010).

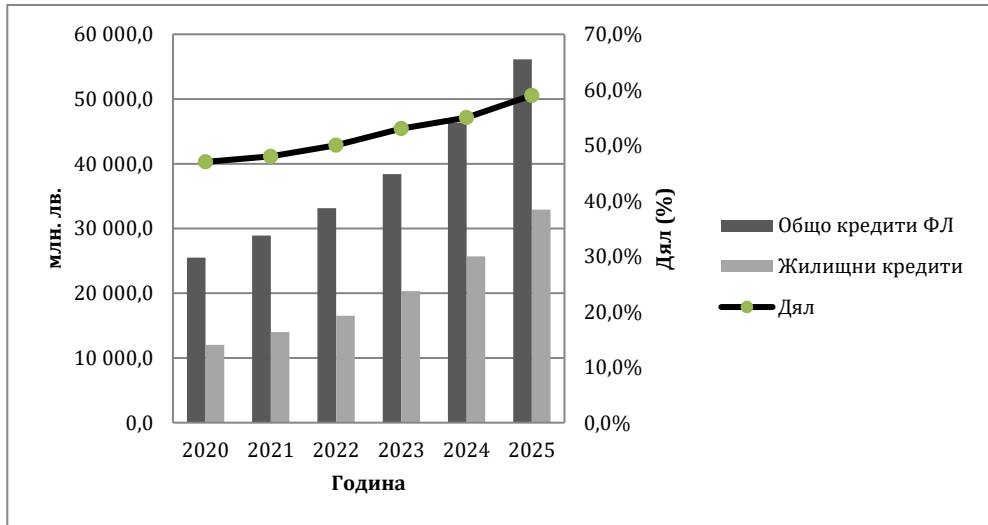

Източник: Собствени изчисления по данни на Българската народна банка.

Фигура 2. Кредити към нефинансови предприятия по основни сектори за периода 2020–2025 г.

Представените във фиг. 2 данни показват тенденция към нарастване на кредитирането в сектори, свързани с енергийния преход и с повишаването на ресурсната ефективност, вкл. енергетиката и дейности, обхващащи инвестиции в енергийна ефективност. Наблюдаваната динамика може да бъде интерпретирана като индикация за постепенно пренасочване на банковия ресурс към дейности, които съответстват на целите на устойчивото развитие и на нарастващото значение на климатичните политики в рамките на Европейския съюз. В този смисъл тенденцията е в съответствие с основната теза на изследването, че устойчивото банкиране се развива като процес на институционална адаптация под въздействието на регулаторен натиск и промени във външната среда. В същото време посочените тенденции не бива автоматично да се разглеждат като доказателство за наличие на дълбок преход към устойчив модел на банкиране. Те могат да бъдат повлияни както от регулаторни стимули, така и от общи макроикономически фактори и инвестиционни цикли. Това предполага необходимост от по-предпазлива интерпретация на наличните емпирични данни и от използване на допълнителни показатели за оценка на реалното интегриране на ESG принципите в банковата практика.

Допълнителна перспектива върху динамиката на кредитната активност предоставя развитието на жилищното кредитиране, което оказва съществено влияние върху строителния сектор и свързаните с него инвестиции (фиг. 3).

Източник: Собствени изчисления по данни на Българската народна банка.

Фигура 3. Развитие на жилищните кредити и на техния дял в общите кредити към физически лица в България за периода 2020–2025 г.

Данните показват устойчива възходяща тенденция при жилищното кредитиране от 2020 г. насам, което говори за нарастващото значение на ипотечните кредити в банковата система. Тази тенденция има значение за устойчивото банкиране, тъй като строителният сектор е пряко свързан с енергийната ефективност, с използването на устойчиви технологии и с финансирането на зелени инвестиции. Въпреки това нарастването на жилищното кредитиране само по себе си не предполага автоматично устойчив характер на банковата дейност, ако не е съпроводено от интегриране на ESG критерии в процесите на финансиране.

Връзката между европейските институции и националния контекст се проявява ясно чрез ролята на Европейската инвестиционна банка, която чрез своите финансови инструменти и партньорства с търговски банки влияе върху разпределението на ресурси в българската икономика. Чрез съфинансиране на проекти, кредитни линии и гаранционни механизми ЕИБ допринася за насочване на инвестиции към устойчиви дейности, като по този начин действа като посредник между европейската политика и националната практика.

Въпреки това ефектът от дейността на ЕИБ в България е опосредстван от спецификите на националния банков сектор, вкл. степента на развитие на капиталовия пазар, институционалната среда и наличието на подходящи проекти. Това означава, че трансферът на устойчиви практики не е автоматичен, а зависи от способността на местните институции да ги адаптират и прилагат ефективно.

В този контекст развитието на устойчивото банкиране в България остава неравномерно и в значителна степен зависимо от външен институционален натиск, от регулаторната среда и от стратегиите на международните банкови групи. Ограничената наличност на стандартизирани ESG данни и преобладаващото ориентиране към регулаторно съответствие създават предпоставки за заключението, че устойчивото банкиране се развива по-скоро като адаптивен процес, отколкото като резултат от вътрешно генерирана стратегическа трансформация.

Заключение

Извършеният анализ показва, че устойчивото банкиране постепенно се утвърждава като значим структурен елемент на съвременната финансова система, а не като временен регулаторен феномен, обусловен единствено от нарастващото значение на климатичните политики. Развитието му е резултат от сложното взаимодействие между икономически стимули, институционален натиск, регулаторни промени и променящи се обществени очаквания, което определя неговия комплексен и динамичен характер. В този смисъл устойчивото банкиране не може да се възприема като линеен и еднозначен процес, а като система от взаимосвързани икономически и институционални трансформации.

Интегрирането на концепцията за тройния баланс, теорията на заинтересованите страни и институционалната теория позволява да се изведе по-широка интерпретация на устойчивото банкиране, надхвърляща традиционното разбиране за него като съвкупност от ESG политики и регулаторни изисквания. Направеният анализ подкрепя тезата, че устойчивото банкиране трябва да бъде разглеждано като процес на институционална адаптация, при който финансовите институции постепенно променят критериите за ефективност чрез включване на нефинансови фактори, свързани с климатичните рискове, със социалното въздействие и с качеството на институционалната среда. Същевременно резултатите свидетелстват, че нито един от представените теоретични подходи не предоставя самостоятелно достатъчно обяснение на процеса, от което следва, че е необходимо тяхното комбинирано приложение при проучването на реалните банкови практики.

Анализът на Европейската инвестиционна банка и на европейската регулаторна

рамка показва, че новите политики и финансови механизми създават условия за пренасочване на инвестиционните потоци към дейности, свързани с устойчивото развитие и с климатичния преход. Наличието на регулаторна рамка обаче не представлява автоматично доказателство за постигане на устойчив модел на банкиране. Регулаторните механизми могат да бъдат разглеждани като необходима, но не и достатъчна предпоставка за реална трансформация на финансовата система. Ефективността на устойчивите политики зависи от степента, в която формалните изисквания се превръщат в реални промени в банковите стратегии, в управлението на риска и в инвестиционните решения.

От проведенния анализ на българския банков сектор става ясно, че са налице тенденции към постепенно интегриране на устойчиви практики, но същевременно съществуват редица ограничения, свързани с недостатъчна наличност на стандартизирани данни, с преобладаващо формално прилагане на ESG изисквания и със силна зависимост от външен институционален натиск. Получените резултати показват, че трансферът на устойчиви модели не протича автоматично и че ефективното прилагане на устойчивите банкови практики зависи в значителна степен от особеностите на националната институционална и икономическа среда.

Направените изводи позволяват да се заключи, че устойчивото банкиране трябва да бъде разглеждано не като окончателно постигнато състояние, а като продължаващ процес на адаптация и институционално развитие, при който съществува постоянно напрежение между стремежа към финансова ефективност, регулаторните изисквания и дългосрочните цели на устойчивото развитие. Това обуславя необходимостта от бъдещи изследвания, насочени към оценка на реалното въздействие на устойчивите банкови политики върху финансовата стабилност, върху управлението на риска и върху дългосрочната конкурентоспособност на финансовите институции.

Конфликт на интереси

Авторът декларира липса на конфликт на интереси.

Използвана литература

Basel Committee on Banking Supervision. (2021). *Climate-related financial risks: measurement methodologies*. Basel: Bank for International Settlements.

Bobeva, D., Zhelyazkova, V., Aleksandrova-Zlatanska, S., Palyova, Ya. (2023). *Prehodat*

- kam zelena iкономика na Evropeyskiya sayuz i predizvikelstva pred finansoviya sektor i publichните finansi na Balgariya. „Cherniyat lebed“ вече e „zelen“.* Sofiya: Institut za iкономически изследвания pri BAN. [Бобева, Д., Желязкова, В., Александрова-Златанска, С., Пальова, Я. (2023). *Преходът към зелена икономика на Европейския съюз и предизвикателства пред финансовия сектор и публичните финанси на България. „Черният лебед“ вече е „зелен“.* София: Институт за икономически изследвания при БАН] (*in Bulgarian*).
- Balgarska narodna banka. (2025a). *Bankite v Balgariya. April–Yuni 2025 g.* Sofiya: Balgarska narodna banka. [Българска народна банка. (2025a). *Банките в България. Април–юни 2025 г.* София: Българска народна банка] (*in Bulgarian*).
- Balgarska narodna banka. (2025b). *Kredit i depoziti po kolichestveni kategorii i iкономически deynosti.* Sofiya: Balgarska narodna banka. [Българска народна банка. (2025b). *Кредити и депозити по количествени категории и икономически дейности.* София: Българска народна банка] (*in Bulgarian*).
- Chambers & Partners. (2025). *Sustainability and ESG in Bulgaria.* London: Chambers and Partners.
- Colliers. (2024). *Real Estate Market Overview Bulgaria.* Sofia: Colliers.
- EBRD. (2024). *Green Economy Transition Report.* London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business.* Oxford: Capstone.
- Equator Principles. (2023). *Equator Principles Framework.* Available at <https://equator-principles.com>
- European Banking Authority. (2026). *Guidelines on ESG Disclosures.* Paris: European Banking Authority.
- European Commission. (2019). *The European Green Deal.* COM(2019) 640 final. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2021). *Fit for 55 Package.* Brussels: European Commission.
- European Investment Bank. (2021). *EIB Climate Bank Roadmap 2021–2025.* Luxembourg: European Investment Bank.
- European Investment Bank. (2024). *Evaluation of the EIB Group Climate Bank Roadmap 2021–2025.* Luxembourg: European Investment Bank.
- European Investment Bank Group. (2025). *Annual Report.* Luxembourg: European Investment Bank Group.
- European Parliament and Council. (2020). *Regulation (EU) 2020/852 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment. Official Journal of the European*

- Union, L 198/22 June 2020.
- European Parliament and Council. (2022). Directive (EU) 2022/2464 on Corporate Sustainability Reporting. *Official Journal of the European Union*, L 322/15.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman.
- Hristova-Balkanska, I., Minchev, V. (red.). (2010). *Ustoychivo razvitie i mnogoobrazie v Balgariya*. Sofiya: Ikopis. [Христова-Балканска, И., Минчев, В. (ред.). (2010). *Устойчиво развитие и многообразие в България*. София: Икопис] (in Bulgarian).
- International Finance Corporation. (2012). *Performance Standards on Environmental and Social Sustainability*. Washington, DC: IFC.
- Jeucken, M. (2001). *Sustainable Finance and Banking: The Financial Sector and the Future of the Planet*. London: Earthscan.
- Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles and implications for human action. *Cogent Social Sciences*, 5 (1), 1–21.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UniCredit. (2024). *Sustainability Statement*. UniCredit Bulbank.
- United Nations. (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, O. (2014). The financial sector's impact on sustainable development. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 4 (1), 1–8.
- Yovkov, I., Kolev, K., Shuleva, N., Marinova, V. (2010). *Ustoychivo razvitie na sotsialno-ikonomicheski sistemi s publichno-chasten karakter*. Sofiya: Avangard Prima. [Йовков, И., Колев, К., Шулева, Н., Маринова, В. (2010). *Устойчиво развитие на социално-икономически системи с публично-частен характер*. София: Авангард Прима] (in Bulgarian).
- Zhelyazkova, V. (red.). (2020). *Kragova ikonomika i ustoychivi finansi. Savremenni aspekti*. Sofiya: Izd. na VUZF „Sv. Grigoriy Bogoslov“. [Желязкова, В. (ред.). (2020). *Кръгова икономика и устойчиви финанси. Съвременни аспекти*. София: Изд. на ВУЗФ „Св. Григорий Богослов“] (in Bulgarian).

Даниела Д. Попниколова е докторант във Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“, 231530009@vfu.bg

Daniela D. Popnikolova is a PhD student at the Varna Free University "Chernorizets Hrabar", 231530009@vfu.bg

SUSTAINABLE BANKING AS A PROCESS OF INSTITUTIONAL ADAPTATION: REGULATORY FRAMEWORK AND APPLICATION IN THE EUROPEAN UNION AND BULGARIA

Abstract: The article examines sustainable banking as a result of the transformation of the concept of sustainable development within the contemporary financial system and as a process of institutional adaptation emerging under the influence of regulatory pressure, economic incentives, and changing societal expectations. Based on the concepts of the Triple Bottom Line, stakeholder theory, and institutional theory, the study develops an integrated analytical framework for interpreting sustainable banking.

The paper advances the thesis that sustainable banking should primarily be understood as a process of institutional adaptation to the regulatory and economic environment rather than as a fully completed and universally applicable model for the transformation of the financial system.

Special attention is devoted to the role of the European Investment Bank (EIB) as an institutional mechanism for implementing sustainable finance policies within the European Union. The analysis demonstrates that sustainable banking is gradually becoming a structural element of the contemporary banking model, while simultaneously revealing contradictions related to the balance between sustainability, financial efficiency, and competitiveness. In the Bulgarian context, the study identifies emerging trends toward the integration of sustainable practices, but also shows that the process remains partially formal and highly dependent on external institutional pressure, creating a risk of formal compliance with ESG policies.

The main contribution of the article lies in linking theoretical models with the analysis of the EIB and the Bulgarian banking sector, arguing that sustainable banking should be regarded as a dynamic and multidimensional process whose effectiveness depends on the institutional environment and the degree of actual integration of ESG principles.

Keywords: sustainable banking; ESG; institutional adaptation; European Investment Bank; sustainable finance; Bulgaria

JEL codes: F64; Q51; Q56

Как да се цитира тази статия: How to cite this article:

Popnikolova, D. D. (2026). Ustoychivoto bankirane kato protses na institutsionalna adaptatsiya: Regulatorna ramka i prilozhenie v Evropeyskiya sayuz i v Balgariya. (Sustainable Banking as a Process of Institutional Adaptation: Regulatory Framework and Application in the European Union and Bulgaria). *Economic Thought Journal*, 71 (3), 447–467 (in Bulgarian). <https://doi.org/10.56497/etj2671305>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RETAIL: CONSUMER ATTITUDES TOWARD VOICE COMMERCE

Septemvrina Kostova

University of National
and World Economy

ORCID 0009-0002-5312-1255

Goran Angelov

University of National
and World Economy

ORCID 0009-0000-0862-8685

Abstract: The global volume of e-commerce has been steadily increasing, prompting retailers to adopt online sales channels alongside traditional physical stores. A similar trend is observed in the adoption of artificial intelligence in retail, where AI is becoming a key prerequisite for market competitiveness. E-commerce encompasses multiple dimensions, and the present study focuses on one increasingly relevant area: voice commerce. The paper aims to examine the use of artificial intelligence in voice commerce through an online consumer survey and in-depth interviews with industry practitioners. The findings provide insights into consumer attitudes, perceived benefits, barriers to adoption, and the practical implications of AI-based voice commerce for improving customer experience and enhancing market competitiveness.

Keywords: artificial intelligence; voice commerce; e-commerce; consumer behaviour; retailing

JEL codes: L81; M31; O33

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2671306>

Received: 2 July 2026

Revised: 25 August 2026

Accepted: 18 September 2026

Introduction

Artificial intelligence (AI) has become an important operational tool that helps retailers manage costs, better align their offerings with consumer needs, and create more personalized customer experiences. However, the implementation of AI in retail cannot be compared to a software package that can simply be purchased, installed, and immediately put into operation. To generate meaningful benefits, AI systems in retail require access to well-structured, relevant, and high-quality data.

One of the key factors in developing effective AI-driven solutions is the creation and management of reliable databases. This process relies heavily on the expertise of data

analysts and AI specialists who have the knowledge required to develop, train, and optimize algorithms that support business objectives. By transforming large volumes of data into actionable insights, these experts enable retailers to improve decision-making, enhance customer engagement, and strengthen their competitive position in the market.

The aim of the present study is to analyse the potential for implementing AI-based voice commerce at eMAG and its impact on consumer behaviour, customer satisfaction, and the efficiency of the online shopping process. More specifically, the study examines the level of adoption, effectiveness, and consumer perception of voice commerce through AI technologies, such as virtual assistants and chatbots with voice interfaces, as well as its influence on consumer behaviour. The empirical object of the study comprises users of the eMAG platform.

Subject of the study:

The use of voice-based AI interfaces in online purchasing, with a focus on consumer behaviour, attitudes, and interaction.

Initial empirical gap:

Research on AI and voice commerce is mainly conducted at a conceptual or technological level, while fewer studies examine actual consumer behaviour, trust, perceived usefulness, and barriers to implementation in a specific online retail market. This article addresses this gap by providing empirical evidence from Bulgarian consumers and industry practitioners.

Research Questions

The study addresses the following research questions:

1. How do consumers perceive voice commerce on the eMAG platform, and to what extent do they use voice assistants and voice-based AI interfaces for online shopping?
2. To what extent does voice commerce improve the online shopping experience by facilitating product search, navigation, product selection, and purchase completion, including the time required to complete a purchase?
3. What factors influence consumer trust in voice-based AI technologies, and what are the main barriers to their adoption, particularly regarding security, personal data protection, and the limitations of voice technologies?
4. What are the main differences between traditional e-commerce and voice commerce from the consumer's perspective, and how may the implementation of AI-based voice interfaces influence customer experience, purchase completion, and conversion rates?

Research Hypotheses:

H1: The use of a voice assistant has a positive effect on customer satisfaction.

H2: AI-based product recommendations increase the average order value.

H3: Low trust in data security limits consumers' willingness to use voice commerce.

H4: Previous experience with voice assistants positively influences consumers' intention to use voice commerce.

In terms of retail operations, AI can help reduce costs and improve operational efficiency. For example, by providing intelligent customer service through chatbots and by personalizing the shopping experience with more accurate product and inventory-related recommendations based on customer preferences, AI can contribute to lower labour costs. It can also increase brand relevance by predicting consumer purchasing trends based on shopping patterns, customer interactions, and social media activity.

Advantages of Artificial Intelligence in Retail

Retail businesses with appropriate leadership and a data-driven mindset can benefit significantly from the implementation of AI. However, they must first establish a culture of decision-making based on reliable data and AI-generated insights. In today's competitive environment, retail leaders need to carefully assess the practical impact that AI-based solutions may have on their business processes. In addition to reducing costs, AI in retail can provide valuable customer insights, improve customer engagement, and support sales growth. As a result, AI is increasingly regarded as one of the key technologies shaping the future development and competitiveness of the retail sector.

As companies achieve cross-functional maturity in the use of AI, they can apply this technology to gain a deeper understanding of consumer preferences and behaviour across multiple channels. AI is capable of analysing large and seemingly unrelated datasets more quickly and comprehensively than traditional analytical tools, as it can identify patterns, correlations, and trends that may not be immediately visible through conventional methods.

Product recommendations provide multiple benefits for e-commerce retailers, including a higher number of returning customers, improved customer retention and sales, a more personalized shopping experience for online shoppers, and the opportunity to implement personalized email marketing campaigns.

Methodological Rationale for the Five-Step Framework for AI Implementation in Retail

The framework is conceptually consistent with established approaches to enterprise AI, data analytics, and iterative development, including the business-oriented perspective of Davenport and Ronanki (2018), the strategic role of AI and data described by Iansiti and Lakhani (2020), the data-analytic thinking proposed by Provost and Fawcett (2013), and the iterative logic of the CRISP-DM methodology (Chapman et al., 2000). Accordingly, the framework is presented as a proposed methodological systematization adapted to the specific characteristics of retail businesses, rather than as a universally established model attributed to a single author. The five-step framework presented in this study is an author-developed adaptation of established approaches to problem-driven innovation, data-centric analytics, and iterative implementation, tailored to the context of retail businesses.

The proposed framework follows the logic of *problem-driven and data-driven innovation*. Its central premise is that AI adoption should not begin with the selection of a particular technology but with the identification of a specific business problem whose solution may generate measurable value for the enterprise. This approach is consistent with contemporary perspectives on enterprise AI, which emphasize the importance of understanding the business context, identifying relevant use cases, and assessing the data available to support AI applications (Davenport & Ronanki, 2018; Iansiti & Lakhani, 2020).

This study proposes a five-step framework for introducing AI into retail businesses and transforming it into a source of competitive advantage. The framework consists of: (1) identifying the problem areas of the retail business; (2) determining the data required to address the selected problem; (3) establishing data collection and analysis practices; (4) developing a prototype for collecting and applying data to improve the selected business process; and (5) implementing the prototype in practice.

The first step, *identifying the problem areas of the retail business*, establishes the business rationale for AI adoption. It directs managerial attention towards processes where AI may improve operational efficiency, decision-making, customer experience, forecasting, inventory management, or other dimensions of business performance. This problem-oriented starting point helps prevent technology-driven implementation in which AI is introduced without a clearly defined organizational need.

The second and third steps reflect the *data-centric logic of AI implementation*. Identifying the data required to solve a business problem and establishing appropriate

practices for data collection, integration, processing, and analysis are essential because the effectiveness of AI applications depends substantially on the availability, quality, accessibility, and relevance of data. In retail, such data may include information on sales, inventory, prices, promotions, customer behaviour, supply chains, and store operations. The framework therefore treats data not merely as a technical input but as a strategic resource supporting the creation of business value (Provost & Fawcett, 2013; Iansiti & Lakhani, 2020).

The fourth step, *developing a prototype*, introduces an iterative and experimental dimension into the implementation process. The prototype is intended to assess whether the required data can be collected and processed successfully, whether the proposed AI application is technically feasible, and whether it can contribute to improving the selected business process. This stage makes it possible to test the expected value of the solution before committing to a broader implementation. In this respect, the framework is conceptually consistent with iterative approaches to data analytics and experimental innovation, including the logic of business understanding, modelling, evaluation, and deployment found in the CRISP-DM methodology (Chapman et al., 2000).

The fifth step, *implementing the prototype in practice*, represents the transition from an experimental solution to operational use. It involves integrating the AI application into the relevant business process, establishing performance indicators, and monitoring its effects on efficiency, costs, service quality, decision-making, or other relevant organizational outcomes. Implementation should therefore be understood not as the final technological act but as a process requiring managerial coordination, organizational adaptation, and continuous evaluation.

Artificial Intelligence as a Tool in Management Decisions

Artificial intelligence is increasingly used as a tool to support management decisions in retail and e-commerce. AI-based solutions enable retailers to analyse large volumes of customer, product, sales, and operational data in order to improve decision-making, optimize business processes, and enhance customer experience. When considering the adoption of such technologies, retailers should evaluate not only their potential benefits but also the organizational, technological, and data-related requirements for their effective implementation.

New AI tools are helping to create more competitive opportunities for retailers by improving search, personalization, merchandising, and product discovery. One example

is Fast Simon, which offers AI-based shopping optimization solutions and provides software development tools that can be integrated into e-commerce user interfaces. Such solutions allow retailers to improve product search, filtering, A/B testing, personalized recommendations, and visual discovery.

Another AI-powered platform for online retailers is Vizia, which focuses on the use of visual data to support conversion optimization. Vizia's AI platform helps e-commerce retailers evaluate how consumers perceive product images and visual content. This enables retailers to optimize their visual presentation and identify which product images are more likely to motivate target consumers to make online purchases.

Fast Simon's software development kit requires limited code integration and allows retailers to connect its platform with different e-commerce user interfaces. Combined with a self-managed dashboard, such AI-based solutions provide retailers with greater control over key retail functions, including merchandising, search, A/B testing, collection filters, personalization, visual discovery, and product recommendations.

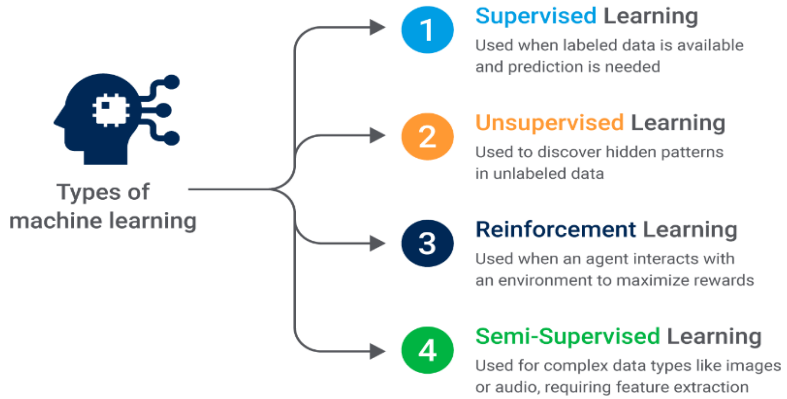
AI helps democratize access to advanced retail technologies by enabling a broader range of retailers to compete more effectively. Most retailers, including many large brands, do not have the extensive engineering resources available to companies such as Amazon. AI-based e-commerce tools and intelligent digital assistants, such as Google Duplex, are developing capabilities that support automated and voice-enabled shopping processes, including:

- creating shopping lists based on the shopper's natural voice commands;
- automated product search;
- placing online orders on behalf of the customer.

Among the main applications of AI in e-commerce, some are particularly effective in supporting both physical and online retail objectives. Artificial intelligence is a key driver of transformation in the retail sector and an important source of competitive advantage. This transformation is based on several technological developments, including machine learning (ML), natural language processing (NLP), computer vision, and predictive analytics.

• *Machine learning (ML)*, as a branch of artificial intelligence, focuses on the development of algorithms that learn from collected data, identify patterns, make predictions, and support decision-making. These models are not programmed only through explicit rules; instead, they improve their performance by learning from data. One of the key advantages of ML is its ability to process large and complex datasets that would otherwise require extensive manual analysis.

What are types of machine learning?

Source: Akamai (n.d.).

Figure 1. Types of machine learning

- *Natural language processing (NLP)* is a key AI technology underlying many everyday digital services, including virtual assistants such as Siri and Alexa, machine translation systems, and increasingly accurate text prediction tools. NLP enables machines to process, interpret, and generate human language, thereby facilitating more natural interaction between users and digital systems.

In e-commerce, NLP can be applied to product recommendations, customer service chatbots, voice-based search, and sentiment analysis of customer reviews. By analysing user preferences, browsing history, and textual feedback, NLP helps retailers better understand customer needs and improve the personalization of the online shopping experience (International Organization for Standardization, n.d.).

- *Computer vision* is a subfield of AI that enables machines to analyse and interpret visual data, such as images and videos. It uses machine learning techniques to extract relevant insights from visual information. Computer vision can be understood as the interaction of three main processes that work together and inform one another: recognition, reconstruction, and reorganization (IBM, n.d.).

- *Predictive analytics* is widely used in marketing, as it enables retailers to forecast customer behaviour, preferences, and needs. More specifically, it refers to a statistical and data-driven approach that supports customer retention strategies, improves loyalty management, and helps reduce customer churn (Talend, n.d.).

These technologies increasingly aim to support hyper-personalization, real-time

insights, and continuous improvement of the customer experience. Another competitive advantage they provide is demand forecasting, which helps retailers balance overstocks and stock shortages. Kumar et al. (2023) identify several AI tools used in e-commerce, including:

- customer segmentation;
- product analysis;
- intelligent pricing;
- customer lifetime value prediction;
- personalized product recommendations;
- competitive price monitoring.

According to Satija and Singla (2025), several additional AI applications can be identified in e-commerce. These include fraud detection and cybersecurity, where AI is used to detect anomalies in payments, accounts, and transactions and to enhance overall security. AI also contributes to supply chain efficiency by improving logistics, delivery processes, and operational performance.

Predictive and extrapolative analytics support better decision-making, planning, and management, while inventory management automation enables retailers to optimize stock levels and reduce manual intervention in inventory-related processes. Computer vision and image recognition are also relevant in e-commerce, particularly for visual search, product recognition, and image-based product discovery.

In addition, speech recognition supports voice interfaces, digital assistants, and voice-driven customer interactions. Biometrics may be applied to identification, trust-building, and security-related processes, while text analysis and natural language processing (NLP) support the interpretation of customer requests, content analysis, and feedback evaluation.

According to Nguyen (2026), artificial intelligence has a multidimensional impact on customer experience and customer satisfaction. First, AI enables 24/7 customer support through chatbots and virtual assistants. Second, the study highlights the need to balance technological efficiency with human interaction. Third, AI improves the customer experience at specific touchpoints, which can significantly increase customer satisfaction.

AI also plays a key role in big data management. Hasan and Rabby (2026) argue that big data and artificial intelligence create both opportunities and challenges for business growth in e-business. Through intelligent algorithms, large datasets can be transformed into real-time solutions that support decision-making. E-commerce platforms generate and process substantial volumes of data, which can be used to optimize operational efficiency and improve customer experience.

AI-enabled e-commerce tools and intelligent digital assistants, such as Google Duplex, are developing capabilities like creating shopping lists based on the shopper's natural voice and placing online orders on behalf of customers. Among the main applications of AI in e-commerce, some are particularly effective in supporting both in-store and online sales objectives. From this perspective, there are four major applications of AI in e-commerce for Chatbots and other virtual assistants. E-commerce merchants are increasingly turning to chatbots, or digital assistants, to offer 24/7 support to their online shoppers. Built with artificial intelligence technologies, chatbots are becoming increasingly intuitive and enable a better customer experience.

AI Personalization in E-Commerce

Ranked among the most effective modes, personalization is the foundation of AI in e-commerce marketing. Based on the specific data collected from each online user, AI and machine learning in e-commerce infer important user insights from the generated customer data. For example, the AI-enabled tool Boomtrain can analyse customer data from multiple touchpoints (including mobile apps, email campaigns, and websites) to see how they interact online. This data allows e-commerce merchants to make relevant product recommendations and provide a consistent user experience across devices.

Voice Commerce and its Implications for Online Commerce

In their article, P. Prasanthi, D. Paul Dhinakaran, S. Neelima, M. Rajalakshmi, S. Natarajan, and R. Kumar describe voice commerce not as something new but rather an upgrade of e-commerce in human-computer interaction. According to the authors, this type of commerce is used more for repeat purchases (reordering) than as a channel for discovering new products. As weaknesses, they point out the lack of visual feedback, difficulties with complex categories, problems with context in long sessions, and the complexity of integration with the existing e-commerce infrastructure.

There are a number of factors that motivate and demotivate users to shop with their voice. A study of 400 people (Mittal & Manocha, 2023) highlights that usefulness, ease of use, and social influence are among the factors that have a positive impact on app usage. Among the factors that have a negative impact are fears of their personal data being leaked. Entertainment is the only factor that users indicated as insignificant.

Voice commerce is designed to be and is easy to implement. From a user perspective, all you need is your voice. Then you need the technology to make it happen. There are four requirements that are essential for its proper implementation.

1. A device that has a voice assistant: this can be a smartphone or similar voice-activated device (such as Amazon Echo or Google Home).
2. A command to wake up the device, such as "Hey Siri".

3. Use of a trigger word (usually a verb or action). For example, in "Siri, order product XYZ," the keyword would be "order".

4. The device should recognize the voice and avoid placing a command following what is assumed to be an "unknown" voice.

Benefits of Voice Commerce

Voice-powered devices are used for a variety of purposes, such as listening to music, checking the weather, searching for information online, and performing everyday activities such as ordering food and shopping online. Since commerce is such a massive opportunity for voice technology, many companies have already taken advantage of voice commerce to improve their customers' online experience. The main benefits are convenience, availability at any time of day, speed of purchase, and personalization of shopping experiences.

Challenges of Voice Commerce

Despite its potential, voice commerce faces several important challenges. One of the main limitations is related to speech recognition. Human voices differ in terms of accent, intonation, pronunciation, and speech patterns, which may make it difficult for voice-based systems to interpret commands accurately. In addition, language barriers and the complexity of natural conversation remain significant obstacles to the wider adoption of voice assistants. Improving the accuracy and naturalness of voice interactions is therefore essential for increasing consumer trust and encouraging broader use of voice commerce.

Another important challenge is the knowledge gap among consumers. Many users are not fully aware of the capabilities of voice assistants, how they can be used in online shopping, or what potential risks may be involved. This lack of knowledge can reduce adoption, especially when combined with concerns about privacy, data protection, and the accuracy of voice-based transactions.

Future Development of Voice Commerce

Voice commerce has significant potential for both B2C and B2B e-commerce once the main barriers to adoption are addressed. In B2C markets, voice technologies can simplify product search, support repeat purchases, and reduce the time required to complete routine transactions. In B2B contexts, voice commerce may also support operational processes in warehouses, offices, and procurement activities while helping companies differentiate themselves through more innovative digital services.

For B2B companies, voice commerce may be particularly useful in improving internal processes such as inventory checks, order placement, supply coordination, and warehouse communication. Companies that adopt such technologies early may be able to provide

their business customers with faster, simpler, and more efficient online purchasing experiences.

Voice commerce provides an alternative to traditional keyboard- and mouse-based online shopping. It enables consumers to search for products, add items to a cart, reorder previously purchased products, and complete transactions through voice commands. In this context, virtual assistants such as Amazon Alexa and Google Assistant play an important role in enabling voice-based interactions between consumers and online retail platforms. The main consumer benefits of voice shopping include hands-free interaction, convenience, the ability to shop while performing other activities, and faster access to information and results.

Implementation of Voice Shopping

To use voice commerce tools, consumers typically need a mobile device, a smart speaker, or another voice-enabled device paired with a virtual assistant. Popular examples include Amazon Echo, powered by Alexa, and Google Home, powered by Google Assistant. These assistants are used for various purposes, including searching for information, controlling smart home devices, ordering food, and supporting online shopping.

In the case of Amazon, for example, consumers can use an Alexa-enabled device to search for, order, and purchase products through voice commands. After the trigger word activates the device, the user can request a product by voice. The system may then use previous purchase history to suggest relevant products. If no similar previous purchase exists, the assistant may recommend alternative products based on available platform data. The user is then asked to confirm the purchase before the order is placed.

Voice Assistants as a New Customer Touchpoint

Voice assistants represent an important category of AI-enabled conversational agents. They interpret voice commands and the context of user requests in order to perform functional or informational tasks. Their operation is based on a combination of technologies, including automatic speech recognition (ASR), text-to-speech synthesis (TTS), natural language understanding (NLU), and machine learning.

This category of technologies includes smart speakers, AI assistants, digital personal assistants, voice-controlled assistants, and conversational agents. These devices are increasingly used as digital touchpoints between consumers and brands. Initially, their most common functions included playing music, controlling smart devices, providing weather information, answering general knowledge questions, and setting alarms. However, advances in artificial intelligence and machine learning have expanded their business applications, including customer service, product search, personalized recommendations, and voice-enabled purchasing.

Today, digital assistants are increasingly viewed as a new point of interaction between consumers and brands. In online retail, they may support more natural, convenient, and personalized forms of communication, while also creating new opportunities for customer engagement and commercial interaction.

For the empirical part of the study, the following methodological framework was applied.

Stages of the Study

1. Selection of an online store and definition of the relevant functionality;
2. Data collection through an online survey;
3. Conducting semi-structured interviews;
4. Analysis and interpretation of the collected data;
5. Formulation of conclusions and recommendations.

Methodological Design

The study applies a mixed-methods approach, combining a quantitative online survey with qualitative semi-structured interviews. The primary data sources include survey responses, interviews, and observations, while the secondary sources include scientific publications, reports, and market analyses.

The quantitative component is based on a survey conducted among more than 100 users familiar with online shopping and the eMAG platform. The sample is non-random and consists of respondents who voluntarily participated in the study. The main selection criteria include digital literacy and frequency of online shopping.

The survey was distributed online and focused on several key indicators:

- perceived ease of use;
- trust in AI;
- customer satisfaction;
- intention to reuse voice commerce solutions.

Indicators and Variables

The independent variables include education, digital literacy, and previous experience with voice technologies. The dependent variables include frequency of voice commerce use, level of trust, satisfaction, purchase intention, and average order value.

The qualitative component consists of in-depth semi-structured interviews with five participants from practice. These interviews were used to obtain expert insights into the practical application of AI and voice technologies in online retail.

Where possible, behavioural analysis may include indicators such as clicks, time spent on the website, and cart abandonment rate. In addition, data from an online store

may be analysed before and after the implementation of a voice-based function, using key metrics such as conversion rate, average order value, purchase completion time, and bounce rate.

The collected data may be processed using statistical software such as SPSS, R, or Python.

Limitations of the Study

The study has several limitations. First, the sample size is limited and the sample is not statistically representative of the target population. Second, voice commerce is still a relatively new technology for many users, which may have influenced their responses. Third, there are difficulties in simulating a fully realistic online shopping environment. Additional limitations include restricted access to real user data, possible subjectivity in the responses, and the rapid development of AI technologies.

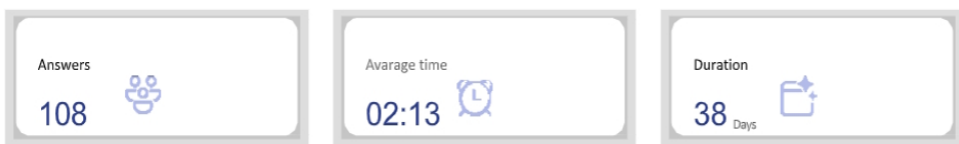
Expected Results

The study is expected to identify key factors influencing the adoption of voice commerce, assess the role of AI in personalization, and provide recommendations for businesses and developers. It may also indicate the potential for implementing voice commerce in eMAG, suggest improvements in UX, and outline practical guidelines for the application of voice interfaces in online retail. These guidelines may include improving the UX/UI of voice interfaces, developing AI strategies for e-commerce, and optimizing marketing campaigns.

The results may be useful for online retailers seeking to improve customer experience, developers of AI-based solutions, and marketing specialists.

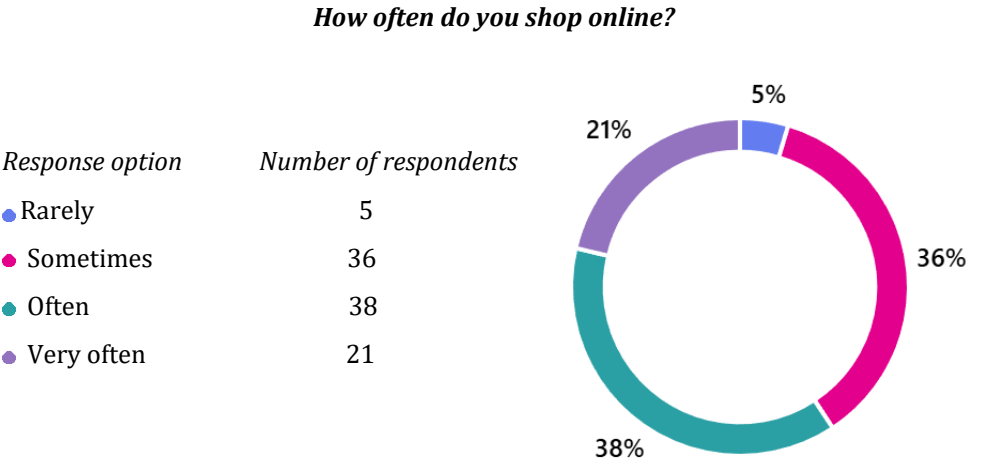
The survey questionnaire is presented in Appendix 1.

The survey was conducted among 108 respondents. The sample is non-random and not statistically representative of the overall population of eMAG users or online shoppers in Bulgaria. The respondents include students and lecturers from the University of National and World Economy, as well as employees from small and medium-sized enterprises.

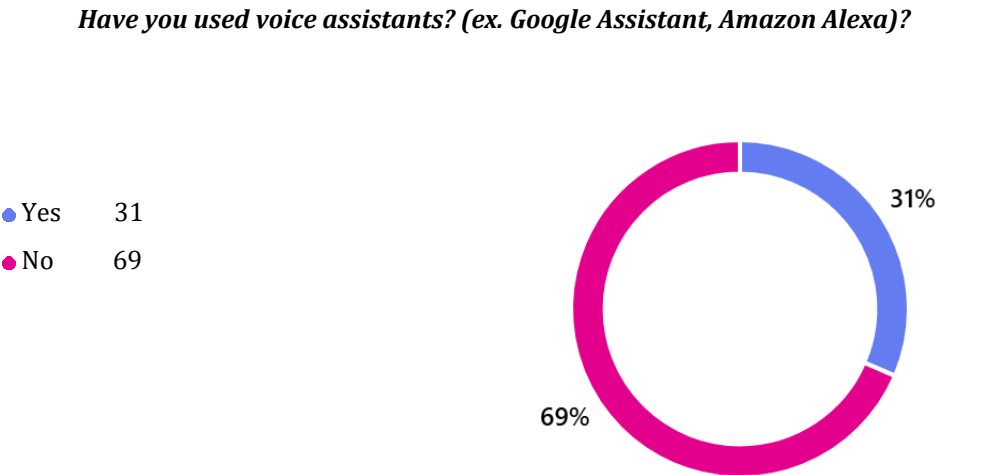
Source: Authors' calculations.

Figure 2. Number of answers, average time, and duration

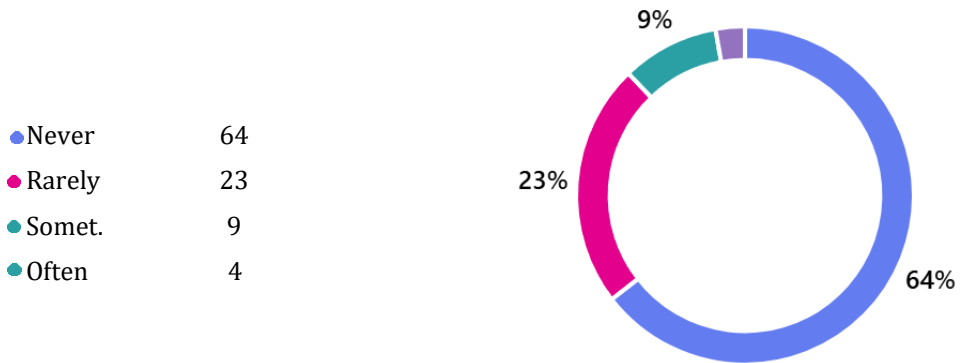
Source: Authors' calculations.

Figure 3. Frequency of online shopping among respondents

Source: Authors' calculations.

Figure 4. Respondents' experience with voice assistants

How often do you use them?

Source: Authors' calculations.

Figure 5. Frequency of using voice assistants

Based on the survey results, the following conclusions can be drawn:

1. Almost all respondents shop online.
2. Voice commerce is not yet widely used. Although there is some interest in this technology, relatively few respondents have practical experience with it.
3. The main concerns are related to lack of trust and uncertainty about the accuracy of voice command execution.
4. Respondents also expressed concerns about the protection of their personal data. These concerns are partly justified, given the growing number of cybersecurity incidents and the increasing sensitivity of consumers to data privacy issues.
5. Convenience is perceived as one of the main benefits of voice commerce, particularly in terms of time savings and faster product search.
6. A key limitation is the social context of use. Potential users believe that speaking aloud is not always convenient, especially when they are in public places.

Overall, the survey results suggest that consumers are cautious about voice commerce but do not reject it entirely. This indicates potential for future development, provided that data security, trust, and the accuracy of voice-based interactions are improved.

The second part of the empirical study was based on semi-structured interviews. The interview questions are presented in Appendix 2. Five practitioners with experience in online sales were interviewed. Their responses are summarized below.

1. Changes in Online Consumer Behaviour

Online consumer behaviour has changed significantly. Today, users tend to lose interest much faster. If a product, message, or interface does not attract their attention within the first few seconds, they are likely to move on.

This change is largely influenced by social media. Constant scrolling has created a habit of rapid information processing. Users increasingly scan content rather than read it in depth. As a result, they expect online content to be clear, concise, and immediately understandable.

This behavioural shift is particularly visible in e-commerce. Customer experience, or CX, is becoming increasingly important. Despite the current limitations of artificial intelligence, companies are increasingly using AI assistants to facilitate user interaction and speed up the purchasing process.

Although AI still has limitations, its role in customer service and online sales continues to grow. Consumers increasingly expect speed, convenience, and clarity. If these expectations are not met, they are likely to leave the platform and continue searching elsewhere.

2. The Role of Data in Online Commerce

Data are the foundation of any effective online commerce system. Without data, a business may continue to operate, but it becomes much more difficult to optimize processes, forecast demand, and manage operations effectively.

Particularly important are data related to customer behaviour, such as which products customers view, how long they spend on a product page, when they hesitate, when they make a purchase, when they abandon the shopping cart, and what feedback they provide afterwards.

This type of analytics is already essential, as it can be used to build machine learning models capable of predicting customer behaviour. For businesses, this is highly valuable because it enables more accurate planning of deliveries, product availability, promotions, and personalized offers.

The example of a physical store is illustrative. If a customer passes by a section or shelf and does not find the product they are looking for, the store may lose that customer at that moment. In a traditional system, stock shortages are often identified reactively, only after an employee checks the shelf or warehouse. However, if data are collected and analysed in real time, retailers can identify when a product is running out, how customers move through the store, and where the customer experience is disrupted.

The same logic applies to online retail. Data show not only what customers purchased but also what they considered purchasing. This is where significant value emerges: in

understanding customer intent, hesitation, and behaviour before the actual purchase.

For this reason, the role of data will become increasingly important. Based on data-driven insights, retail processes can be optimized, customer experience can be improved, and personalization can become more accurate.

Yes, we use such solutions both internally and in projects for our clients.

3. Use of AI-Based Solutions in Practice

The interviewed practitioners indicated that AI-based solutions are already being used both internally and in client projects. One respondent noted that their organization works with Google Enterprise AI infrastructure at a corporate level and has access to various models, studios, and tools for building custom AI agents. These agents can be designed to automate specific tasks according to the needs of individual team members or departments.

The respondent also explained that the organization had previously developed its own AI-based solution, which was later offered to clients after its practical value had been recognized. Today, this solution is part of the company's broader portfolio of digital and AI-based services.

The practitioners also indicated that AI and automation are applied in a wide range of processes, including internal organization, data analysis, prototype development, client solutions, communication automation, calls, account management, and strategic activities. These technologies are used on a daily basis. In addition, regular sessions are held to review new updates, models, capabilities, and practical applications. This allows organizations to test new solutions quickly and adapt them to specific client cases.

A particularly important aspect is the practical orientation of AI implementation. When working with clients, companies often prepare prototypes in order to demonstrate how a particular solution would function in a specific business context. This is important because many clients do not expect only a general idea but also a practical demonstration, clear value, and a better understanding of the expected results.

4. Concerns Related to Data Security and Infrastructure

The interviews show that concerns about AI implementation vary across clients. Some clients simply state that they want their data to remain under their control, although they do not always understand the technical implications of this requirement. Others have a deeper understanding of the issue, and their concerns about data protection and infrastructure are well justified.

A major problem is that, alongside the rapid growth of interest in AI, many companies have started developing assistants and automation tools without paying sufficient attention to infrastructure, security, or data management. There are numerous solutions on the

market, but not all of them are based on reliable platforms or transparent terms of use. In practice, many users and companies do not carefully examine the detailed terms and conditions of these tools.

For this reason, security should be treated as a fundamental layer in AI-based solutions from the very beginning. The first consideration is infrastructure, which should be scalable, flexible, and adaptable to different levels of use. The second mandatory layer is data security.

Some organizations work with solutions located within European territory, including data centres in Frankfurt, and are thus aligned with European regulatory requirements. However, having a physical location in Europe is not sufficient on its own. It is also important to consider how access rights are structured, where information is actually stored, who controls it, and how it is encrypted.

The concept of the European sovereign cloud is also becoming increasingly relevant. Although many providers use this term, it is necessary to examine carefully what it actually means in practice. The fact that data are physically stored in Europe does not always guarantee their full control or independence. Therefore, sensitive AI solutions should include additional mechanisms for encryption, access restriction, and data governance.

5. Risks Related to the Use of AI Platforms

One of the main risks identified in the interviews is the uncontrolled uploading of customer information to various AI platforms. This risk is particularly relevant for smaller companies, which often use free or insufficiently transparent tools without knowing where the data are stored, whether they are retained, whether they are used for model training, and who has access to them.

For this reason, security should not be treated as an additional feature but as a precondition for AI implementation. AI can create significant value only when it is built on appropriate infrastructure, a clear data policy, access control, and effective information protection. In this sense, security should precede functionality.

6. Future Development of AI in Bulgarian Online Retail

According to the interviewed practitioners, the development of AI in Bulgaria is likely to progress more slowly than in more technologically advanced markets. A realistic time horizon for broader adoption may be five to seven years rather than three to five years.

Companies of different sizes, ranging from large retailers to smaller fashion brands, boutiques, and online stores, are already beginning to automate processes. However, this automation often starts internally rather than directly from the customer-facing side. The

first areas of implementation usually include warehouses, deliveries, inventory management, internal organization, and order processing. Only after these internal processes are optimized does automation gradually extend to customer-facing activities.

The interviewed practitioners emphasized that many businesses still value human contact. For them, it remains important that customers have the opportunity to communicate with a real person, especially when the purchase involves consultation, product-specific questions, or more complex decision-making. Nevertheless, the overall direction is clear: operational processes in online retail are expected to become increasingly automated.

In the coming years, AI is likely to be associated with specialized agents capable of performing specific autonomous tasks. These tasks may include order processing, customer service, product recommendations, planning, calls, sales support, data analysis, and inventory control.

People are not expected to disappear from these processes, but their role is likely to change. Human employees will increasingly monitor, verify, manage, and control the activities performed by automated systems. At the operational level, however, many routine activities may gradually be transferred to AI-based agents.

Concerns that AI may replace jobs are already partly visible in practice. However, this process is not simply the result of technology replacing people; it also comes from people voluntarily delegating routine tasks to algorithms and digital assistants. Instead of manually taking notes, searching for information, or managing every operational step, employees increasingly use AI systems to accelerate these activities.

Therefore, the key issue is not whether AI will enter online retail but who will be able to work effectively with it. Employees who develop the ability to use AI tools properly are likely to increase their value to organizations, while those who refuse to adapt may face greater pressure.

In online commerce, AI solutions are expected to develop on several levels. The first level is customer support, including chat and voice assistants for standard customer inquiries. The second level is sales support, where AI assistants may process inquiries, qualify leads, and support outbound communication. The third level is internal optimization, including warehouse management, deliveries, inventory availability, planning, and data analysis.

The most significant change is that AI will no longer be perceived as a separate tool but as a normal part of the infrastructure of online commerce. Retailers that implement AI solutions in a secure, strategic, and well-managed manner are likely to gain a substantial competitive advantage.

Future Research Directions

Future research may further enrich the literature on AI and voice commerce by examining the influence of demographic and socio-economic factors on consumer attitudes. In particular, subsequent studies may analyse the role of age, gender, education, digital literacy, and previous experience with voice technologies in shaping attitudes toward voice commerce and AI-based shopping solutions.

Conclusion

Bulgarian retailers should increasingly adopt artificial intelligence (AI) in order to respond more effectively to changing market conditions and growing competition in online and omnichannel retail. Rapid developments in AI and machine learning create opportunities for improving business operations, customer service, personalization, demand forecasting, and the overall customer experience. The findings of the study indicate that voice commerce is still not widely used among the surveyed respondents, although there is potential for future development. Most respondents already shop online, but their experience with voice assistants remains limited. The main barriers identified in the survey are related to trust, data security, the accuracy of voice command execution, and the convenience of using voice technologies in different social contexts. At the same time, respondents recognize potential benefits such as faster product search, time savings, and greater convenience. The interviews with practitioners confirm that AI is increasingly becoming part of the infrastructure of online commerce. According to the interviewed experts, companies are beginning to apply AI not only in customer-facing activities, such as chatbots, voice assistants, and personalized recommendations, but also in internal processes, including inventory management, delivery planning, order processing, and data analysis. This suggests that the adoption of AI in retail is likely to develop gradually, starting with internal operational optimization and later expanding toward direct customer interaction. A key conclusion of the study is that the successful implementation of AI-based voice commerce depends on more than technological availability: it also depends on consumer trust, data protection, usability, and the ability of retailers to integrate such solutions into existing business processes. For Bulgarian retailers, AI-based tools may provide competitive advantages by supporting personalization, improving customer engagement, reducing operational inefficiencies, and enabling more data-driven decision-making. However, the implementation of AI should be approached strategically. Retailers need reliable data, appropriate infrastructure, clear data governance policies, and sufficient organizational capacity. Larger companies may develop their own AI models and platforms, while small and medium-sized retailers may benefit from ready-made AI solutions adapted to their specific business needs. Overall, the study shows that AI and voice commerce have

significant potential in Bulgarian online retail, but their wider adoption will depend on the ability of businesses to build trust, ensure security, and demonstrate clear value for consumers. Future investments in AI should therefore focus on improving customer experience, transparency, and long-term competitiveness beyond automation and efficiency.

Credit Authorship Contribution Statement

Septemvrina Kostova: Conceptualization; Methodology; Supervision; Validation; Writing – review and editing.

Goran Angelov: Investigation; Data curation; Formal analysis; Visualization; Project administration; Writing – original draft; Writing – review and editing.

Conflicts of Interest

The authors have no conflicts of interest to declare.

References

- Akamai. (n.d.). *What is machine learning (ML)?* Available at <https://www.akamai.com/glossary/what-is-machine-learning-ml>
- Chapman, P., Clinton, J., Kerber, R., Khabaza, T., Reinartz, T., Shearer, C. & Wirth, R. (2000). *CRISP-DM 1.0: Step-by-step data mining guide*. SPSS.
- Davenport, T. H. & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96 (1), 108–116.
- Hasan, M. T. & Rabby, F. (2026). Big data and artificial intelligence (AI) in e-business: Opportunity and challenges in business growth. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 10 (1), 5323–5331. <https://doi.org/10.47772/IJRISS.2026.10100410>
- Iansiti, M. & Lakhani, K. R. (2020). *Competing in the age of AI: Strategy and leadership when algorithms and networks run the world*. Harvard Business Review Press.
- IBM. (n.d.). Computer vision. IBM Think. Available at <https://www.ibm.com/fr-fr/think/topics/computer-vision>.
- International Organization for Standardization. (n.d.). *What is natural language processing?* Available at <https://www.iso.org/artificial-intelligence/natural-language-processing>

- Provost, F. & Fawcett, T. (2013). *Data science for business: What you need to know about data mining and data-analytic thinking*. O'Reilly Media.
- Mittal, M. & Manocha, S. (2023). "Alexa! What is voice commerce?" Examining consumer behavior towards voice assistants. *International Management Review*, 19 (Spring Special Issue), 21–30.
- Nguyen, D. H. A. (2026). The impact of integrating artificial intelligence tools on customer experience in e-commerce. *GAS Journal of Economics and Business Management*, 3 (1), 174–207. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18145845>
- Prasanthi, P., Dhinakaran, D. P., Neelima, S., Rajalakshmi, M., Natarajan, S. & Kumar, R. (2025). Voice commerce and AI: Redefining the online shopping experience. *The Journal of African Development*, 6 (1), 132–138.
- Ries, E. (2011). *The lean startup: How today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*. Crown Business.
- Satija, S. & Singla, A. R. (2025). AI adoption in e-commerce: A literature & bibliometric review. *Academy of Marketing Studies Journal*, 29 (3), 1–15.
- Talend. (n.d.). *Analyse prédictive*. Available at <https://www.talend.com/fr/resources/analyse-predictive/>

Septemvrina Kostova, PhD, is a Professor at the University of National and World Economy. ORCID 0009-0002-5312-1255, costovs@yahoo.com

Goran Angelov, PhD, is a Chief Assistant Professor at the Department of Economics of Trade, University of National and World Economy. ORCID 0009-0000-0862-8685, gangelov@unwe.bg

How to cite this article:

Kostova, S., Angelov, G. (2026). Artificial Intelligence in Retail: Consumer Attitudes toward Voice Commerce. *Economic Thought Journal*, 71 (3), 468–492.
<https://doi.org/10.56497/etj2671306>

Appendix 1. Survey Questionnaire

Part I: Demographic Information

1. **Age:**
 - ☐ Under 18
 - ☐ 18–25
 - ☐ 26–35
 - ☐ 36–50
 - ☐ Over 50
2. **Gender:**
 - ☐ Male
 - ☐ Female
 - ☐ Other
3. **How often do you shop on eMAG?**
 - ☐ Rarely
 - ☐ Sometimes
 - ☐ Often
 - ☐ Very often

Part II: Experience with Technology

4. **Have you ever used voice assistants, such as Google Assistant or Amazon Alexa?**
 - ☐ Yes
 - ☐ No
5. **How often do you use voice assistants?**
 - ☐ Never
 - ☐ Rarely
 - ☐ Sometimes
 - ☐ Often

Part III: Attitudes toward Voice Commerce

Please rate the following statements on a scale from 1 to 5, where 1 means “strongly disagree” and 5 means “strongly agree”.

6. I would use a voice assistant to search for products on eMAG.
7. Voice shopping would make the purchasing process easier.

8. I trust AI when shopping online.
9. I am concerned about the security of my personal data.
10. I prefer voice search to traditional search.

Part IV: User Experience

11. A voice interface would save time.
12. A voice interface would make it easier to choose between products.
13. A voice interface would improve my overall shopping experience.

Part V: Behavioural Intentions

14. I would use such a feature in the future.
15. I would recommend voice shopping to others.

Part VI: Open Question

16. What are your main concerns or expectations regarding voice shopping?
-

Appendix 2. Interview Questionnaire

1. **How has online consumer behaviour changed in recent years?**
2. **What role does data play in the management of online commerce?**
For example, data collected from browsing behaviour, product views, abandoned carts, purchase history, customer feedback, and website interactions.
3. **Do you use AI-based or automated solutions? If so, in which business processes are they applied?**
4. **What concerns do consumers and businesses have regarding AI, security, and personal data protection?**
5. **How can trust in AI-based voice technologies be built?**
6. **How do you see the future of AI in online commerce in Bulgaria over the next 3–5 years?**

100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА СТОЯН РИЗОВ

На 12 август 2026 г. се навършиха 100 години от рождението на Стоян Георгиев Ризов (1926-2002), дългогодишен редактор и отговорен секретар на сп. „Икономическа мисъл“, учен и една от ключовите личности, оформяли облика на списанието.

Роден през 1926 г., той завършва с отличие през 1955 г. Икономическия факултет на Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“. По-голямата част от професионалния си път посвещава на Икономическия институт на БАН като дългогодишен отговорен секретар и редактор на сп. „Икономическа мисъл“, където постъпва в началото на 1966 г. и работи с прекъсвания до края на 1989 г. Паралелно с това Стоян Ризов изнася лекции и води семинарни упражнения по политическа икономика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и в редица други висши учебни заведения. През периода между 1978 и 1984 г. той е част от структурата на Съвета за икономическа взаимопомощ в Москва, като безспорен е приносът му за издигане на престижа на Списанието на СИВ, в което се публикуват статии и анализи на редица български автори.

Стоян Ризов играе много важна роля за утвърждаване на сп. „Икономическа мисъл“ като водещо издание не само в рамките на БАН, но и сред икономическите издания в България. Чрез своите рецензии, научни прегледи и анализи той запознава поколения български икономисти, изследователи и студенти със съвременните световни тенденции и фундаментални трудове в икономическата наука. През годините неуморно работи за запазването на високото академично ниво на изданието на Икономическия институт на БАН, проявявайки висок професионализъм и прецизност към научната дейност.

Колегите му го помнят като специалист с дълбоки познания в областта на макроикономическата наука и като ерудиран ментор на младите автори в Академията.

THE PRICE OF STABILITY: LESSONS FROM THE FISCAL CONSOLIDATION ATTEMPTS IN THE CEE COUNTRIES

Victor Yotzov

Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia University “St Kliment Ohridski”

The article examines the cost of macroeconomic stability in the countries of Central and Eastern Europe (CEE) through comparative analysis and panel estimates based on a balanced panel of 11 countries over the period 1995–2024. The empirical approach is tailored to the actually available database: fiscal consolidation attempts are measured through the improvement in the observed budget balance rather than through structural fiscal indicators, which are absent from the dataset used. The results reveal persistent differences between the cautious, expansionary, and consolidation fiscal regimes. The estimated panel models do not support the hypothesis of a universal short-term cost of stabilization: in the baseline specification, the improvement in the budget balance is positively, albeit only weakly significantly, associated with economic growth. At the same time, the composition of the fiscal adjustment turns out to be decisive: restrictive fiscal policy based predominantly on revenue increases is negatively and statistically significantly associated with growth, whereas adjustment based mainly on expenditure reductions is associated with more favourable macroeconomic dynamics. Bulgaria is examined as a separate case study. The analysis shows that the earlier accumulation of fiscal buffers has limited the debt-related cost of stability, but has not fully eliminated the tension between the objectives of macroeconomic stabilization and the dynamics of investment activity

Keywords: fiscal consolidation; Central and Eastern Europe; budget balance; economic growth

JEL codes: C33; E62; H62; H63

GEORGI PETROV AND THE BULGARIAN ECONOMIC REFORM: FOUR REDISCOVERED ARTICLES FROM “RODOPSKI USTREM” (1964)

Nikolay Nenovsky

Jules Verne University, France

Tsvetelina Marinova

New Bulgarian University

The article presents four rediscovered early publications by Georgi Petrov (1929–2026), published in the newspaper “Rodopski Ustrem” in September 1964 and devoted to Bulgaria’s economic reform. They address the decentralization of economic management,

the autonomy of enterprises, the role of profit and profitability, credit, and material incentives. The texts testify to an early and radical search for market mechanisms within the socialist economy. Their rediscovery and publication contribute to the history of Bulgaria's economic reforms of the 1960s and allow for a more precise assessment of Georgi Petrov's place in the reform debates of the period.

Keywords: economic reforms of the 1960s; Bulgarian economic thought; market socialism; Georgi Petrov

JEL codes: B3; C60; P20; P30; P51

FOREIGN TRADE IN TRADITIONAL AGRICULTURAL PRODUCTS IN BULGARIA: HISTORICAL BARRIERS AND TRADE CONSTRAINTS

Dimitar Zlatinov

Sofia University "St Kliment Ohridski",
Economic Research Institute at the
Bulgarian Academy of Sciences

Tzvetan Madanski

Sofia University "St
Kliment Ohridski"

Dilyana Slavova

Sofia University "St
Kliment Ohridski"

The paper examines the barriers to foreign trade in three traditional Bulgarian products – dairy products (cheese and curd), wheat, and tobacco – from the beginning of the transition to a market economy through 2024. The main argument is that, after 1990, the trade performance of these sectors has been shaped less by tariff restrictions and more by domestically driven structural deficiencies, the costs of compliance with EU requirements, logistical bottlenecks, and the concentration of export markets. The analysis combines a historical-institutional approach, placing three different types of commodities within a unified analytical framework and demonstrating that, as formal barriers weaken, various combinations of structural, non-tariff, logistical, and geopolitical constraints come to the fore. Three distinct development trajectories are identified: in dairy products, illustrated by cheese and curd, the main barrier remains the weak raw material base and the difficulty of standardization; in wheat exports, price volatility and dependence on logistics are the key factors, while non-tariff barriers are relatively limited; in tobacco, regulatory changes and geopolitical risks are decisive, particularly given the high concentration of export destinations. The historical perspective thus reveals not a single pattern of foreign trade orientation in traditional agricultural sectors, but three different regimes of trade adaptation that should be considered in the formulation of agricultural policy.

Keywords: foreign trade; non-tariff barriers; cheese and curd; wheat; tobacco

JEL codes: F14; F15; Q17; Q18; N74

FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY ECONOMICS: WALT ROSTOW ON THE STAGES OF ECONOMIC GROWTH, DEVELOPMENT POLICY AND ANTI-COMMUNISM

Henrik Egbert

Anhalt University of
Applied Sciences,
Germany

Teodor Sedlarski

Sofia University
“St. Kliment Ohridski”

Aleksandar B. Todorov

University of Economics –
Varna

This article examines the scholarly contribution and political activity of Walt W. Rostow (1916–2003) through a historical-interpretative approach. It focuses on his stages of economic growth as an alternative to Marxist interpretations of development and as part of broader post-war debates in development economics. The analysis shows that Rostow's stage theory, anti-communist worldview and involvement in U.S. development policy were closely related but should not be conflated, while U.S. strategy in Vietnam cannot be treated as a direct application of his theory. In retrospect, elements of Rostow's model remain useful for interpreting post-socialist transformations and China's development, but its explanatory power is limited by linearity and an assumption of self-sustaining growth.

Keywords: Rostow; stages of economic growth; development; anti-communism; China

JEL codes: B31; O10; O53; P11; P20

SUSTAINABLE BANKING AS A PROCESS OF INSTITUTIONAL ADAPTATION: REGULATORY FRAMEWORK AND APPLICATION IN THE EUROPEAN UNION AND BULGARIA

Daniela D. Popnikolova

Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

The article examines sustainable banking as a result of the transformation of the concept of sustainable development within the contemporary financial system and as a process of institutional adaptation emerging under the influence of regulatory pressure, economic incentives, and changing societal expectations. Based on the concepts of the Triple Bottom Line, stakeholder theory, and institutional theory, the study develops an integrated analytical framework for interpreting sustainable banking.

The paper advances the thesis that sustainable banking should primarily be understood as a process of institutional adaptation to the regulatory and economic environment rather than as a fully completed and universally applicable model for the transformation of the financial system.

Special attention is devoted to the role of the European Investment Bank (EIB) as an institutional mechanism for implementing sustainable finance policies within the European Union. The analysis demonstrates that sustainable banking is gradually becoming a structural element of the contemporary banking model, while simultaneously revealing contradictions related to the balance between sustainability, financial efficiency, and competitiveness. In the Bulgarian context, the study identifies emerging trends toward the integration of sustainable practices, but also shows that the process remains partially formal and highly dependent on external institutional pressure, creating a risk of formal compliance with ESG policies.

The main contribution of the article lies in linking theoretical models with the analysis of the EIB and the Bulgarian banking sector, arguing that sustainable banking should be regarded as a dynamic and multidimensional process whose effectiveness depends on the institutional environment and the degree of actual integration of ESG principles.

Keywords: sustainable banking; ESG; institutional adaptation; European Investment Bank; sustainable finance; Bulgaria

JEL codes: F64; Q51; Q56

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RETAIL: CONSUMER ATTITUDES TOWARD VOICE COMMERCE

Septemvrina Kostova

University of National
and World Economy

Goran Angelov

University of National
and World Economy

The global volume of e-commerce has been steadily increasing, prompting retailers to adopt online sales channels alongside traditional physical stores. A similar trend is observed in the adoption of artificial intelligence in retail, where AI is becoming a key prerequisite for market competitiveness. E-commerce encompasses multiple dimensions, and the present study focuses on one increasingly relevant area: voice commerce. The paper aims to examine the use of artificial intelligence in voice commerce through an online consumer survey and in-depth interviews with industry practitioners. The findings provide insights into consumer attitudes, perceived benefits, barriers to adoption, and the practical implications of AI-based voice commerce for improving customer experience and enhancing market competitiveness.

Keywords: artificial intelligence; voice commerce; e-commerce; consumer behaviour; retailing

JEL codes: L81; M31; O33